

NOIDAN JA PAHOLAISEN VÄLINEN LIITTO SUOMALAISSA USKOMUS-
TARINOISSA

Jenna Puttonen

Pro-gradu tutkielma

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden
tutkimuksen laitos

Folkloristiikka

Lokakuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, folkloristiikan oppiaine

PUTTONEN, JENNA: Noidan ja paholaisen välinen liitto suomalaisissa uskomustarinoissa

Pro gradu -tutkielma, 78 sivua

Lokakuu 2018

Käsittelen tutkielmassani noitien ja paholaisen välistä liittoa suomalaisissa uskomustarinoissa. Paneudun erityisesti ulkopuolisten näkemykseen sekä liitosta että liiton tehneestä noidasta.

Aineistonani käytän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perinteen ja nykykulttuurin kokoelmia. Aineistossani on yhteensä 124 uskomustarinaa, jotka on kerätty eri puolilta Suomea 1800- ja 1900-lukujen aikana.

Käytän sekä lähilukua että motiivianalyysiä aineistoni käsittelemiseen. Lähiluku on ollut apuna myös aineiston kokoamisessa. Esittelen lyhyesti sekä Stith Thompsonin että Heda Jasonin tapoja jakaa motiivit eri luokkiin havainnollistavia esimerkkejä käyttäen, ennen kuin siirryn omaan tapaan luokitella aineistossani ylös nousseita motiiveja. Keskityn erityisesti noidan, paholaisen ja liiton motiiveihin.

Tutkielmassani erityisen tärkeäksi on noussut keskeiskäsitteiden määrittely. Sekä noita että paholainen ovat liukuvia termejä, joten muotoilen niistä työmääritelmät, joita tulen tutkielmassani noudattamaan. Noita on jo ennestään taikatietoinen henkilö, joka aktiivisesti haluaa voimia ja tietoa, joita hänellä ei olisi mahdollista saada ilman paholaisen apua. Viittaan myös tietäjiin noitina, sillä myös heillä on ollut sama mahdollisuus liittoutua paholaisen kanssa. Paholaisella tarkoitan kristillistä paholaista, joka noudattaa tiettyjä kansainvälisestikin tunnettuja normeja ja tapoja.

Paholaisen kanssa liittouduttiin suurempien voimien, tietojen tai avun saannin takia. Liiton tekeminen vertautuu kaupankäyntiin: noita pyytää paholaiselta jotakin vastineeksi ruumiistaan ja sielustaan. Molemmat osapuolet voivat yrittää huijata toisiaan, noita jättämällä liiton maksamatta ja paholainen hakemalla maksun enneaikaisesti. Vaikka liitto hyödyttäisikin koko yhteisöä, suhtaudutaan noitaan ja liitosta saatuihin voimiin epäillen ja peläten. Toisaalta niitä voidaan katsoa läpi sormien niin kauan, kun ne yhteisöä jotenkin hyödyttävät. Noita saa rangaistuksensa yhteisön arvojen rikkomisesta viimeistään kuolemassa. Yksilön tekoja on jotenkin säädeltävä, jotta yhteisö ei joutuisi niistä kärsimään. Haluan myös tutkielmallani osoittaa, että tutkijoiden kehittämä jako noidan ja tietäjän välillä ei välttämättä kuvasta kansanuskon monimuotoisuutta.

Avainsanat: Noidat, noituus, tietäjät, paholainen, kansantarinat, uskomustarinat, motiivianalyysi, arkistoaineistot

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	1
1.1. Tutkimuskysymykset.....	3
1.2. Keskeiset käsitteet.....	6
1.2.1. <i>Noidan taustoituksesta</i>	6
1.2.2. <i>Paholaisen taustoituksesta</i>	10
1.3. Aikaisempi tutkimus.....	13
2. TUTKIMUSAINEISTO.....	16
2.1. Uskomustarina.....	16
2.2. Aineiston muodostaminen.....	18
3. METODOLOGISET KYSYMYKSET.....	22
3.1. Teoria ja metodit.....	22
3.1.1. <i>Lähiluku</i>	23
3.1.2. <i>Motiivianalyysi</i>	29
3.2. Tutkimuseettiset kysymykset.....	34
4. NOITA JA PAHOLAINEN USKOMUSTARINOISSA.....	38
4.1. Noidan olemus.....	39
4.2. Paholaisen muodot.....	44
4.3. Noidan liitto paholaisen kanssa.....	53
5. YHTEENVETO.....	62
5.1. Keskeiskäsitteiden määrittely.....	62
5.2. Noidan, paholaisen ja näiden välisen liiton olemukset.....	64
5.3. Jatkotutkimus.....	67
6. LOPUKSI.....	69
LÄHTEET.....	71

1. JOHDANTO

Noidat ovat aihe, joka kiehtoo edelleen. Ihmisten, usein naisten, on kautta historian kerrottu käyttävän salattuja tai kiellettyjä voimia läheistensä hyödyksi ja haitaksi. Suhtautuminen taikuudella saavutettuihin hyötyihin on ajasta ja paikasta riippuen vaihdellut hiljaisesta hyväksymisestä johonkin kiellettyyn, jota kuitenkin katsottiin läpi sormien. Taikuutta ja sen käyttöä on pidetty hyväksyttävänä silloin, kun se on muita ihmisiä jotenkin hyödyttänyt. Taikakeinojen käyttöä ei kuitenkaan aina olla katsottu vain hiljaa sivusta, vaan siitä on myös rangaistu – usein rankalla kädellä. Uudella ajalla riehuneet noitavainot ovatkin edelleen ihmisten tiedossa. Vaikka näkemykset siitä, että noitavainoissa olisi ollut kyse pelkästään tappavasta naisvihasta, jonka takia jopa kymmenet tuhannet naiset saivat surmansa ympäri Eurooppaa ovatkin vanhentuneet, ajatukset noidista ja noituudesta sekä näistä rankaisemisesta edelleen assosioituvat voimakkaasti naisiin ja naiseuteen. Toisaalta nykypäivän #metoo-aikakaudella myös miehet ovat kokeneet joutuneen ”noitavainojen” uhriksi, mutta julkista keskustelua on käyty myös siitä, kuinka aiheellisia seksuaalisesta häirinnästä tai ahdistelusta kiinnijääneiden miesten vertaukset noitavainoihin ovat.

Noituus näkyy myös populaarikulttuurissa. On vaikea löytää fantasiasarjaa tai -elokuvaa, jossa noitia, velhoja tai muita taikojenkäyttäjiä ei olisi. Noidan oloisia hahmoja löytyy myös fantasiagenren ulkopuolelta: ryhmän ulkopuoliseen, synkkään ja hiljaiseen, ehkä jopa pelottavaksikin kuvattuun henkilöhahmoon on helppo yhdistää noitiin liitettyjä piirteitä ja muotoja. Esimerkiksi nuortensarjoissa yleinen goottihahmo voidaan nähdä eräänlaisena noitana: salaperäisenä, harvinaisia taitoja tai mielenkiinnon kohteita omaavana, puoliksi ulkopuolisena ja puoliksi ryhmän jäsenenä.

Noituus ja noidat ovat kulkeutuneet yhteisöjensä reunoilta lähemmäksi keskustaa ja hyväksyttävämmäksi tulemista. Noituus ei kaikkialla vielä ole kuitenkaan hyväksyttyä, vaan noidaksi itseään kutsuvia tai syytettyjä edelleen pelätään, halveksitaan ja syrjitään. Toisaalta Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa on kuitenkin nähtävillä noituuden ja noitien eräänlainen ”trendiytyminen”: esimerkiksi noitamaisten vaatteiden ilmestyminen syyssesonkeihin, astrologian ja tarotkorttien uusi nousu ja ”noita-aloituspakkauksien”

myyminen kosmetiikkaliikkeissä¹ kertovat siitä, että noitien ei enää tarvitse pelätä roviota – ainakaan länsimaissa.

Noituuden noustessa pinnalle ja muiden tietoisuuteen esille on noussut kysymys myös siitä, kenelle noituus ja siihen liitetyt perinteet ja käytänteet ”kuuluvat”. Mitä yleisemmäksi noituus tulee, sitä enemmän myös ulkopuoliset siihen törmäävät. Huolena on erityisesti se, että alkuperäisistä kulttuuriyhteyksistään ja konteksteistaan erotettuina erilaiset noitien harjoittamat käytännöt, kuten esimerkiksi salvian poltto, muuttuvat jostain tärkeästä ja merkityksellisestä tavanomaiseksi viihteeksi, jolla ei enää ole samanlaista merkitystä. On kuitenkin merkittävää, että noituus nähdään tarpeeksi lähestyttävänä, jotta sitä pyritään markkinoimaan laajemmin suurelle yleisölle. Tämän valossa kauaksi ovat jääneet ajat, kun noidaksi syytetty henkilö on kohdannut syrjintää ja sortoa yhteisössään.

Oma työni on ajallisesti kaukana nykyhetken noitatrendeistä ja Internet-noituudesta, mutta on osana jatkumossa, jossa ulkopuoliset tarkastelevat ja pohtivat suhtautumistaan noitiin ja noituuteen. Käsittelen myös toista suosittua piirrettä noidissa: heidän suhdettaan paholaiseen. Ajatus siitä, että noidat veljeilevät paholaisen kanssa tehden erilaisia ilkkitekoja ja vääryyksiä lähimmäisiään kohtaan näkyy edelleen esimerkiksi populaarikulttuurin tuotteissa. Noita on joko voimien himossa liittoutunut paholaisen kanssa, tai muuten luonnostaan omaa sellaisia piirteitä, jotka vetoavat paholaiseen. Näitä kaikkia tarkastellaan ulkopuolisten silmin: noidalta itseltään ei kysytä mitään.

Tutkimukseni jakaantuu kuuteen lukuun. Ensimmäisessä luvussa esittelen tutkimuskysymykseni, keskeiset käsitteet *noita* ja *paholainen*, sekä esittelen lyhyesti aikaisempaa tutkimusta. Käsitteiden tarkka määrittely on ollut mukana jo aineiston kokoamisessa, joten pidän termien tarkempaa määrittelyä sekä auki kirjoittamista erityisen tärkeänä työssäni. Toisessa luvussa keskityn aineiston esittelyyn ja uskomustarinan hahmottamiseen. Kolmannessa luvussa käsittelen teoriaa ja metodologisia kysymyksiä. Nostan erityisesti lähiluvun ja motiivianalyysin esille, sillä niiden avulla olen paitsi koonnut ja rajannut, myös tarkemmin analysoinut aineistoni. Käyn läpi myös lyhyesti eettisiä kysymyksiä. Neljännessä luvussa analysoin aineistoni tarinoita. Olen keskittynyt erityisesti noidan ja paholaisen muotoihin ja olemuksiin

---

¹ Sephora on sittemmin vetäytynyt ”noitapakkauksien” myymisestä, suurin syy tälle on ollut noitien voimakas kritiikki ketjua ja pakkauksia kohtaan.

liittyviin piirteisiin sekä liittoon näiden kahden hahmon välillä. Viidennessä luvussa käyn läpi tutkimukseni tuloksia ennen siirtymistä lyhyeen jatkotutkimuksen pohtimiseen. Päätän tutkimukseni kuudennen luvun vapaampaan tulkintaan ja ajatuksien kokoamiseen.

1.1. Tutkimuskysymykset

Tutkin noitien ja paholaisen välistä suhdetta 1800- ja 1900-luvuilla kerättyjen uskomustarinoiden pohjalta. Kiinnostukseni ei suuntaudu niin sanotusti ”oikeiden” noitien elettyyn ja koettuun elämään, vaan haluan tarkastella sitä, miten kansa näki ja koki noitien ja paholaisen välisen suhteen nimenomaan niistä kerrottujen tarinoiden valossa. Noita on hahmona monisyinen: nimen takana on monisatavuotinen perinne, jossa yleisten käsitysten ja näistä kumpuavien tarinoiden noitahahmo yhdistyy todellisuudessa tavattuun, oikeaan ihmiseen. Lisäksi nimen takana on eri paikoista ja eri ajoilta kumpuava perinne: Ruotsin kautta Suomeen suodattanut saksalainen noitaperinne, noitaoikeudenkäynnit ja noitavainot kohtasivat kotoiset käsitykset niin tietäjästä kuin šamanistisesta noidasta. Eri näkemykset ja perinteet muokkasivat toisiaan, mutta myös sulautuivat yhteen luoden taas uuden kuvan noidasta, tämän taidoista ja luonteesta.

Pilkon varsinaisen tutkimuskysymykseni pienempiin kokonaisuuksiin, joiden kautta aion lähestyä aiheitani tarkemmin. Mikä sai noidan liittoutumaan paholaisen kanssa, yleensä vielä sielunsa hinnalla? Mitä hyötyä, ja toisaalta myös haittaa, liitolla paholaisen kanssa oli noidalle? Mitä seuraamuksia liitosta koitui? Kuinka liittoutumista selitettiin ja perusteltiin? Mitä liittoutuminen paholaisen kanssa kertoi itse noidasta? Keskityn nimenomaan siihen, mitä ulkopuoliset kertoivat noidan ja paholaisen välisestä liittoutumisesta. Oliko muiden suhtautuminen ensisijaisesti negatiivista, vai löytyikö liitosta myös positiivisia puolia? Miten noidan ja paholaisen liitto vaikutti muiden yhteisön jäsenten elämään? Nähtiinkö noita pelkästään taakkana tai yhteisölle vaarallisena, vai hyödyttikö noidan ja paholaisen välinen liitto jollakin tavalla myös liiton ulkopuolisia ihmisiä?

Paholaisen kanssa liittoutuminen on aihe, joka koskee muitakin kuin vain noitia – esimerkiksi Faust on ehkä tunnetuin paholaisen kanssa liiton tehnyt hahmo. Liittoa ovat suunnitelleet talonpojista aatelisiin – erityisesti vapaamuurarit ovat toinen iso ryhmä, jonka on ajateltu liittoutuneen paholaisen kanssa. Liitto on voinut olla hyvin virallinen tapahtuma allekirjoituksineen ja todistajineen päivineen, tai liiton virallistamiseksi on

riittänyt pelkkä lupaus omasta sielusta ja ruumiista, jos tästä jotain paholaiselta vastineeksi saa. Erilaisia paholaiselle kirjoittautumistapauksia tunnetaan myös Suomessa – paholaisen kanssa sopimuksen haluava tuli tehdä kirjallinen sopimus, josta näkyy selvästi molempien osapuolien ehdot.²

Käsittelen tarkemmin liittoa paholaisen ja noidan välillä alaluvussa 4.3. Tulen avaamaan enemmän sitä, mitä tarkoitan liitolla tutkimukseni puitteissa. Avaan myös lyhyesti paholaisliittojen historiaa ja taustoja. Paholaisen kanssa liittoutumisella on pitkät perinteet, sillä se tulee esille ensimmäisiä kertoja jo babylonialaisissa teksteissä. Alaluvussa käsittelen tarkemmin myös liiton tekemisen syitä ja seuraamuksia. Paholaisen kanssa ei liittouduttu pienistä syistä, vaan liiton takana oli yleisesti halu olla jotain suurempaa tai voimakkaampaa. Liiton hedelmät olivat myös kalliita lunastaa, sillä noita maksoi uusista voimistaan sielullaan.

Koska sekä noita että paholainen ovat liukuvia termejä, joilla on tarkoitettu eri asioita eri aikoina, pidän erityisen tärkeänä selventää, kuinka itse näen ja määrittelen nämä termit tämän tutkimuksen puitteissa. Tämä oli osaksi tehtävä jo aineistoa kootessa, sillä uskomustarinoissa termejä ja nimityksiä on voitu käyttää hyvinkin vapaasti. Samoin arkiston henkilökunnan tekemä luokittelu on myöskin vaikuttanut siihen, minkälaisia tarinoita kortistoista löytyy. Käsittelen tutkimusaineistoni kokoamista sekä arkistoaineiston erityispiirteitä tarkemmin luvussa 2.2., jossa käyn läpi valintakriteereitani ja tapaani valita tietyt uskomustarinat lähiluvun ja oman tulkintani avulla.

1800-luvulla elänyt maaseudun asukas ei välttämättä nähnyt ristiriitaa kristillisten arvojen ja noituuteen liittyvien uskomuksien välillä. Kun jonkin yliluonnollisen asian palvominen kiellettiin, sai kansa tästä kiellosta vain varmistuksen sille, että yliluonnollinen oli täyttötotta paholaisineen päivineen. Raamattu ja katekismus olivatkin selviä todisteita noitien, paholaisen ja muiden yliluonnollisten olentojen olemassaololle.³ Kansankulttuurin kuva paholaisesta oli kuitenkin hyvin erilainen kuin mitä ”virallinen” kirkon kanta oli: mitä enemmän paholaisen hirveyttä korostettiin, sitä enemmän kansa tunsu tarvetta käsitellä näitä pelkoja huumorin avulla ja nauramalla paholainen voimattomaksi.⁴ Paholainen

---

² Olli 2004: 127.

³ Stark 2005: 90–91.

⁴ Russell 1988: 111.

kehittyikin useiden suullisten perinnelajien suosikkiahmoksi, joka veti puoleensa varhaisempia perinnekerrostumia edustavien uskomusolentojen piirteitä.⁵

Kansankulttuurissa ajatus vahvasta ja aktiivisesta paholaisesta myös säilyi pidempään kuin oppineiden keskuudessa.⁶ Muutenkin uudella ajalla esiintyviä uskomuksia ja tapoja säilyi hyvin pitkään kansan muistissa ja kansankulttuurin parissa. Esimerkiksi oman tutkimukseni kannalta tärkeää 1800- ja 1900-luvuilla kerättyä tietäjäperinnettä tunnettiin jo 1600- ja 1700-luvuilla. Samoin tietäjäperinteen kanssa kerätyt uskomustarinat heijastelevat aikaisempina vuosisatoina yleistynyttä perinnettä. Voidaankin todeta, että suomalainen perinne on kerrostunutta: eri mentaaliset kerrokset kantavat sen kulttuurin vaiheen piirteitä, jonka aikana perinteet joko juurtuivat syvemmälle, tai uudistuivat voimakkaasti. Ihmisten jakama kulttuuri jäsentää henkilökohtaiset kokemukset ja muistot yhteiskunnallisesti ja historiallisesti merkityksellisiksi kokemuksiksi, joilla on myös suuri merkitys henkilön identiteetin kannalta.⁷

Vaikka tutkimukseni pääpaino ei tule olemaan noitaoikeudenkäynneissä ja noitavainoissa, tulen viittaamaan niitä käsitteleviin tutkimuksiin, sillä taustoitan niiden avulla kansan käsityksiä noidista ja noituudesta yleisesti. Noitaoikeudenkäynnit ja noituussyytösten puiminen käräjillä olivat suhteellisen lyhytaikainen ilmiö, mutta niillä oli kauaskantoisia vaikutuksia – eikä pelkästään uhrien näkökulmasta. Vaikka suomalaisia noitaoikeudenkäyntejä ei voi suoraan kutsua vainoksi, ovat ne kuitenkin jättäneet jälkensä kansan tapaan nähdä noidat tai noituudesta syytetyt henkilöt.

Esimerkiksi ideat noitasapattiin lentävistä noidista värittivät suomalaista noitaperinnettä, vaikka varsinaisesti noitasapattikäsitteet olivatkin Suomen ulkopuolella 1600-luvulla opiskelleiden pappien ”tuliaisista”. On kuitenkin tärkeä muistaa, että kaikki noitaoikeudenkäynnit eivät koskeneet noitasapattia: noitasapattioikeudenkäynneillä oli oma sisäisten ilmiantojen laajenemismekaniikka, ja tämän takia ne erosivatkin naapurikiistoista tai omaisuusriidoista lähteneistä noitaoikeudenkäynneistä.⁸ Noitaoikeudenkäyntien mainitseminen on kuitenkin mielestäni tärkeää, sillä sen avulla sekä taustoitan, että paikallistan oman työni noitatutkimuksen kentällä.

---

⁵ Klemettinen 1997: 172.

⁶ Olli 2004: 118.

⁷ Eilola 2004: 138–140.

⁸ Nenonen, Kervinen 1994: 206; 38; 225.

1.2. Keskeiset käsitteet

Tulen tämän luvun alussa muotoilemaan tutkimukseni keskeiskäsitteistä lyhyet työmääritelmät, joita olen tutkimuksessani käyttänyt, ennen kuin käsittelen kumpaakin termiä laajemmin omissa alaluvuissaan.

Määrittelen *noidan* tutkimuksessani henkilöksi, mieheksi tai naiseksi, joka aktiivisesti haluaa suurempia voimia ja enemmän tietoa kuin mitä hänen käytettävissään olisi ilman paholaisen apua. Noidaksi tuleminen on ihmisen valinta – noidaksi ei synnytä, vaan noidaksi tullaan aktiivisen toiminnan ja valintojen kautta. Paholainen antaa noidalle avaimet muilta piilotettuihin tai kiellettyihin tietoihin tai taitoihin. Aineistossani esiintyy myös tietäjiä ja selkeyden vuoksi viittaaan heihin noitina. Vaikka tietäjäys on synnynnäistä, tämä ei kuitenkaan tarkoita, että tietäjä olisi kaikkivoipa tai kaikkitietävä: myös tietäjä voi liittoutua paholaisen kanssa päästäkseen käsiksi tietoihin, joita hänellä ei aikaisemmin ollut.

Tutkimuksessani tarkoitan *paholaisella* juuri kristillistä paholaista, joka paljastaa todellisen luonteensa sielunvihollisena joko ulkonäkönsä, tekojensa tai käyttäytymisensä kautta. Jätän moraaliset ja filosofiset pohdinnat pahan luonteesta pois tutkimuksestani ja keskityn paholaiseen pelkästään tiettyjä piirteitä ja tapoja noudattavana hahmona. Ulkonäöllisesti paholainen noudattaa kansainvälisestikin tunnettuja normeja ja yhtäläisyyksiä esimerkiksi ruotsalaisiin ja virolaisiin uskomustarinoiden paholaishahmoihin löytyy runsaasti.

1.2.1. *Noidan taustoituksesta*

Noita on liukuva määre: noidaksi on kutsuttu erilaisia ihmisiä erilaisin perustein eri aikoina. Termissä yhdistyvät kansanuskossa esiintyvä noitahahmo ja ”oikean elämän” noidat – esimerkiksi erilaisia parantajia ja ennustajia on voitu kutsua noidiksi. Lisäksi mukaan vääjäämättä tulee noitaoikeudenkäyntien ja noitasapatien ympärillä pyörivät uskomukset ja syytökset. Noita- ja noituustutkimuksella on pitkä ja polveileva perinne: se, miten noita on näissä tutkimuksissa määritelty, on hyvä pitää mielessä myös omaa tutkimustani tehdessä. Esimerkiksi suomalaisessa oikeushistoriassa noituudella on tarkoitettu mustaa eli vahingoittamiseen tähtävää magiaa, kun taikuus on puolestaan

nähty valkoisena eli hyvään pyrkivänä magiana.⁹ Näin ollen noita on henkilö, joka käyttää noituutta eli mustaa magiaa toisten satuttamiseksi. Toisaalta noita on voinut viitata pelkästään šamanistiseen noitaan ja muille ”noitamaisille” henkilöille on varattu muunlaisia nimityksiä.

Kysymys siitä, kuka ja millainen noita oikeastaan on, tuli esille jo aineistoa kootessa. Uskomustarinoissa noidaksi on kutsuttu hyvin kirjavaa ihmisjoukkoa kyläyhteisön ulkopuolisista henkilöistä kerjäläisiin ja satunnaisiin vihaisiin vanhoihin miehiin. Usein myös ns. ”tavallisilla” henkilöillä on ollut noitiin yleisesti liitettyjä kykyjä ja osaamista. Lisäksi vastaan on tullut myös itse arkiston tekemä tyyppiluokittelu. Monta kertaa edessäni oli tilanne, jossa arkiston mukaan tarinassa esiintyy noita, mutta varsinainen tarkastelu paljasti, että henkilöä ei missään vaiheessa tarinaa noidaksi kutsuttu.

En ole tehnyt eroa noidan ja tietäjän välillä. Periaatteessa tämä olisi ollut mahdollista tehdä, sillä sekä arkiston tekemä luokittelu että kansanusko itsessään erottelevat noidan ja tietäjän toisistaan. Sekä noita että tietäjä ovat termeinä monitasoisia, joissa kohtaavat niin kansanomaisen luokittelu kuin tutkijoiden tekemä luokittelu. Vaikka tutkijat pyrkivät todenmukaisuuteen kansankulttuurista ja kansanuskosta puhuttaessa, ei kaikkia vivahteita aina saada rajoja vedettäessä mukaan. Aineistoa kerätessäni ja siihen tutustuessani huomasinkin, että tarinoissa noitaa ja tietäjää käytetään tasapuolisesti, ristikkäin ja jopa synonyymeinä toisilleen. Lisäksi nimitykset vaihtelivat jopa uskomustarinan sisällä: kertoja aloitti puhumalla noita-akasta ja lopetti puhuttelemalla henkilöä tietäjäksi, tai toisin päin¹⁰. Koska tällaisissa tilanteissa rajanveto olisi ollut parhaimmillaankin huteraa, otin aineistooni osaksi sekä noidista että tietäjistä kertovia tarinoita.

Kaija Heikkinen kertoo tutkimuksessaan vepsäläisnaisten uskonnosta siitä, kuinka tutkijoiden oli hankala tavoittaa tietäjiä käsittelevää terminologiaa, sillä haastateltavat eivät käyttäneet tutkijoiden tarjoamia termejä. Tämän takia tutkijat siirtyivät tarkoituksenmukaisesti epämääräiseen kieleen, jonka pyrkimyksenä oli haastateltavien johdattelun välttely. Vaikka tarkkojen termien käyttö ei haastattelutilanteissa toiminutkaan, halusivat tutkijat tästä huolimatta edes jonkinlaista lisämääritystä tietäjälle yleisen puheen ”nainen, joka mahtaa” lisäksi. Heikkinen toteaa, että tutkimuksessa

---

⁹ Koski 2010: 83; ks. Nenonen, Kervinen 1994: 59.

¹⁰ Esimerkiksi SKS KRA. Järventausta, E. 305; SKS KRA. KRK 32. Laitakari, K. 170, 171; SKS KRA. Lindgren, Fr. 12; SKS KRA. Talikka, Juho. KRK 138:1.

käytetyn aineiston valossa on vaikea sanoa, onko eri tietäjää tarkoittavilla nimityksillä jonkinlainen kontekstuaalinen määrittynisyys, vaikka varsinaista toiminnallista eroa termeillä ei olisikaan. Nimitykset ja niiden vaihteleva käyttö voi ohjautua juuri haastattelutilanteista käsin, jolloin ne heijastavat haastattelijoiden puhetta ja ovat niihin reagoivia.¹¹

Tutkijoiden luomat ja käyttämät määrittelyt eivät välttämättä vastaa kansan ja kansanuskon käyttämiä määrittelyitä ja termejä, kuten Heikkisenkin tutkimuksesta tulee ilmi. Sama nousee esille myös omassa tutkimuksessani: tutkijoiden luomat nimitykset ja niihin liitetyt rajat ja rajoitukset eivät välttämättä vastaa kansanperinteessä esiintyvää ”todellisuutta”. Tähän liittyy osaksi myös arkiston käyttämät luokittelut. Tutkijan tulisi pystyä näkemään ikään kuin luokittelujen taakse ja käyttää niitä lähinnä apukeinona, ei absoluuttisena totuutena ja täydellisenä kansanperinteen kuvastajana.

Noita yleisesti nähdään itsekkäämpänä ja arvaamattomana hahmona, joka lähinnä auttaa itseään ja muita vain silloin, kuin huvittaa. Tietäjää puolestaan on pidetty arvokkaana auttajana, jota lähestytään ensimmäisenä ongelmatilanteessa. Voi olla mahdollista, että kertoja on oman näkemyksensä mukaisesti valinnut, kutsuuko tarinassa esiintyvää henkilöä noidaksi, tietäjäksi, vai joksikin muuksi. Mahdollista on myös se, että noidan ja tietäjän välinen erottelu ei ollut yhtä tiukka kansan keskuudessa, kuin mitä tutkijat sitä ovat pitäneet. Toisaalta myös tietäjä on voinut olla kaksijakoinen ja ristiriitainen hahmo yhteisössään, joten tietäjän näkeminen pelkästään positiivisena henkilönä ei sekään vastaa koko totuutta.¹² Kansanomainen moraalitietäjä ei näe ristiriitaa tabuja rikkovan magian käyttämistä yhteisön hyväksi, joten tiukka jako hyvään ja pahaan magiaan ja näiden eri käyttäjiin ei myöskään tässä tapauksessa päde – samat specialistit käyttivät niin hajottavaa kuin korjaavaa magiaa.¹³

Noituus on yleisesti nähty vahingoittavana noitatekona, taikuus parantavana ja suojaavana. Siinä missä noituudella on aiheutettu ongelmia toisille, taikuudella on paranneltu sekä omia että toisten mahdollisuuksia.¹⁴ Noituuden harjoittaminen perustuu kristillisten dogmien mukaisesti aina pahalta ulkoapäin saatuihin kykyihin: kyseessä ei ole ihmisessä luontaisesti oleva tai periytyvä pahuus.¹⁵ Kukaan ei synny noidaksi, vaan

---

¹¹ Heikkinen 2006: 208–209.

¹² Jauhiainen 1982: 68.

¹³ Klemettinen 1997: 23.

¹⁴ Nenonen, Kervinen 1994: 59; 63.

¹⁵ Klemettinen 1997: 25.

noidaksi aina tullaan – kyseessä on henkilön oma valinta. Tietäjyys puolestaan on synnynnäistä ja periytyvää: tietäjä ei itse voi vaikuttaa siihen, tuleeko hänestä tietäjä vai ei. Samalla, kun tietäjän kyvyt nousevat esille, nousee vaatimus toimia yhteisönsä hyväksi. Vaikka maaginen tieto arkipäiväistyi ja tuli osaksi elinkeinotekniikkaa, varsinaiset riittien ja loitsujen asiantuntijat pitivät kuitenkin pintansa. Arkipäiväisen tietäjyyden ja maagisten taitojen osaamisen rinnalla toimikin tunnetut ja oman erityisalansa hyvin tuntevat ammattitietäjät, joita lähestyttiin silloin, kun omat taidot eivät riittäneet ongelmatilanteiden ratkaisemiseen.¹⁶ Toisaalta myös noituuden parissa oli sekä ”tavallista” ja arkipäiväistä että ammattimaista noituutta: vaikka taikoja osattiinkin yleisesti, olivat tietyt henkilöt kyvykkäämpiä kuin toiset, ja heitä myös lähestyttiin tarpeen tullen – myös pahan ja vahingoittavan taikuuden merkeissä.¹⁷

Aineistossani esiintyvissä uskomustarinoissa myös tietäjät ovat olleet yhteydessä paholaisen kanssa. Esitänkin, että tietäjä pystyi liittoutumaan paholaisen kanssa siinä missä noitakin. Noita pääsi käsiksi muilta piilotettuihin tietoihin ja taitoihin nimenomaan liittoutumalla paholaisen kanssa. Vaikka tietäjällä onkin luontainen kyky ja taito maagisten tietojen käyttämiseen, ei hänkään tiennyt aina kaikkea. Paholaisen kanssa liittoutuminen avasi myös tietäjälle oven sellaiseen tietämykseen, jota hänellä ei aikaisemmin ollut. Noidaksi tullaan, tietäjäksi synnyttään – molemmat hyötyivät tietyllä tavalla liittoutuessaan paholaisen kanssa. Arkipäiväinen taikatietämys ja maaginen osaaminen olivat mahdollisia kaikille: suuremmat tiedot vaativat enemmän.

Aikaisemmin mainittu taikuuden ja noituuden välinen suhde sekä dualistinen jako hyvään eli valkoiseen ja pahaan eli mustaan magiaan ei tutkimuksessani ole juurikaan tullut esille, ja nämä piirteet nousevatkin enemmän esiin juuri noitaoikeudenkäyntien ja noitasyytösten tutkimuksessa. Tärkeämpää minulle on ollut se, miten uskomustarinoissa noitakysymystä on käsitelty, eikä se, minkälaista magiaa noita on harjoittanut. Aineistossani ei ole juurikaan kommentoitu sitä, onko noita käyttänyt taikuutta vai noituutta, hyvää vai pahaa magiaa. Noidan tekoja, mukaan lukien liittoja paholaisen kanssa, on toki kritisoitu ja paheksuttu, mutta keskustelu hyvästä ja pahasta magiasta on jäänyt kokonaan keräämistäni uskomustarinoista pois. Koska se ei ole tullut aineistossani

---

¹⁶ Sarmela 1994: 120.

¹⁷ Nenonen, Kervinen 1994: 93.

vastaan, jätän aiheen tutkimukseni ulkopuolelle, vaikka sitä yleensä noita- ja noituustutkimuksissa käsitellään.

Noitien sukupuoli on noussut aineistossani esille, mutta se ei ole ollut tarinoissa pääosassa. Noitien sukupuoli tuodaan esille esimerkiksi mainitsemalla noidan puoliso tai puhuttelemalla noitaa suoraan esimerkiksi ”noita-akaksi”, ”poppamieheksi” tai ”tietäjäeukoksi”. Muutamat tarinat ovat nojautuneet kuulijoiden aikaisempaan tietämykseen tarinassa esiintyvistä noidasta – näissä noita on yleensä suoraan nimetty. Uskomustarinoissa ei kuitenkaan ole noussut esiin tiukkaa sukupuolijakaumaa, jossa esimerkiksi naispuolisiin noitiin olisi viitattu miesnoitina eriävällä tavalla ”ukottelun ja akattelun” lisäksi. Myöskään se, kuinka noidasta yleisesti puhutaan, ei ole juuri eronnut mies- ja naisnoitien välillä. On kuitenkin mahdollista, että mies- ja naisnoitien sukupuolittaminen on ollut uskomustarinoiden kertomistilanteessa selkeämpi kuulijoille, kuin mitä se on minulle ajallisesti ja paikallisesti kaukana olevana tutkijana.

Historiallisesti noituus on nähty nimenomaan naisille omimpana toimintana. Stereotyyppinen mielikuva siitä, että jokainen nainen oli potentiaalisesti noita, sai alkunsa keskiajalla, kestäen aina 1600-luvulle.¹⁸ Noitavainot on yleisesti nähty lähinnä naisia sortavana ajanjaksona. Miesnoitien poisjättäminen noitavainotutkimuksessa on kuitenkin aktiivisen toiminnan tulosta ja jonka taustalla piilee voimakkaan sukupuolittunut diskurssi. Miespuolisen noidan olemassaolo nostetaan kyllä esiin, mutta tästä huolimatta noidista puhutaan yleisesti feminiinisenä.¹⁹ Muun muassa Valerie A. Kivelson huomauttaa, että miehet muodostivat enemmistön noituudesta syytetyistä esimerkiksi Baltian ja Skandinavian alueilla.²⁰ Suomessa miehiä ja naisia syytettiin taikuudesta ja noituudesta eri tavalla eri aikoina – stereotyyppinen noita Suomessa oli tästä huolimatta mies.²¹

1.2.2. Paholaisen taustoituksesta

Paholainen on toinen termi, jonka määrittely on noussut tutkimukseni puitteissa esille sen liukuvuuden takia. Arkistoaineiston tyyppiluokittelu tuo melkein pä pakolla yllätyksiä

---

¹⁸ Sallmann 1997: 444.

¹⁹ Apps & Gow 2003: 30.

²⁰ Kivelson 2003: 606.

²¹ Nenonen, Kervinen 1994: 235–236.

lukijalle, sillä tarkinkaan luokittelu ei saa kaikkia yksityiskohtia ylös. Lisäksi uskomustarinoissa kaikkea ei suoraan kerrota tai nimetä, joten luokittelu on lukijan tulkinnasta kiinni ja omalla vastuulla tehtävä.²² Paholainen on terminä lähestulkoon metakäsite kansanomaisessa kontekstissa, ja se viittaa useisiin supranormaaleihin olentoihin samanaikaisesti.²³ Paholaisen alla majailee hyvin kirjava joukko erilaisia uskomusolentoja muista demoneista räyhähenkiin ja kummituksiin asti.

Toisaalta paholaishahmon esiin kaivaminen erilaisten supranormaalien olentojen joukosta oli helpompaa kuin noidan määrittely, sillä olen kiinnostunut nimenomaan kristinuskon paholaisesta. Suuremman ongelman minulle aiheutti se, että välillä paholaisesta käytetään nimitystä piru, sillä myös piru toimii tietynlaisena kattokäsitteenä erilaisista uskomusolennoista puhuttaessa. Vaikka sanana pirun keskeinen merkitys onkin paholainen, voi se sellaisenaan tarkoittaa joko ”pääpaholaista” tai paholaiseen liitettyjä muita olentoja ja ”apureita”.²⁴ Näenkin eron paholaisen ja pirun välillä, ja käytän selkeyden vuoksi tutkimuksessani pelkästään termiä paholainen, jotta yhteys juuri kristilliseen paholaishahmoon pysyy selkeänä. Paholaisesta voi käyttää myös termiä piru, mutta piru ei välttämättä tarkoita juuri kristinuskon paholaista.

Paholaishahmo on suhteellisen myöhäinen laina kristillisestä mytologiasta. Hahmo onkin saanut vaikutteita sekä erilaisten luonnonuskontojen että korkeauskontojen demoni- ja jumalkäsityksistä. Muotoseikkojen puolesta paholaishahmo on rakentunut monista eri osista, kuten esimerkiksi antiikin myyttillisistä hahmoista. Myös mielikuvat helvetistä ja ajatus pahasta fyysisenä epätäydellisyytenä ovat vaikuttaneet paholaisen ulkonäköön.²⁵ Jopa rasismi on vaikuttanut siihen, millaisena paholainen on kuviteltu – Raamattu ei varsinaisesti sisällä viittauksia paholaisen mustaan väriin, vaan kirkkoisät ovat myöhemmin rinnastaneet paholaisen ulkonäön mm. maureihin ja etiopialaisiin. Tällä perinteellä on pitkät juuret, ja se on myös laajalle levinnyt Euroopassa.²⁶ Paholaisen mustuus voi toki joskus viitata likaisuuteen, mutta todennäköisemmin kyseessä on viittaus joko ihonväriin tai vaatteisiin.²⁷

---

²² Koski 2011: 37–38.

²³ Klemettinen 1997: 54.

²⁴ Koski 2004: 100.

²⁵ Klemettinen 1997: 68–69.

²⁶ Klemettinen 1997: 69 < Rudwin 1973: 45; Valk 2001: 54.

²⁷ Valk 2001: 51–53.

Kristillisen Euroopan näkemys paholaisesta vakiinnutti paikkansa Suomessa kirkkotaiteen välityksellä.²⁸ Paholainen juurtui kansanperinteeseen nimenomaan katolisen kirkon mukana: sekä kirkko että oikeuslaitos tukivat kansan uskoa yliluonnollisiin olentoihin. Kansankirkon painettu sana jatkoi 1600-luvulla alkunsa saanutta kamppailua taikauskoa vastaan vielä 1800-luvulla.²⁹ Vaikka taikauskoa oli muuten pyritty kitkemään pois, oli paholaisella erityisasema uskomusolentojen keskuudessa, sillä kirkko oli virallisesti vahvistanut paholaisen olemassaolon.³⁰ Kirkko pyrki kuvaamaan paholaisen mahdollisimman pelottavana, jotta ihmiset pysyisivät kaidalla tiellä ja Jumalan armossa. Paholaiskäsitys valuikin ylhäältä alas, eliitiltä kansalle – välittäjänä toimivat kirkko ja papit.³¹

Yhteys paholaiseen sulki ihmiset kirkon silmissä pois yhteydestä Jumalaan. Kansankulttuurin parissa näin ei kuitenkaan aina käynyt. Muutenkin kansankulttuurin kuva paholaisesta erosi kirkon virallisesta kannasta – jo kysymys siitä, voiko paholaisella olla fyysistä muotoa, erotti näkemykset toisistaan. Kirkko piti paholaista henkenä ja voimana, jolla ei ole fyysistä kehoa, kun kansa puolestaan näki paholaisen myös fyysisenä hahmona.³² Aineistoni uskomustarinoissa paholaisella on yleensä joku hahmo, olkoon se herrasmies, sarvipäinen demoni tai musta koira. Silloin kun paholaista ei ole näkynyt, on hänen läsnäolonsa tullut muuten selville, esimerkiksi äänien avulla.

Paholaista ei välttämättä voi tunnistaa pelkästään ulkonäöstä, vaan hahmon todellinen luonne paljastuu vasta tekojen ja käyttäytymisen perusteella.³³ Toisaalta hahmot, joissa paholainen usein ihmisille ilmentyy tai näyttäytyy, toistavat samoja piirteitä. Aineistossani vastaan on tullut mm. mustiin pukeutuva tai mustaihoinen paholainen, herrasmiespaholainen ja paholainen, joka on fyysisesti jollain tavalla ”vajaa” tai erikoinen. Käsittelen tarkemmin uskomustarinoissa esiintyvää paholaista luvussa 4, jossa myös esittelen paholaishahmoa yleisesti. Keskityn kuitenkin paholaiseen lähinnä hahmona, enkä käsittele paholaista tai pahaa moraalista tai filosofisesta näkökulmasta käsin. Uskomustarinat edustavat nimenomaan ideaa tai näkemystä paholaisesta tietynlaisena hahmona ja toimijana.

---

²⁸ Klemettinen 1997: 68.

²⁹ Simonsuuri 1963: 479–480, 484.

³⁰ Jauhiainen 1982: 76.

³¹ Olli 2004: 117.

³² Olli 2004: 121-123.

³³ Valk 2001: 27.

1.3. Aikaisempi tutkimus

Sekä paholaista että noitia on tutkittu hyvin erilaisista lähtökohdista käsin, sekä yhdessä että erikseen. En aio paneutua tässä luvussa kovinkaan syvällisesti esimerkiksi oppiainehistoriallisiin tutkimuksiin, vaan keskityn lähinnä itselleni tärkeiksi muodostuneiden teosten esittelyyn. Mainitsen lyhyesti muitakin paholaisesta ja noidista tehtyjä tutkimuksia, mutta pääpaino tulee olemaan käyttöni valikoiduissa teoksissa. Folkloristiikassa paholaisen tutkimus on jäänyt hiukan taka-alalle, koska paholainen nähtiin olevan osa virallista uskontoa, ja tämän lisäksi tuli lainahahmona muualta.³⁴ Suomalaiseen kansanperinteeseen kristinuskosta sulautuneet paholais- ja noituuskäsitykset ovatkin kiinnostaneet ensisijaisesti historian tutkijoita. He ovat lähestyneet aihetta nimenomaan noitavainoista ja -oikeudenkäynneistä käsin niistä kertovia kirjallisia dokumentteja apuna käyttäen. Pelkästään kansanomaisista paholaista käsittelevissä tutkimuksissa on aihetta lähestytty pääosin kristillissävytteisen uskomusperinteen kautta.³⁵

Mari Purola on toimittanut yleistajuisen teoksen *Suomalainen piru. Paholainen kansanperinteessä* (2011) nimenomaan kansanuskomuksissa tavatusta paholaisesta ja kirjassa käydään läpi uskomustarinoissa esiintyvää paholaisen hahmoa. Pasi Klemettinen käy läpi väitöskirjassaan *Mellastavat pirut: tutkimus kansanomaisista paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan Kannaksen ja Laatokan Karjalan tarinaperinteessä* (1997) erityisesti räyhähenkisiä ja poltergeist-elämyksiä. Ülo Valk tutkii teoksessaan *The Black Gentleman: manifestations of the devil in Estonian folk religion* (2001) nimenomaan virolaisissa uskomustarinoissa esiintyvää paholaista. Olen Valkin nostamia huomioita nähnyt myös omassa aineistossani, ja onkin mielenkiintoista huomata, kuinka virolainen ja suomalainen paholaisperinne muistuttavat toisiaan tietyillä osa-alueilla kansallisia piirteitä unohtamatta.

Paholaista on tutkittu runsaasti myös kansainvälisesti: paholaiseen ja pahan olemukseen syvällisesti perehtynyt Jeffrey Burton Russell on tutkimuksista puolestaan todennut, että vaikka aihepiiriä onkin paljon tutkittu, on suurin osa tutkimuksista kuitenkin turhia.³⁶ Paholaista on tutkittu niin teologian, filosofian kuin psykologian näkökulmista, mutta esimerkiksi Russell itse käsittelee aihetta historian tutkimuksen kannalta. Hänen

---

³⁴ Klemettinen 1997: 13; Valk 2001: 11.

³⁵ Klemettinen 1997: 17.

³⁶ "The literature on evil and the Devil is vast, and unfortunately much of it is useless". Russell 1977: 261.

teoksensa *The Devil. Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity* (1977) esittelee pahan personifikaation historiaa: Russell puhuu paholaisesta (the Devil) lähinnä selkeyden vuoksi.³⁷ Hänen teoksensa *The Prince of Darkness. Radical Evil and the Power of Good in History* (1988) vetää yhteen Russellin neljä aikaisempaa tutkimusta paholaisesta ja Russellin mukaan myös korjaa edellisten teosten virheitä ja esittää joitakin argumentteja kypsemällä tavalla.³⁸

Suomessa noidista on folkloristiikan parissa tehty myös henkilötutkimusta. Esimerkiksi satakuntalainen noita Rättäkitti on ollut sekä Kristiina Kestisen (1990) että Heli Syrjälän (2015) pro gradujen aiheena. Syrjälä on jatkanut Rättäkitti-aiheista tutkimusta vuonna 2018 julkaistussa gradussaan *Perinneaineistojen jatkumo: Rättäkitti-tarinat kulttuuriperintönä, arkistossa ja uudelleen käytössä*, jossa aihetta lähestytään arkistopainotteisesta näkökulmasta. Näiden lisäksi esimerkiksi Marjut Huuskonen (1982) on tutkinut noitia saamelaisesta kontekstista käsin omassa pro gradussaan. Myös Tenka Issakainen on lähestynyt aihetta henkilötutkimuksen näkökulmasta: väitöskirjassaan *Tavallista taikuutta: tulkinta suomalaisten taikojen merkityksistä Mikko Koljosen osaamisen valossa* (2012) hän käsittelee taikaperinnettä juuri yhden henkilön osaamisen kautta.

Noitia ja noituutta on Suomessa tutkittu myös naistutkimuksellisista näkökulmista käsin. Esimerkiksi Laura Stark-Arolan väitöskirja *Magic, Body and Social Order. The construction of Gender Through Women's Private Rituals in Traditional Finland* (1998) sekä Raisa Maria Toivon *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Experience* (2008) käsittelevät noituutta nimenomaan naisiin liitettävänä toimintana sekä tutkivat naisten asemaa laajemmin perheen ja yhteiskunnan osana.

Huomattava osa suomalaisesta noitatutkimuksesta käsittelee juuri noitavainoja ja -oikeudenkäyntejä. Vaikka tutkimukseni aihe ei liitykään suoranaisesti noitavainoihin, olen kuitenkin tutustunut aihepiiriin, sillä pidän siihen perehtymistä tärkeänä taustatyönä omaa tutkimustani varten. Kansanuskomukselliset ja -moraaliset käsitykset voivat kantautua hyvin kaukaisten aikojen takaa, joten vaikka noitavainoissa ei välttämättä ollut kyse suurista maailmankatsomuksellisista taisteluista noitien ja papiston sekä esivallan

---

³⁷ Russell 1977: 11.

³⁸ Russell 1988: xi.

välillä³⁹, on sillä saattanut olla hyvinkin kauaskantoisia vaikutuksia kansan näkemyksiin noidista ja noituudesta.

Esimerkiksi Marko Nenonen on tutkinut paljon noitavainoja ja -oikeudenkäyntejä. Yleistajuiset teokset *Noitavainot Euroopassa: myytin synty* (2006) sekä Timo Kervisen kanssa yhteistyönä kirjoitettu *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500 – 1700-luvuilla* (1994) käsittelevät aihetta helposti lähestyttävällä tavalla. Myös Jari Eilola käsittelee noitavainoja juuri suomalaisesta näkökulmasta väitöskirjassaan *Rajapinnoilla: sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa* (2003). Hiukan vanhempaa suomalaista noitavainotutkimusta edustaa Antero Heikkisen väitöskirja *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640 – 1712)* (1969). Heikkinen toteaa, että termi ”noita” ei viittaa pelkästään paholaisen kanssa liittoutuneeseen henkilöön. Suomessa noitaoikeudenkäynneissä ei ollut kyse pelkästään ”sielunvihollisen palvelemisesta”, vaan syytettyinä olivat erilaisten taikojen tekijöitä laajemmin – nämä tapaukset olivat itse asiassa enemmistönä noitaoikeudenkäynneissä.⁴⁰

---

³⁹ Nenonen, Kervinen 1994: 201.

⁴⁰ Heikkinen 1969: 9.

2. TUTKIMUSAINEISTO

Esittelen lyhyesti tässä luvussa uskomustarinat ennen siirtymistä varsinaisen aineiston muodostamiseen liittyviin kysymyksiin. Käyn läpi myös arkistossa käytettävää luokittelua ja lajittelua; käsittelen aihetta tämän luvun lisäksi myös luvussa 3.2. Vanha arkistomateriaali voi näyttäytyä uhkaavalta ja mahdollisesti jopa loppuun kolutulta, mutta uusienkaan tutkijoiden ei turhaan tulisi pelätä arkistopohjaisen tutkimuksen tekoa. Jokainen tutkija lähestyy aineistoa uusin silmin ja omista lähtökohdistaan käsin: myös vanha teksti voi vastata yllättävällä tavalla, kun siltä kysyy jotain uutta. Vaikka tyyppi- ja motiiviluokittelut voivatkin yllättää ja sisällöillään haastaa ennakko-oletuksiinsa kietoutuneen tutkijan, antaa arkistomateriaali tästä huolimatta tilaisuuden lähestyä vanhoja ja tuttuja aiheita ja materiaaleja uudella tavalla. Jopa vuosisatoja sitten kerätty perinneteksti voi tuottaa uutta tietoa ja avartaa näkemystämme menneestä ja sen ajan ihmisistä, kun tekstille antaa tilaa kertoa tarinansa.

Arkistoaineiston kanssa työskentely on ollut antoisaa, vaikkakin välillä haastavaa. Erityisesti tutkimuksessa käytettyjen keskeiskäsitteiden sisällöt ja määritelmät ovat muuttuneet tutkimuksen aikana paljonkin. Sama on tapahtunut käsitykselleni paitsi arkistoaineiston olemuksesta, myös siitä, kuinka paljon liukuvuutta jopa hyvin tutuissa ja kotoisissa termeissä on. Tutkimukseni onkin haastanut minut lähestymään toisaalta arkistomateriaalia, toisaalta uskomusperinnettä laajemmin, aiempaa avoimemmin.

2.1. Uskomustarina

Uskomustarinat kertovat reaali maailman ja yliluonnollisen maailman kohtaamisista joko sattuman tai jonkin erityisen tapahtuman seurauksena. Uskomustarinoissa yksityiskohdilla on väliä, sillä kaikki muu niistä on turhina karsittu pois. Juuret uskomustarinoilla on sekä yleisessä uskomustaustassa että ihmisten ja yhteisöjen sosiaalisessa todellisuudessa: sekä kertojien että kuulijoiden tausta, asema sekä etiikka- ja moraalikäsitteet vaikuttivat tarinoiden muodostumiseen. Tämän takia uskomustarinat heijastelevatkin niin historiallisia ja uskonnollisia kuin yhteiskuntaan ja tapakulttuuriin liittyviä tekijöitä.⁴¹

---

⁴¹ Jauhiainen 1982: 57–58.

Uskomustarinoissa on myös esteettinen puolensa – tarinoita kerrottiin myös viihteeksi. Tarinoista saadut voimakkaat tunne-elämykset auttoivat juurruttamaan esimerkiksi varoittavia esimerkkejä paremmin kuulijoiden mieliin. Uskomustarinoiden esteettisyys esiintyy kahdella eri tasolla: niissä esteettisesti arvioidaan sekä taiteellista esittämistä että perinteisyyttä. Esteettisillä elämyksillä onkin tärkeä rooli keskustelunomaisten perinteiden muotojen välittymisellä.⁴² Yleisesti tunnetuista normeista ja uskomuksista on muovattu erilaisten esteettisten käytäntöjen kautta uskomustarinoita, joiden sisäistämistä ja leviämistä on juuri tarinoiden esteettiset puolet edesauttaneet.

Suomalaisten uskomustarinoiden aiheenmukainen luokittelu perustuu ns. *dramatis personae* -jakoon: pääjako on tehty uskomustarinassa esiintyvän yliluonnollisen aktantin mukaan. Tätä jakoa on kritisoitu mm. sen takia, koska supranormaalit olennot sekä niiden nimitykset ja funktiot ovat herkästi vaihtuvia tarinoissa. Pelkkä supranormaalin toimijan nimitys ei kerro sitä, mistä tarinassa on kyse.⁴³ Omalla kohdallani tämä on tullut vastaan sekä noita- että paholaistarinoita lukiessani. Esimerkiksi paholaiseksi tai piruksi on nimetty suuri joukko erilaisia uskomusolentoja kristinuskon paholaisesta muihin demoneihin, haltijoista ja maahisista kummituksiin ja räyhähenkiin. Lisäksi törmäsin nimitykseen ”saksijakkuunen” tai ”frekkajakkuunen”, jonka arkisto oli luokitellut paholaiseksi (/piruksi), mutta joka paljastui apuhengeksi tai ns. ”pikkupiruksi” uskomustarinaa tarkemmin lukiessa.⁴⁴

Se, miten uskomustarinat on arkistossa luokiteltu, palvelee kyllä aineiston löydettävyyttä, mutta edustaa tästä huolimatta luokittelun tekijän näkemyksiä siitä, miten aineistot luokitellaan ja järjestetään. Tämän takia aineiston luokittelu ei voi kunnolla vastata perinteen monimuotoisia ja muuttuvia, todellisia käyttö- ja tulkintatapoja.⁴⁵ Lisäksi arkistoaineistoilla on omat historiansa: niiden keruuta ja luokittelua ovat ohjanneet ajankohtaiset intressit ja näkemykset. Aineisto onkin koottu vastaamaan toisenlaisiin kysymyksiin kuin mitä nykyajan tutkijoilla usein on mielessään. Luokitteluun myös vaikutti silloinen tutkimusnäkökulma, joten voidaankin sanoa, että arkistoaineiston luokittelu on oman aikansa näkökulmasta tehtyä tulkintaa.⁴⁶

---

⁴² Koski 2008: 271; 286.

⁴³ Koski 2004: 94; 103.

⁴⁴ SKS KRA. L. Laiho 2670, 2727, 2669, 2728.

⁴⁵ Koski 2011: 36–37.

⁴⁶ Koski 2004: 91–92.

Kulttuurinen tietous ja kulttuuriset mallit tulevat esille uskomustarinoiden kautta. Mitä enemmän ihminen kasvaa ja tutustuu omaan kulttuuriinsa, sitä helpompaa on tähän kuuluvien kertomusten ymmärtäminen ja tulkitseminen ja toisaalta myös uusien kertomuksien esittäminen. Tavanomaiset kertomukset ja kertomisen tavat tulevat tutuiksi sitä mukaa, mitä tutummaksi itse kulttuuri tulee. Uskomustarinat ovat kansanomaisten moraalikäsitteiden esille tuoja ja ylläpitäjiä, mutta toisaalta myös niiden siirtäjiä ja muokkaajia. Kertomukset ovat kulttuurimiljööstään ja käyttäjiensä tavoitteista riippuvaa viestintää.⁴⁷

Aikalaisille uskomustarinat ovat olleet luonnollisia ja täysin mahdollisia, vaikka nykykuulijan (/lukijan) näkemys tästä voikin erota.⁴⁸ Toisaalta uskomustarinan erottaa perinteen eri muotojen luokittelussa vaikkapa sadusta juuri se, että uskomustarinoihin uskotaan, toisin kuin satuihin. Uskomustarinoiden funktio kuitenkin vaihtelee kertojan, kuulijoiden ja esitystilanteen mukaan.⁴⁹ Esimerkiksi noidista, tietäjistä ja trulleista kertovat uskomustarinat kuvastavat hyvän ja pahan välistä kamppailua, kun taas paholaistarinat sisältävät usein tabu- ja käyttäytymisnormeja.⁵⁰ Uskomustarinoiden sisällöt voivat säilyä hyvin pitkään, mutta niiden tulkinta voi muuttua nopeammin. Tarinoissa onkin aina jotain yhteisöissään kiinnostavaa, jotta ne säilyisivät edelleen kerrottavien tarinoiden joukossa. Tämän takia uskomustarinoissa voi olla hyvin vanhoja, jopa keskiaikaisia elementtejä.⁵¹

2.2. Aineiston muodostaminen

Käytän tutkimuksessani aineistona Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston perinteen ja nykykulttuurin, eli entisen kansanrunousarkiston, kokoelmista löytyviä uskomustarinoita. Aineistoni kattaa yhteensä 124 uskomustarinaa, jotka on kerätty eri puolelta Suomea 1800- ja 1900-luvuilta.

Aineistoa kerätessäni keskityin pääluokkiin D (tietäjät, noidat) ja E (piru, paholainen). Suurin osa aineistostani on tullut alaluokasta Tietäjä, noita vallitsee paholaista, supranormaalia olentoa (D401 – 500), mutta luokka Liitto pirun kanssa (E501 – 600)

---

⁴⁷ Piispanen 2009: 7.

⁴⁸ Simonsuuri 1963: 452.

⁴⁹ Jauhiainen 1982: 81.

⁵⁰ Simonsuuri 1963: 480; 484–486.

⁵¹ Piispanen 2009: 254.

osoittautui myös hedelmälliseksi aineistoa kootessani. Eniten uskomustarinoita kerääntyi luokista D401⁵² ja D421⁵³; samoin luokka E525⁵⁴ tarjosi runsaasti aineistooni sopivaa materiaalia. Monissa luokissa tutkimukseeni sopivia uskomustarinoita oli vain muutama, ja lähes yhtä monet etukäteen lupaavilta vaikuttaneet luokat eivät tarjonneetkaan mitään tutkimukseeni sopivaa. Tämän takia olen lukenut mahdollisimman laajasti eri pää- ja alaluokkia. Lisäksi olen tarkistanut uskomustarinoissa olevia viittauksia toisiin tarinatyyppeihin ja motiiveihin.

En ole tehnyt tutkimusaineistoa muodostaessani tarkempia maantieteellisiä tai ajallisia rajoituksia, vaan tavoitteenani oli kerätä kaikki mahdollisesti hyödyllinen aines. Perinnealueiden luokittelu pohjautuu Suomen historiallisiin maakuntiin ja maan rajojen ulkopuolella suomea puhuviin alueisiin.⁵⁵ Aineistostani suurin osa on tullut Satakunnan ja Varsinais-Suomen alueelta. Seuraavaksi eniten uskomustarinoita on kertynyt Karjalan ja Savon alueilta. Muilta perinnealueilta on uskomustarinoita aineistossani lähinnä yksittäisiä. Maantieteellinen variointi olikin suurta: perinnealueesta riippuen tiettyjä tarinatyyppejä oli joko todella runsaasti, tai ei yhtään. Joissakin tapauksissa uskomustarinatyyppiä esiintyi erittäin paljon tietyillä alueilla, ja näissä tapauksissa tein päätöksen jättää joitakin toisintoja aineistostani pois. Esimerkiksi edelle mainittua luokkaa D401 esiintyi paljon juuri Satakunnan alueella, ja koin aineistoni sisältävän tarpeeksi kattavan otoksen tästä tarinatyyppistä, joten jätin muutamia toisintoja aineistoni ulkopuolelle.

Vanhimmat aineistossani olevat uskomustarinat ovat kerätty 1860-luvulla, uusimmat 1960-luvulla. Muutamat uskomustarinatyyppit esiintyvät melkein täsmälleen samanlaisina, vaikka ne ovatkin kerätty eri vuosikymmenien, joskus eri vuosisatojen, aikana. Sirkku Piispasen tutkimuksessa⁵⁶ uskomustarinoista kansanomaisen moraalien representaatioina todetaan, että uskomustarinat sekä tuottavat ja ylläpitävät että välittävät ja uusintavat kansanomaisia moraalikäsitteitä. Koska uskomustarinat kuvastavat oman aikansa moraalikäsitteitä, tarinoita tulkitaan aina uudelleen sitä mukaa, kun

---

⁵² Tietäjä, noita tiedustelee pirulta miehen varastettua hevosta – mies kuulee keskustelun – pelastuu, kun on ”kolmen lukon takana” (siunannut itsensä Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen). Jauhiainen 1999: 138.

⁵³ Tietäjä puhuttelee pirua, supranormaalia olentoa – kysyttävä inttäen: ”Ethän sinä tiedä ...?” – olento neuvoo sairauden aiheuttajan ja parannuskeinon – selvittää varkauden. Jauhiainen 1999: 139.

⁵⁴ Noita liitossa pirun kanssa – piru vie. Jauhiainen 1999: 185.

⁵⁵ Jauhiainen 1999: 53.

⁵⁶ Piispanen 2009.

moraalikäsitys muuttuu. Uskomustarinasta voi näin aikojen saatossa tulla esimerkiksi pelkkä ajanvietetarina tai kasku.⁵⁷ On myös mahdollista, että suuri ajallinen väli uskomustarinassa kuvattujen tapahtumien ja tarinan arkistoa varten kertomisen välillä on toiminut rohkaisuna kertojalle, varsinkin, jos tapahtumat ja henkilöt koskettavat omaa yhteisöä. Taikakeinojen käyttämiseen yhdistämistä pidettiin vielä 1960-luvulla epätoivottavana, ja koska kertojat eivät ole olleet täysin varmoja siitä, kuinka tarinoita käytettäisiin, päättivät he etäännyttää tapahtumat käyttämällä tarkoituksellisesti epämääräistä kieltä. Vain kuolleita henkilöitä nimettiin suoraan.⁵⁸

Arkistoaineistoon pohjautuva tutkimus tulee aina vääjäämättä tiettyjen kysymysten äärelle. Ensinnäkin aineisto täytyy koota: se ei odota valmiina kokonaisuutena arkiston portailla. Toiseksi, aineistot ovat syntyneet tietynä aikana tiettyä tarkoitusta varten. Perinneaineksen keräysten ideana oli saada kaikki mahdollinen vanhoja tapoja ja perinteitä koskeva tieto ylös, ennen kuin se häviää lopullisesti. Toisaalta näkemys siitä, mitä folklore on ja miten sitä tutkitaan ja tallennetaan oikealla tavalla, on vaikuttanut siihen, miten folkloreaineistot ovat varsinaisesti kerätty ja arkistoitu.⁵⁹

Kansanrunouden tallentaminen muuttui organisoidummaksi ja ohjatuksi toiminnaksi 1800-luvun aikana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran johdosta. Aluksi ensisijaisena keräyskohteena olivat loitsut, runot ja sadut, mutta vuonna 1883 julkaistussa keräyskehotuksessa mukaan oli otettu myös ”pienemmät kansankertomukset”, jotka lähinnä tarkoittivat uskomustarinoita. Uskomustarinoiden tarkempi järjestäminen ja indeksointi sai alkunsa vuonna 1935 järjestetyn Kalevalan Riemuvuoden Kilpakeruun jälkimainingeissa. Arkistokortistointi perustuu Lauri Simonsuuren kehittämälle suomalaisten uskomustarinoiden tyyppiluettelolle, jota Marjatta Jauhiainen on myöhemmin uudistanut.⁶⁰ Indeksoinnin taustalla on maantieteellis-historiallinen metodi, jonka avulla perinneyksiköstä, tässä tapauksessa uskomustarinasta, pyrittiin rekonstruoimaan sen alkumuoto, synnyinpaikka ja vaellusreitit käyttämällä mahdollisimman täydellistä vertailuaineistoa. Indeksoinnin päämääränä oli luoda sekä tieteellistä tutkimusta hyödyttävä että suomalaisesta uskomustarinaperinteestä yleiskuvan antava arkistoluokitus.⁶¹

---

⁵⁷ Piispanen 2009: 253–254.

⁵⁸ Stark 2005: 101.

⁵⁹ Koski 2011: 36.

⁶⁰ Koski 2011: 36. Uudistuksista tarkemmin, ks. Jauhiainen 1999.

⁶¹ Jauhiainen 1999: 27;37.

Kuten aiemmin on tuotu esiin, uskomustarinoiden tyyppiluokittelut eivät välttämättä vastaa suoraan kansanperinteessä esiintyviä käyttö- ja tulkintatapoja. Sen sijaan, että tyyppiluokkia lukisi kuin ”piru Raamattua”, niitä tulisi käyttää enemmän löytämisen apuvälineenä. Lisäksi on otettava huomioon, että arkistoitu perinneaines on jo valmiiksi valikoitunutta.⁶² Kaikkea kerättyä perinneainesta ei syystä tai toisesta ole pidetty sopivana: joko arkisto on pitänyt aineistoa tai sen kerääjää epäluotettavana tai muuten epäsopivana, tai kerääjä itse on voinut esimerkiksi sensuroida ”sopimattoman” aineksen pois.

Omassa tutkimuksessani eri tyyppiluokkien välillä liikkuminen ja niiden tarkastelu on ollut välttämätöntä – aiheeseeni liittyviä uskomustarinoita on löytynyt tipoittain ja jopa sattumalta yllättävissäkin luokissa. Vain muutaman, ensisilmäyksellä etukäteen ilmeisen tyyppiluokan varaan jääminen olisi tehnyt tutkimuksestani yksipuolisen. Yksi mahdollinen tutkinnallinen haara olisi ollut tiettyyn tyyppiluokkaan keskittyminen, mutta valitsin laajemman käsittelytavan jo sen vuoksi, että uskomustarinoiden kirjo yhden luokan sisällä oli parhaimmillaan erittäin laaja. Tämä nosti esille kysymyksen siitä, minkälaista ainesta muissa luokissa olisi mahdollista löytää.

---

⁶² Koski 2004: 106; Koski 2011: 34.

3. METODOLOGISET KYSYMYKSET

Käsittelen tässä luvussa tutkimuksessani käyttämäni teoriaa ja metodeja. Arkistoaineiston analyysin pohjalla on aina tutkijan oma tulkinta aineistosta. Omaani on ohjannut paitsi etukäteistiedot arkiston käyttämisestä luokittelutavoista, myös ennakkoletukset ja toiveet siitä, mitä arkiston syövereistä on mahdollista löytyä. Tulkintaa on myöhemmin auttanut ja ohjannut käyttämäni metodit. Erityisesti lähiluku on ollut tärkeä työkalu paitsi aineiston varsinaisessa analyysissä, myös sen hankinnassa, sillä tietynasteista aineiston karsintaa ja muokkaamista on pitänyt tehdä jo ensimmäisellä käyntikerralla itse arkistossa. Mitä pidemmälle tutkimus etenee ja mitä enemmän aineistoa käsittelee, sitä fokusoidummaksi ja räätälöityneemmäksi se muodostuu.

Nostan esille muutamia esimerkkitarinoita aineistostani, joiden avulla näytän, kuinka olen päättänyt, mitkä uskomustarinat olen aineistooni valinnut. Lisäksi käsittelen lyhyesti esimerkkitarinoiden kautta erilaisia tapoja jaotella uskomustarinoissa esiintyviä motiiveja. Käytän esimerkeissä sekä Stith Thompsonin että Heda Jasonin tapoja jaotella motiiveja eri luokkiin ja tätä kautta näyttää, että motiivien jaottelussa tutkijan omat tulkinnat ovat avain sopivan luokituksen löytämiseen.

Päätän luvun käymällä lyhyesti läpi tutkimukseen liittyviä eettisiä ongelmia sekä tutkijan itsereflektiota. Vaikka tutkimukseni käyttääkin vanhaa arkistoaineistoa, tämä ei tarkoita sitä, etteikö eettisiä kysymyksiä tulisi pohtia. Jo arkistoaineiston luonne sekä arkiston käyttämät tyyppi- ja motiiviluokittelut tuovat esille tiettyjä ongelmia, joihin pitää löytää sopivat ratkaisut sekä tutkimusta aloittaessa että sen aikana. Lisäksi tulevat muutokset henkilölaissa ja erilaiset tietosuojasetukset voivat vaikeuttaa erityisesti historian- ja kulttuurintutkijoiden työtä, sillä aloilla tehdään paljon nimenomaan arkistoaineistoon perustuvia tutkimuksia. Vaihtelevat käytännöt arkistomateriaalien käytössä ja viranomaisten eriävät tulkinnat niistä voivat muodostua hyvin suureksi esteeksi tulevien arkistopohjaisten tutkimuksien tielle.

3.1. Teoria ja metodit

Jo aineistojen keruu, niiden jäsentäminen ja luokittelu ovat olennainen osa tutkimusprosessia. Se, miten aineisto on syntynyt, vaikuttaa suoraan siihen, mitä aineistolta voi ja kannattaa kysyä. Tutkimuksessa käytettävät tekstit saavat merkityksensä

vasta sen jälkeen, kun tutkija on niiltä jotain kysynyt ja kun ne ovat johonkin aikaan ja paikkaan sidottu. Jo ensimmäinen aineistolle esitetty kysymys on osa aineiston tulkitsemista.⁶³ Se, mitä tekstejä olen aineistooni valinnut ja mitä jättänyt pois, on yksi olennainen osa tutkimustani. Haluan pitää tutkimusaineistoni rakentumisen prosessit mahdollisimman selkeinä ja läpinäkyvinä, jotta tekemäni valinnat olisivat selkeitä myös muille kuin vain tutkijalle itselleen.

Termien ”paholainen” ja ”noita” määrittely tutkimukseni puitteissa oli ensimmäisiä metodologia ratkaisuja, joita aineistoa kootessani tein.⁶⁴ Molemmat termit ovat sisällöltään häilyviä ja niitä käytetään uskomustarinoissa hyvin monenkirjavilla, joskus jopa keskenään ristiriitaisilla tavoilla. Tämän takia minun tuli tehdä jo aineistoa kootessani tiettyjä valintoja ja miettiä kyseisten termien tarkempaa määrittelyä. Tässä tehtävässä minulla oli apuna lähiluku: käytin sitä paitsi uskomustarinoiden tarkempaan analysoimiseen, myös uskomustarinoiden keskenään vertaamiseen. Tietyt tarinat vaikuttivat aluksi aineistooni sopivilta, mutta mitä enemmän aineistoa karttui ja mitä tutummaksi se minulle muuttui, sitä enemmän tietyt uskomustarinat erosivat muista joko paholaisen tai noidan hahmon eroavaisuuden takia.

3.1.1. Lähiluku

Olen käyttänyt lähilukua niin aineiston hankinnassa kuin sen varsinaisessa analyysissä. Lähiluku on ollut apuna erityisesti sellaisissa tilanteissa, joissa olen tarkemmin joutunut miettimään noidan ja paholaisen määrittelyä. Vaikka lähiluku onkin ollut tärkeä apukeino vaikeammin lähestyttävien hahmojen ja olentojen olemuksien määrittelyssä, minulla tutkijana on ollut lopullinen sana siitä, miksi määrittelen hahmon esimerkiksi paholaiseksi ja näin ottanut kyseisen uskomustarinan osaksi aineistoani. Olen myös verrannut näitä hämärämpiä olentoja sisältäviä uskomustarinoita toisiinsa ja siten päätelty, minkälainen olio on kulloinkin ollut kyseessä. Mitä enemmän arkistomateriaalia olen lukenut, sitä tutummaksi se on käynyt, jolloin rajatapausten lopullinen selvittäminen tutkimustani varten on käynyt helpommaksi nimenomaan vertailemalla tekstejä ja hahmoja toisiinsa.

---

⁶³ Knuuttila 2010: 19.

⁶⁴ Käsittelin termien määrittelyä tarkemmin luvussa 1.2.

Lähiluku metodina on saanut alkunsa kirjallisuudentutkimuksesta, mutta poikkitieteellisenä metodina se on vaeltanut ”muille maille” esimerkiksi kulttuurintutkimukseen. Vaikka käsite onkin saanut alkunsa juuri kirjallisuudentutkimuksesta, on sen käytäntöjä kuitenkin nähty muuallakin, jossa konkreettisia tekstiaineistoja on tarkasteltu nimenomaan tarkasti lukien ja eritellen.⁶⁵

Jyrki Pöysä korostaa sitä, että lähiluvussa erittäin olennaista on tekstien useampaan kertaan lukeminen. Tämä ei tee monista lukukerroista kuitenkaan samanlaisia, vaan jokainen uusi lukukerta nostaa esille piirteitä ja ajatuksia, joita ei aikaisemmin tekstistä nähnyt tai saanut. On kuitenkin huomioitava, että ensimmäinen aineiston lukukerta ei ole koskaan täysin neitseellinen tai ”puhdas”, sillä tutkijan (lukijan) ennakko-oletukset tekstistä ja sen sisällöstä vaikuttavat lukukokemukseen ja siihen, kuinka tekstiin asennoituu.⁶⁶ Omalla kohdallani aineiston ensimmäistä lukukertaa väritti aavistus siitä, mitä muistiinpanot tulivat mahdollisesti sisältämään arkiston luokittelujen ja nimeämisten pohjalta.

Lähilukemisen kumppanina toimii kirjoittaminen, joka onkin keskeinen väline omien ajatusten prosessoimisessa.⁶⁷ Aineistoni ensimmäinen lukukerta on ollut hyvin kursorinen, ja olin keskittynyt enemmän muistiinpanojen täsmälliseen kopioimiseen kuin tekstin sisäistämiseen. Muistiinpanojen kopioimisen jälkeen kirjoitin itselleni lyhyesti huomioita ja kysymyksiä, jotka olivat ensimmäisen lukukerran jäljiltä mieleeni nousseet. Keskityin erityisesti näihin toisella lukukerralla, ja tämä edestakainen lukeminen ja kirjoittaminen jatkuivat koko aineiston analysoinnin ajan.

Lähilukeminen on ennen kaikkea tulkintaa.⁶⁸ Uskomustarinoissa voidaan painottaa eri asioita riippuen lukijasta ja tämän käsityksistä ja olettamuksista. Erilaisia perusteita käyttäen noidan ja paholaisen olemus olisikin mahdollista tulkita myös toisin. Tapani löytää omaan tutkimukseeni sopiva paholaisen hahmo uskomustarinoiden kaiken kirjavasta paholaisten ja pirujen kuvastosta on vain yksi mahdollinen tapa muiden joukossa. Sama koskee myös sitä, kuinka olen määritellyt noidan tämän tutkimuksen puitteissa. Nostan aineistostani muutaman erimerkkitarinan, joilla selvennän tarkemmin niitä kriteerejä, joiden mukaan olen uskomustarinoita valinnut. Tähän tarkoitukseen olen

---

⁶⁵ Pöysä 2010: 331; 333–334.

⁶⁶ Pöysä 2010: 339.

⁶⁷ Pöysä 2010: 340.

⁶⁸ Pöysä 2010: 340.

päättänyt esitellä Santalasta ja Aappo-noidasta kertovia uskomustarinoita: Santalasta kertovat tarinat olen aineistooni mukaan valikoinut, kun taas Aaposta kertovat tarinat olen jättänyt aineistostani pois.

Sekä Santalasta (häneen viitataan myös nimellä Santalainen ja Santilainen) että Aaposta kertovat uskomustarinat on kerätty Satakunnan alueelta. Esimerkkitarinat muistuttavat toisiaan, ja alun perin olin päättänytkin ottaa myös Aaposta kertovat uskomustarinat mukaan. Tarkempi analyysi ja muihin samankaltaisiin uskomustarinoihin vertailu kuitenkin paljasti sen, että Aapon tapauksessa tarinassa ei esiinnykään kristillinen paholainen, vaan jokin muu olento.

Kaskuja viimeisestä suuresta tietäjästä Santalasta. Ruoveteltä kerran mies meni kysymään kuka oli hevosensa varastanu oli tietäjä juopunut ja sanoi tule huomenna ettei hän nyt ota vastaan, mies pyysi jos hän saa olla yötä talossa vaan tämä kielsi, mies lähti mutta jäikin lähellä olevaan heinälatoon yöksi sitte tietäjä tuli ja kiersi 3 kertaa ympäri ladon ja vihelteli pitkään sitte tuli piru ja esitteli tietäjälle varkaan muodon ja kaikki ja sano että se kyllä itseki sen kuulee josta tietäjä suuttui ja käski pirun vääntää niskan nurin vaan se vastas ettei hän voi kun se on 3 lukon takana.⁶⁹

Lehmät oli ollu hukassa kolmet vuorokautta. Paimenpoika kysyi Aappo-noidalta: ”Oletteko nähny meidän lehmiä?” ”Vartoopas poika, minä kysyn”. Aappo kysyi neuvoa saksijakuusilta. Saksijakkuunen sanoo: ”Kyl mää menen ajamaan lehmiä.” Aappo käski pojan vartota. Poika vartos. Sitten tuli kuski perästä ja toi lehmät kotio asti. Saksijakkuuset aina neuvo Aappoa.⁷⁰

Ensimmäisen esimerkkitarinan kaltaiset uskomustarinat ovat yleisiä, ja niissä ovat esiintyneet niin nimeltä mainitut ja laajalti tunnetut ”suurnoidat” kuin tuntemattomammakin ”perusnoidat”. Tarinassa toistuu aina sama kaava: hukassa olevaa asiaa mennään kyselemään noidalta, joka puolestaan kysyy asiaa paholaiselta. Noidan asiakas ei saa jäädä noidan luokse, vaan hänen tulisi lähteä muualle ja tultava uudestaan seuraavana päivänä saadakseen vastauksen kysymykseensä. Tätä käskyä kuitenkin rikotaan, ja asiakas piiloutuu yöksi noidan tiluksille nähden, kuinka noita tietonsa paholaiselta saa. Asiakas jää kuitenkin kiinni, ja noita suuttuneena käskee paholaisen tappaa salakatselija. Paholainen ei tähän pysty, koska henkilö oli siunannut itsensä Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen ennen nukkumaan menoa. Siunauksen suojassa olemiseen

---

⁶⁹ SKS KRA. Lastunen, Kalle KT 23. 1936.

⁷⁰ SKS KRA. Laiho, L. 2669. 1936.

viitataan yleisesti ”kolmen lukon takana” olemisena, mutta uskomustarinoissa paholainen on voinut voitotellut lukkojen lisäksi esimerkiksi sitä, että henkilö on ”kolmen miehen hallussa” tai että hänen mukanaan on ”kolme vahvaa miestä”. Myös risteihin ja niiden tarjoamaan suojaan viitataan usein, kun paholainen on perustellut sitä, miksi ei ole noidan käskyä rikkoneelle mitään voinut tehdä.

Tarinassa esiintyvä noita Santala on laajasti voimiltaan tunnettu. Tämä mainitaan jo suoraan tekstissä: ”viimeinen suuri tietäjä”. Jo Santalasta kertovien uskomustarinoiden lukumäärä kertoo siitä, että henkilö on ollut tunnettu erityisesti Satakunnan alueella. Vaikka uskomustarinat ovat tulleet useilta eri informanteilta ja kerätty eri vuosikymmeninä, mainitaan Santalan suuret kyvyt lähes poikkeuksetta niissä. Tarinassa ei suoraan kuvailla paholaisen ulkonäköä, mutta uskomusolento voidaan kuitenkin kristilliseksi paholaiseksi tunnistaa, koska kansanuskon mukaan paholainen voidaan kutsua paikalle viheltämällä.⁷¹ Paha ei kansanomaisen oikeuskäsityksen mukaan koskaan tule ilman erikseen kutsumista: syy pahan ilmestymiselle onkin aina ihmisen omassa toiminnassa. Viheltelyn lisäksi paholainen voidaan kutsua paikalle esimerkiksi kovasti kiroilemalla.⁷²

Myös Aappo-noidasta on kerätty useampi uskomustarina. Santalasta kertovista uskomustarinoista poiketen sekä Aaposta kertovien tarinoiden kerääjä että informantit ovat olleet samat, ja tarinat ovat kerätty samalta paikkakunnalta 1930-luvulla. Tämä antaa ymmärtää, että Aappo oli laajalti tunnetun noidan sijasta paikallinen kuuluisuus, jolta ihmiset kävivät kysymässä apua ja jonka tempaukset olivat tunnettuja nimenomaan oman paikkakunnan alueella.

Esille nostamissani tarinoissa yhteistä on se, että asiakas kysyy apua kadonneen eläimen löytämiseen. Aappo ei kuitenkaan noudata samaa käytäntöä selvittäessään kadonneen eläimen sijaintia: hän kysyy suoraan apua saksijakkuuselta asiakkaan edessä. Kyseessä ei näin ollen ole toiminta, joka pitäisi ulkopuolisilta piilottaa tai muuten pitää salassa, kuten Santalan esimerkissä. Vaikka salailu ei välttämättä olekaan noidan ja paholaisen välisen liiton tunnusmerkki ja sitä määrittävä elementti, on liitto yleensä ollut ainakin jollakin tavalla salainen tai osa sen piirteistä salattuja. Uskomustarinoissa, joissa paholaiselta on kysytty jonkin kadonneen asian tai eläimen kohtaloa, on mukana salaileva elementti:

---

⁷¹ Paholaisen kutsumiseen viheltämällä viitataan myös muissa aineistoni tarinoissa.

⁷² Klemettinen 1997: 92–93.

asiakkaan ei kuuluisi nähdä tai tietää, kuinka noita tietonsa saa. Tähän verrattuna Aappo-noidan toiminta pojan edessä on epätavallisen avointa. Aappo-noidasta kertovat uskomustarinat eroavat myös muista sellaisista tarinoista, joissa paholainen kutsutaan paikalle toisten pelotteeksi tai yllätykseksi. Näissä tarinoissa suhdetta paholaiseen ei peitellä, vaan sillä jopa ylpeillään. Aapon tapa kutsua saksijakkuuset paikalle ei tähän sovi, sillä siitä puuttuu kokonaan pröystäilevä tai pelottava piirre.

Saksijakkuunen (saksijaakkuunen, frekkajakkuunen) vaikuttaa ensi alkuun paholaisen kaltaiselta oliolta, jonka noita on valjastanut omaan käyttöönsä. Aappo on kadonneiden eläinten löytämisen lisäksi laittanut saksijakkuuset esimerkiksi auttamaan häntä rakentamisessa ja nimittänyt olentoja ”pahoiksi”⁷³. Paholaisolentoon viittaaminen monikossa on tullut vastaan vain sellaisissa tarinoissa, joissa puhutaan piruista tai ”pahoista” ilman selkeää viittausta juuri kristilliseen paholaiseen. Muissa aineistoni tarinoissa paholaiseen viitataan yksikössä. Erityisesti muihin samankaltaisiin uskomustarinoihin vertaaminen paljastaa sen, että kyseessä on mahdollisesti jokin toinen uskomusolento, joka pystyy käyttäytymään tavalla, joka on myös kristilliseen paholaiseen liitetty. Koska uskomustarinoissa ei muuten näitä olentoja kuvailla tai niiden tekoja selitetä, eikä niiden luontoa pysty muuten kristilliseksi paholaiseksi nimeämään, päädyin jättämään kyseiset tarinat pois. Pidän tiettyä varovaisuuden osoittamista järkevänä sellaisissa tilanteissa, joissa on mahdollisuus, että uskomusolento voi olla myös joku muu kuin paholainen.

Seuraavissa esimerkkitarinoissa näkyy, kuinka juuri kristillistä paholaista ja paholaisen ulkomuotoa on kuvailtu. Tulen tarkemmin käsittelemään paholaisen ulkomuotoseikkoja luvussa 4: näissä esille nostamissani uskomustarinoissa paholaishahmo on selkeästi juuri kristitty paholainen, ja olen verrannut uskomustarinoissa esiintyviä paholaishahmoja nimenomaan tämänkaltaisiin, hyvin selkeisiin tapauksiin silloin, kun varsinainen uskomustarina ei muuten paholaishahmoa kommentoi.

Karjalan kankaristolla joka on kuolut ja varastettiin Hevoinen Mynämäen Lepistöllä oli noita-akka hän meni siltä neuvoa kysymään ja se käski hänen mennä lähessen kylä yöksi ja tulla aamusten mutta hän menikin lähessen niittu laton ja siunasi itsensä ennen kuin nukku ja yöllä tuli Piru oli kaksi musta Hevoista eressä ja itse istu vaunussa ja ajo aika vauhtia ja kui pääsi mökin eten ni vihelsi kerran ja

---

⁷³ SKS KRA. Laiho L. 2670. 1936; SKA KRA. Laiho L. 2727. 1936.

heti tuli muija ulos paljalla paeralla ja piru kysy että onkos tieron puutos niin muija selitti että täällä kävi eräs mies jolta oli varastettu Hevoinen. [...] ⁷⁴

Pohjois Lapissa metsäkämpässä eräs miehistä sanoi osaavansa noitua. Toiset rupesivat nauramaan äijän puheilla, että onpas ruveta holisemaan. Äijä lähti ulos ja sanoi, että hän viheltää pirun kämppään. [...] Äijä vihelsi kahdestin niin alkoi tulla puoli pimeästä metsästä kiiltomusta piru, hampaat kauhean pitkät ja iso sarvi keskellä otsaa. Äijä tarjosi leppäkeppiä, sillä sitä saa tervehtiä ja veti sisälleen kämppään. Kyseli että onko sama kämpän haltija jonka makaa luuranko tuolla laattian alla. Piru katseli ympärilleen miehiä jotka pelkäs että posket vapisi. Niin äijä sanoi ja tarjos leppäkeppiä, että mene sinä sinne tuliseen järveen joka on valmistettu perkeleellen ja hänen enkeleillensä ja veti pirun ulos. ⁷⁵

Paholaista kuvaillaan usein mustaksi: joka hahmo itse on musta, pukeutunut mustaan, tai musta väri ilmenee jollakin muulla tavalla, kuten esimerkiksi vaunujen, hevosten tai paholaisen mukana kulkevan koiran värinä. Paholaisen tunnistaa myös kovasta vauhdista tai kovista äänistä: paholaisen ilmestymiseen liittyikin usein draamaa. Toisessa esimerkkitarinassa paholaisen hirveyttä ja pahan luonnetta korostetaan mustan värin lisäksi vielä fyysisellä outoudella ja groteskiudella. Fyysinen epätäydellisyys on myös yksi paholaiseen liitetystä piirteistä. ⁷⁶ Tarinan paholainen paljastuu juuri kristilliseksi paholaiseksi myös noidan puhuessa ”tulisesta järvestä”, joka on varta vasten tehty paholaista ja hänen apureitaan varten.

Molemmissa tarinoissa paholaisen ja noidan välinen kommunikointi toimii vihellyksen avulla: joko noita viheltää paholaisen paikalle, tai paholainen ilmoittaa paikalla olonsa noidalle viheltämällä. Poikkeuksellista ensimmäisessä tarinassa on se, että juuri paholainen kysyy noidalta, tarvitseeko hän apua – suurimmassa osassa tämänkaltaisia uskomustarinoita noita ilmoittaa suoraan tarvitsevansa apua, eikä paholainen sitä noidalta erikseen välttämättä kysy. Paholaisen paikalle kutsuminen tai käskeminen on joissakin uskomustarinoissa ollut myös noidan voimien esittelyä ja niillä rehvastelua varten: paholainen on kutsuttu paikalle yleisön sykähdyttämisen ja pelottelun takia. Rehvastelusta usein kuitenkin seuraa vakaviakin seuraamuksia: ”nyt se piru suuttui minulle ijäksi, kun kutsuin, enkä ollutkaan näkyvissä”, voivotteli Möyrynä tunnettu noita, kun tämä oli kutsumaltaan paholaiselta piiloutunut. ⁷⁷

---

⁷⁴ SKS KRA. VK 112:276. 1911.

⁷⁵ SKS KRA. Hellsten, Einar KRK 177. 4.

⁷⁶ Klemettinen 1997: 68–69.

⁷⁷ SKS KRA. Mannonen, Ulla 2338. 1937.

3.1.2. *Motiivianalyysi*

Toinen tutkimuksessani käytettävä metodi on motiivianalyysi. Motiivianalyysin kautta pääsen käsiksi siihen kansanomaiseen ajatteluun, joka uskomustarinoiden taustalla vaikuttaa. Tarinoiden pilkkominen erilaisiin motiiveihin ja niiden tarkempi analyysi paljastaa paitsi sen, mistä jonkin yhteisön tai alueen perinne on rakennettu, myös sen, mitä asenteita ja ennakkokäsityksiä perinteen taustalla piilee. Motiivianalyysi vastaa kysymykseen ”mitä” – muihin kysymyksiin tutkijan on löydettävä vastaus itse.⁷⁸ Toisaalta motiivi voi olla myös pelkästään sisällöllinen yksikkö, joka voi palvella vaikkapa puhtaasti esteettisiä päämääriä. Kun uskomustarina liittyy omaan yhteisöön, siltä odotetaan tietynlaista realismia, mutta jos se on etäännytetty omasta yhteisöstä kauemmaksi, voi tarinaa muokata myös esteettiset kysymykset mielessä pitäen. Myös esteettisillä elämyksillä on roolinsa uskomustarinoiden välittymisessä.⁷⁹

Motiivilla tarkoitetaan kertomuksen sisällä olevaa perusyksikköä. Motiivi on selkeästi erottuva ja toistuva sisällön yksikkö, jonka tulee olla perinteessä säilymisen ja välittymisen kannalta epätavallinen ja tehokas. Sekä Stith Thompson että Heda Jason ovat jaotelleet motiiveja, Jason Thompsonin motiivijakoa vielä pidemmälle kehittäen.⁸⁰ Thompson jakaa motiivit kolmeen eri luokkaan: 1. kertomusten henkilöihin, 2. kertomuksen tapahtumia edistäviin asioihin, tapoihin ja uskomuksiin sekä 3. yksittäisiin tapahtumiin. Näistä kolmas luokka muodostaa suurimman osan eri motiiveista.⁸¹ Jason on kritisoinut tätä jakoa, sillä Thompsonin tapa jaotella motiivit sekä yksittäisiin hahmoihin että isompiin tapahtumiin ei ole välttämättä erityisen käytännöllinen tai selkeä.⁸²

Karttulan Airakselassa Hirvon talossa on ollut taikureita toista sataa vuotta. Yksikin oli luvannut kuoltuaan itsensä pirulle. Tämän kuoltua oli kirstu viety aittaan, sitten oli tullut kova tuuliaispää, joka oli vienyt siitä aitasta katon ja sen kuolleen kirstusta, joten oli viety tyhjä kirstu hautaan. Eikä siinä aitassa ollut sen jälkeen katto pysynytään, sillä tuuli oli aina vienyt sen pois. Siltä taikurilta oli jäänyt musta taikapussi, jota eivät olleet muistaneet panna kirstuun; niin oli sen joku polttanut, mutta oli se polttaja kuollut heti.⁸³

---

⁷⁸ Jason 2000: 14.

⁷⁹ Koski 2008: 274; 286.

⁸⁰ Enges 2012: 78.

⁸¹ Thompson 1946: 415–416.

⁸² Jason 2000: 22.

⁸³ SKS KRA Sepponen, A KRK. 120:5.

Thompsonin motiivijakoa noudattaen esimerkkitarinassa nousevat seuraavat motiivit esille: 1. itsensä paholaiselle luvannut ”taikuri”, 2. aittaan viety kirstu ja ”tuuliaisää”, joka vie kirstun mukanaan, 3. kirstun tyhjänä hautaaminen ja aitan katto-ongelmat. Taikurin musta taikapussi voidaan erotella erilliseksi uskomustarinaksi, jolloin sen henkilöinä olisivat kuollut taikuri ja taikapussin polttaja sekä kertomuksen tapahtuvia edistäviin asioihin kuuluisi taikapussin unohtaminen noidan arkusta, taikapussin polttaminen ja polttajan kuolema.

Paholainen tuulispäänä, joka vie pahantekijöitä mukanaan, on yleinen uskomustarinoissa esiintyvä tarinatyyppe. Paholainen on tuulispäänä vienyt niin varkaita, noitia, kuin muita kunnianttomasti eläviä tai tabuja rikkoneita henkilöitä – osa on kuollut rangaistuksena, kun taas osa on paholaisen kyydityksestä selvinnyt pelkällä säikähdyksellä. Lisäksi uskomus, jossa paholainen hakee noidan arkun tai noidan ruumiin suoraan arkusta, on myös yleinen tyyppi uskomustarinoissa. Henkilö, joka eli jollakin tavalla väärin tai yhteisön sääntöjä rikkoen, sai rangaistuksensa viimeistään kuolinhetkellä tai kuoleman jälkeen. Elämässä tehdyistä virheistä ja vääryyksistä kostettiin kuolemassa: väärintekijän läheiset joutuivat esimerkiksi hautaamaan tyhjän arkun, kun paholainen vei kuolleen mukanaan helvettiin.

Noitiin liitetyt rakennukset ja noitien omaisuus olivat erityisen vaarallisia noidan kuoleman jälkeen. Monissa uskomustarinoissa kerrotaan siitä, kuinka noidan kodille on käynyt jotain noidan kuoleman jälkeen. Usein kyseessä on ollut paholainen, joka on noidan lisäksi vienyt koko hänen kotinsa mukanaan helvettiin. Myös noitaan liitetyt tavarat ja esineet, kuten tarinassa mainittu taikapussi, olivat erityisen vaarallisia varsinkin sille yhteisölle, jonka parissa noita aikanaan eli. Noitien omaisuus tuli haudata noidan mukana, sillä muuten ne aiheuttaisivat suurta vahinkoa. Vaikka polttaminen yleisesti yhdistetään puhdistamiseen, ei noidan esineitä, varsinkaan noidan taikapussia, tullut polttaa. Oikeaoppinen hävittäminen tapahtuikin hautaamalla esineet noidan mukana – tämän unohtaminen kävi huono-onniselle polttajalle erittäin kalliiksi.

Nostamani esimerkkitarina on sopivan lyhyt ja ytimekäs, jotta Thompsonin ehdottama motiivijako toimii ilman, että analyysi ja motiivien luokittelu kävisi turhan raskaaksi. Seuraava esimerkkitarina puolestaan on liian pitkä, jotta Thompsonin motiiviluokittelua voisi käyttää niin, että luokittelu ei olisi kömpelöä ja analyysi raskasta.

Kerran oli muuan ukko mennyt kysymään Hätämaan tietäjäukolta, missä hänen hevosensa on, kun se on mennyt hukkaan. Hätämaa oli luvannut neuvoa vasta aamulla. Hän oli toimittanut nukkumaan yhteen aitta. Yöllä mies oli herännyt

siihen, kun piru oli tullut sanomaan Hätämaalle, missä se hevonen oli. Se oli kuulemma naapurin heinäladossa. Sitten piru oli käskenyt mennä tappamaan ukko, joka oli nukkumassa aitassa. Mutta Hätämaa oli sanonut, ettei hän voi tappaa miestä, kun tämä on kolmen lukon takana. Mies oli nimittäin siunannut itsensä kolme kertaa. Kun piru oli mennyt pois, lähti mies yöllä pois aitasta, ja kun oli kuullut, missä se hevonen oli, haki sen pois ja meni kotiaan.⁸⁴

Uskomustarinan henkilöiden esille nostaminen ei ole vaikeaa: henkilöinä ovat hevosensa kadottanut mies, Hätämaa ja paholainen. Tapahtumia edistäviä seikkoja ovat esimerkiksi hevosen katoaminen, noidalta apua kysyminen, noidan lupaus neuvoa henkilöä aamulla sekä yöllinen itsensä siunaaminen. Yksittäisiin tapahtumiin voisi puolestaan laskea aitassa yöpymisen, paholaisen neuvot ja lopulta käsky tappaa etsijä, noidan siitä kieltäytyminen sekä hevosen löytäminen sieltä, mistä paholainen sanoi sen olevan. Kuten Jasonkin on todennut, edellä mainittu motiivien jaottelu on hiukan kömpelö. Varsinkin pidemmissä uskomustarinoissa motiivien jaottelu Thompsonin mallin mukaisesti kävisi melko raskaaksi, varsinkin jos yksittäisten henkilöiden ja hahmojen lisäksi motiiveiksi luettaisiin kokonaisia tapahtumia ilman niiden mahdollista jaottelua vielä pienimmiksi motiiveiksi. Esimerkiksi tarinassa esiintyvä numerokaava jäisi Thompsonin motiiviluokittelulla pimentoon.

Jason jaottelee motiivit seuraavasti: 1. yksittäiset hahmot piirteineen, 2. yksittäiset tarvikkeet tai esineet piirteineen, 3. yksittäiset teot piirteineen, 4. edellä mainittujen tekijöiden tyypilliset ja toistuvat yhdistelmät, 5. toiminnan tuloksesta johtuva tila, 6. ajalliset ja tilalliset merkit erityispiirteineen ja 7. sana- ja numerokaavat.⁸⁵ Vaikka motiivien lista onkin pidempi, on motiiveja kuitenkin sen avulla helpompi nostaa esille. Lisäksi motiivien toisistaan erottelusta tulee Jasonin tapaa käyttäen helpompaa. Tämän lisäksi motiivit eivät jää toistensa varjoon, vaan niiden useampiin eri luokkiin ryhmittely tekee paitsi varsinaisesta analyysistä helpompaa, myös takaa sen, että motiivien käsittely on tasapuolisempaa. Monissa aineistoni uskomustarinoissa on esimerkiksi perinteinen kolmen kaava tai joku muu merkityksellinen luku: kolmen lukon suojaus, kolme kertaa jonkun rakennuksen kiertäminen tai paholaisen tapaaminen yöllä kello 12. Thompson ei ole laskenut näitä ollenkaan omiksi motiiveikseen, vaan ne voisi laskea joko tapahtumia edistäviin tapoihin tai uskomuksiin tai kokonaan yksittäisiin tapahtumiin, riippuen uskomustarinasta ja tulkitsijasta. Sana- ja numerokaavat ovat usein erittäin

---

⁸⁴ SKS KRA Toppila, Jorma, KRK 225.

⁸⁵ Jason 2000: 23.

merkityksellisiä, joten niiden nostaminen omaksi motiiviluokaksi tekee niiden esille tuomista ja analysoimista helpompaa.

Esimerkkitarinoissa käytetty motiivien jaottelu on vain yksi mahdollinen tapa. Se, mitä nimeää motiiviksi, on tutkijan itse päätettävissä. Terminä ”motiivi” onkin epämääräinen, sillä tutkijat ovat käyttäneet sitä jokainen omalla tyylillään ja omiin tarpeisiin sopivalla tavalla. Jason näkee motiivien tunnistamisessa ja nimeämisessä kaksi tasoa: ylemmän, abstraktin tason ja alemman, konkreettisen tason. Tutkijat toimivat abstraktilla tasolla, kun taas konkreettinen taso edustaa motiiveja sellaisena kuin ne esiintyvät teksteissä. On jokaisen tutkijan itse päätettävissä, kuinka, miten ja millä tarkkuudella motiivit erotetaan toisistaan.⁸⁶ Tutkijalla onkin haasteena löytää ”kultainen keskitie” perinteen luonnolliselle variaatiolle oikeutta tekemisen ja toisaalta tutkimuksen kannalta toimivan abstraktitason löytämisen välille.⁸⁷

Aion tutkimuksessani keskittyä erityisesti noitaan, paholaiseen ja liittoon liitettyihin piirteisiin ja muotoihin ja nostan nämä omiksi motiiveikseen. Vaikka käytänkin motiivianalyysia apuna koko uskomustarinan analysoimiseen, ei jokaisen aineistossani olevan uskomustarinan yksityiskohtainen analysointi ole kuitenkaan tämän tutkimuksen tarkoituksena. Vaikka uskomustarinoissa käsitelläänkin monenlaisia muita motiiveja, aion keskittyä pelkästään tutkimukseni aiheeseen liittyviin motiiveihin.

Yhres talos ku lamppa katosiva, nii isönt men noira luo kysymä, et misä häne lamppas ova, ei niit mistä löyret. Noit tiäs, se sanos, et ne ova Holmavuare takan, men siält hakema. Isänt men sin ja löys lamppas. Isänt ol orottanu joissain mäle ja näki ku sin noira lua men semmone harmaa äi. Sitt noit koht tiäs. Piru kaik tiätä, se ol sanonu noiral.⁸⁸

Esimerkkitarinassa nostan esille erityisesti paholaisen olomuodon, noidalta apua kysymisen ja paholaisen avulla tietämisen motiivit. Kaikki ovat yleisiä motiiveja: ainoastaan paholaisen kuvaileminen harmaaksi mieheksi eroaa jonkin verran siitä, kuinka paholaista on muuten aineistoni uskomustarinoissa kuvailtu. Musta on yleisin väri, joka paholaiseen liitetään, mutta aineistossani on muutama tarina, jossa hahmoa kuvaillaan nimenomaan harmaaksi tai harmaaseen pukeutuneeksi.

Eräs noijan oppilas oli sanonut toisille nuorille miehille, että jos mukaan lähettä, niin hän näyttää teille piruja. Pojat lähtivät ja oppilas vei heijät

---

⁸⁶ Jason 2000: 22–23.

⁸⁷ Enges 2012: 79–80.

⁸⁸ SKS KRA. T.I.L. Laiho 5604.

vanhalle metsäriihelle. Siellä aukaisivat he riihen oven ja väkeä alkoi tulla riimestä. Tuli toinen toistaan oudompia. Viimeksi tuli itse pää jehu. Kaikille sanoi noijan oppilas kätellessään jonkun sanan. Mutta kun pääjehu tuli, niin noita pyörtyi ja outo väki oli hävittää koko sakin. Viimein saivat toiset noijan oppilaan virkoamaan ja hän sai ouvon väen pois, mutta suurella vaivalla. Samana syksynä uupui kaksi metsästäjää samaan riiheen ja heidät löyvetii kuolleina sieltä.⁸⁹

Toisessa esimerkkitarinassa esiin nousee erityisesti paholaisen kutsumisen motiivi. Paholaista ovat noidat kutsuneet paikalle esimerkiksi näyttämisen halun tai ylvästelyn takia: tällä on haluttu sekä pelästyttää läheisiä, että näyttää, kuinka etevä tai voimakas taidoiltansa noita on. Noidan oppilas on myös motiivi, joka on tullut aineistossani vastaan. Yleensä näissä oppilaille ei käy mitenkään – tarinat kertovat enemmän siitä, kuinka noita oppilastaan kouluttaa. Epäonninen noidan tai velhon oppilas on kuitenkin yleinen tarinan aihe kansainvälisestikin, ja esimerkkitarina tähän sopiikin. Uskomustarinan lopettava motiivi samassa riihessä kuolleista metsästäjistä ei varsinaisesti käsittele tai liity omaan aiheeseeni, joten se jää analyysistäni pois.

Kertoi, että tietäjän opissa ollessaan oli hänelle juotettu ihmisen pääkallosta vettä. Kun 8 kertaa oli ryyppänyt, oli kysytty: Näetkö mitään. ”Näen pietä joukkoa”. Kun ryyppäsi yhdeksännen kerran, tuli johtaja ja pyysi valaa. Se vala olisi pitänyt allekirjoittaa omalla verellään. Kertoi, ettei ollut uskaltanut, vaikka kaiken olisi sitten saanut. Veri olisi otettu nimettömästä sormesta.⁹⁰

Kolmannessa esimerkissä kiinnitän huomiota erityisesti liiton tekemisen motiiviin. Tietäjän oppipojalle olisi tullut mahdollisuus ”saada kaiken”, jos olisi tehnyt paholaisen kanssa liiton. Paholaisen kirjaan oman nimensä tai puumerkkinsä kirjoittaminen liiton merkiksi on yleinen motiivi, samoin henkilön veren käyttäminen musteena. Uskomustarinassa on myös Jasonin esille nostama numerokaava, mutta tämäkin jää tarkemman analyysin ulkopuolelle. Aineistossani kolmen numerokaava on yleisempi kuin yhdeksän: tämä motiivi esiintyy erityisesti D401-luokassa.

Koen, että jokaisen aineistossani olevan uskomustarinan yksityiskohtainen ja kokonaisvaltainen analyysi motiivianalyysin avulla olisi hedelmällisempää, jos analyysin tekisi luokka kerrallaan. Näin motiivit olisi helpompi löytää ja luokitella kunkin uskomustarinan sisällä. Samassa luokassa sijaitsevat tarinat voivat varioida suurestikin

---

⁸⁹ SKS KRA. KT. 192. Kytökorpi, Paavo.

⁹⁰ SKS KRA. Korhonen, P. 335.

toisistaan – jos tähän vielä lisää muiden luokkien analyysin, voi vaarana olla, että tutkijalla on vaikeuksia pitää ns. langat käsissä ja luoda toisaalta tarpeeksi kattava, toisaalta tarpeeksi yksityiskohtainen motiivilista. Olenkin päättänyt tutkimukseni puitteissa jakaa motiivit noitaan, paholaiseen ja liittoon liittyviksi ”päämotiiveiksi”, joiden alle sijoitan pienempiä, mutta silti pääluokkaansa liittyviä pienempiä motiiveja. Näin pystyn paremmin käsittelemään eri motiiviryhmiä uskomustarinoiden luokkarajojen yli.

3.2. Tutkimuseettiset kysymykset

Tutkimuseettiset kysymykset ovat osa jokaista tieteellistä tutkimusta, mutta tutkimuksesta itsestään riippuu, kuinka paljon tutkimuksen eettisyys nousee esille ja mitä eettisiä kysymyksiä tutkija joutuu omassa tutkimuksessaan käsittelemään. Yhteistä eri tieteenalojen tutkimuksille on, että niiden on noudatettava hyväksi todettuja tutkimuseettisiä periaatteita. Tutkimuseettiikka ei ole vain yksi eriävä osanen, joka tutkimuksessa tulee jossakin vaiheessa vastaan, vaan se on sidoksissa mm. tutkimuksen metodeihin ja metodologiaan.⁹¹

Ihmisiä käsittelevissä tutkimuksissa yksi suuri tutkimuseettinen kysymys on esimerkiksi se, kuinka tutkimuskohteet anonymisoidaan ja kuinka etäiseksi tai läheiseksi tutkittavat tehdään. Tutkimuksessa käytettävä metodologia onkin yksi keskeinen määrittäjä tutkittavien läheisyyden tai etäisyyden määrittelyssä. Metodologia puolestaan rakentuu useista eri teoreettisista keskusteluista käsin, eikä ole kiinni pelkästään tutkijan omista tieteenalan perinteistä.⁹² Oman ongelmansa muodostavat lisäksi erilaiset henkilötietolait ja tietosuojasetukset – esimerkiksi mahdollisesti vuonna 2019 voimaan tuleva tiedonhallintolaki voi vaikeuttaa erityisesti humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tekemistä aineistojen joutuessa erilaisten viranomaiskäytäntöjen armoille.

Omassa tutkimuksessani kysymys tutkittavien anonymiteetistä ei ole yhtä suuresti esillä, kuin mitä se olisi esimerkiksi haastatteluaineistoille pohjautuvassa tutkimuksessa. Kaikissa arkistomuistiinpanoissa ei ole merkitty välttämättä sitä, kuka informantti edes oli. Informanteista on myös esitelty henkilötietoja vaihtelevilla käytänteillä: joskus heistä on annettu nimen lisäksi esimerkiksi ikä, ammatti ja asuinpaikka, joskus pelkästään nimi

---

⁹¹ Vakimo 2010: 107.

⁹² Vakimo 2010: 98.

ja ikä. Syy vaihtelevaan käytäntöön liittyy SKS:n antamiin keruuohjeisiin: mitä järjestäytyneemmäksi perinteen kerääminen tuli, sitä tarkemmat ohjeet kerääjille annettiin. Olen ratkaissut vaihtelevien henkilötietojen ongelman siten, että olen jättänyt ne kaikissa arkistoteksteihin viittaavissa alaviitteissä pois. Näkyvillä on ainoastaan kerääjän nimi, arkistosarja, sidoksen ja muistiinpanon numero, vuosiluku sekä se arkisto ja kokoelma, jossa aineisto sijaitsee. Aineistojen ikä myös auttaa informanttien anonymisoinnissa, sillä huomattava osa tutkimukseni aineistosta on kerätty 1800-luvulla. Suuri ajallinen etäisyys aineistojen nykyhetken ja tutkijan nykyhetken välillä auttaa etäännyttämään informantit ja ehkäisemään mahdollisten negatiivisten vaikutuksien esille tulemisen.

Oman osansa tutkimuseettisissä kysymyksissä muodostaa tutkijan oma suhtautuminen tutkimuskohteeseensa ja -aiheeseensa. Tutkijaposition määrittäminen onkin tärkeä osa tutkimuksen tekoa, sillä tutkija ei ole täysin neutraali ja objektiivinen hahmo, joka tarkkailee tutkimuskohdettaan täysin ulkopuolisena norsunluutornistaan käsin. Oma tausta, asema ja henkilöhistoria vaikuttavat aina jollakin tavalla tutkijaan, vaikka sitä ei itse tiedostaisikaan. Toisaalta oman position esiin tuomisessa ei tarvitse mennä liialliseen analyysiin – tavoitteena on kirjoittaa oma positio auki ilman syväluotaavaa analyysiä omista taustoistaan.

Olen ollut kiinnostunut noidista ja taikuudesta jo lapsesta asti, ja folkloristiikassa minua eniten kiinnostaakin kansanperinne ja loitsu- ja taikatutkimus. Uutta intoa aiheeseen tutustumiseen sain, kun sain tietää äitini isoisan pystyneen pysäyttämään verenvuodon pelkällä läsnäolollaan.⁹³ Myös populaarikulttuurissa esiintyvät noitahahmot ovat kiehtoneet minua erilaisuudellaan ja eroavaisuudellaan. Erilaiset ”pop-noidat” ovatkin olleet tärkeitä minulle ja omalle kasvutarinalleni. En kuitenkaan koe tutkimukseni aihetta itselleni niin henkilökohtaisesti merkittävänä, että se olisi tutkimustani kohteen valintaa lukuun ottamatta muuten ohjailnut. Vaikka aiheena onkin noidat, pidän varsinaista tutkimuskohdettani kuitenkin etäisenä, vaikkakin erittäin mielenkiintoisena.

Tutkimukseni pohjautuu arkistoaineistoon. Olen lyhyesti viitannut arkistoaineiston luonteeseen ja arkistoissa käytetyn tyyppiluokittelun ongelmallisuuteen alaluvuissa *Uskomustarina* sekä Aineiston muodostaminen ja hankinta. Se, miten arkistoaineisto on alun perin kerätty ja kuinka se on luokiteltu ja tallennettu edustaa aina jonkin tahon

---

⁹³ Brunolf Yrjänän kyky ei valitettavasti ole siirtynyt seuraaville sukupolville.

näkemyistä siitä, mikä oikeaoppinen tapa on ollut. Arkistoaineiston pätevä analyysi edellyttääkin tietoisuutta sekä omista että muiden tulkinnallisista näkemyksistä ja konteksteista. Lisäksi arkistoaineistoja käyttävän tutkijan tulisi olla tietoinen myös niistä perusteista, joilla tulkinta on tehty.⁹⁴

Seppo Knuuttila muistuttaa artikkelissaan ”Tutkija luo kohteensa (ja vastaa siitä)” (2010), että usein käytetty metafora ”arkistosta muistina” voi kääntää myös toistenpäin, jolloin muistista tulee arkisto. Tämä tarkoittaa sitä, että arkistoitavaksi muistin syövereihin on päätyneet eri syistä valikoitunut aineisto – muistihan on tunnetusti erittäin valikoiva. Erilaisin tavoin organisoidut instituutionaaliset aineistokokoelmat jäsentävätkin mennyttä todellisuutta ja historiaa hyvin erilaisilla tavoilla. Oman osansa tähän tuo arkiston työntekijät, jotka järjestävät ja luokittelevat arkistoaineistoa erilaisin perustein, esimerkiksi ajallisesti, alueellisesti ja perinnelajeittain.⁹⁵

Paitsi arkistojen antamat ohjeet ja säädökset, myös perinteenkerääjät itse ovat vaikuttaneet keräämäänsä perinteeseen, joko tietoisesti tai tiedostamatta. Tiina Seppä käsittelee artikkelissaan ”Samassa tilassa tekstin kanssa – kansanrunousaineistojen lukemisesta ja ymmärtämisestä” (2010), kuinka myös kerääjien kokemukset, tunteet ja tulkinnat keräämistään kansanrunoista vaikuttivat aineistojen syntyyn. Kerääjän oma kyky ja kompetenssi samaistua laulajan kokemukseen ovat tuottaneet perinneaineistot sellaisiksi, kuin miten ne meille näyttäytyvät. Kansanrunousaineistot ovat syntyneet vuorovaikutuksessa ja dialogissa kerääjän ja laulajan välillä, joten teksteissä on oltava läsnä jotakin näistä tilanteista ja ihmisistä.⁹⁶

Seppä tarkastelee nimenomaan kansanrunousaineistojen syntymistä, mutta kerääjän ja informantin välinen vuorovaikutus on mahdollista myös uskomustarinoiden yhteydessä. Toisaalta uskomustarinoiden ympärille voi olla vaikeampaa konstruoida eletty ja koettu elämä, niin kuin Seppä tekee kansanrunousteksteille. Arkistossa olevien uskomustarinoiden muoto vaihtelee oletetun sanatarakoista ja informantin murteen säilyttäneistä kopiosta referaatinkaltaisiin lyhennelmiin, joissa viitataan siihen, mitä informantti on sanonut esimerkiksi kirjoittamalla, että ”kertoja muistelee”. On myös

---

⁹⁴ Knuuttila 2010: 28.

⁹⁵ Knuuttila 2010: 23.

⁹⁶ Seppä 2010: 411–412.

mahdollista, että jotkut kerääjät ovat perinnetekstejä muokanneet tai siistineet vastaamaan omien tai arkiston käsityksien mukaisiksi.

Myös informanttien oma suhtautuminen tuntemaansa perinteeseen ja uskomustarinoihin tuo oman sävynsä tutkimukseen. Se, että jokin perinteen osa on jollakin tavalla henkilölle tuttu, ei tarkoita sitä, että se olisi henkilökohtaisesti merkittävä tai että siihen erityisesti uskottaisiin. Tämä on tullut joissakin aineistossani olevissa tarinoissa esille: informantti on esimerkiksi sanonut, että ”se oli taikauskoinen kylä, siellä tehtiin paljon taikuuksia”⁹⁷, kun tämä muistelee lapsuudenaikaista kotikyläänsä. Osaksi uskomustarinoiden ja niissä esiintyvien ajatusmaailmojen etäännyttäminen omasta elämästä voi johtua häpeästä tai alemmuudentunnosta – perinteenkerääjille ei syystä tai toisesta haluta myöntää, että tarinoiden kuvastama maailma olisi vielä osa ihmisten elämää. Toisaalta syy voi myös olla siinä, että uskomustarina on yksinkertaisesti typistynyt ajanvietetarinaksi tai kaskuksi, jolla ei enää muuta tehtävää ole.

En voi kuitenkaan turhan tarkkaan spekuloida sitä, kuinka paljon sekä informantit että perinteenkerääjät ovat uskomustarinoita jotenkin muokanneet. Tarinat ovat jo kerätty ja arkistoitu noudattaen tiettyjä konventioita, ja nykyhetken tutkijan on todella vaikea löytää se ”alkuperäinen”, täysin koskematon uskomustarina mahdollisten muokkauksien keskeltä. Uskomustarinat kertovat jotakin yhteisöjen arvoista ja näkemyksistä myös mahdollisesti muokattuinkin.

---

⁹⁷ SKS KRA. Virolainen, Maria 994.

4. NOITA JA PAHOLAINEN USKOMUSTARINOISSA

Tulen analysoimaan tässä luvussa kolme aineistostani esille nousutta piirrettä: noidan olemusta, paholaisen ulkomuotoa ja näiden kahden välistä liittoa. Nämä kolme teemaa valikoituivat aineistostani esille niiden suuren roolin takia. Uskomustarinoissa joko suoraan näitä teemoja käsiteltiin tai muuten kommentoitiin, mutta ne olivat esillä myös epäsuoremmin.

Käsittelen teemoja omissa alaluvuissaan. Aloitan noidan olemuksella: mitä noidasta on sanottu uskomustarinoissa? Miten noitaa on kuvattu? Miksi noidan on sanottu tai ajateltu liittoutuneen paholaisen kanssa? Näiden lisäksi käyn vielä tarkemmin läpi noidan ja tietäjän välistä ”roolitusta” ja asemaa uskomustarinoissa. Käsittelin aihetta lyhyesti luvussa 1.2., jossa mm. perustelin päätöstäni kutsua paholaisen kanssa liittoutuneita noitaa ja tietäjiä molempia noidiksi. Aion jatkaa tästä vielä tarkemmin: pyrkimyksenäni on näyttää, että tiukka jako noitien ja tietäjien välillä ei aina ole tarpeellinen.

Toisessa alaluvussa käsittelen tarkemmin paholaisen eri ilmenemismuotoja ja kykyjä aineistoni valossa. En aio käsitellä paholaisen kansainvälisiä muotoja ja historiaa kovinkaan syvällisesti, mutta tulen näihin kuitenkin viittaamaan. Paholaisen muoto ja kyvyt noudattelevat yleisesti kansainvälisesti tunnettuja paholaiseen liitettyjä piirteitä, mutta hahmossa on mukana myös uniikkeja, kansallisia piirteitä. Kysymys paholaisen ruumiista on myös mielenkiintoinen jo sen takia, koska paholaisen mahdollisesta fyysisyydestä ovat teologit keskustelleet jo vuosisatoja. Virallisen kirkon kanta on voinut erota kansanuskon näkemyksestä hyvinkin paljon.

Viimeisessä alaluvussa käsittelen tarkemmin itse liiton ja paholaisen kanssa liittoutumisen ympärillä pyöriviä käsitteitä. Käyn läpi tarkemmin sitä, mitä tarkoitan liitolla paholaisen kanssa. Tulen analysoimaan myös sitä, miksi noidat ovat paholaisen kanssa liittoutuneet, mitä siitä vastineeksi saaneet, ja onko liitolla ollut mahdollisesti jotain seuraamuksia sen tehneelle noidalle. Vaikka viittaan liittoon jo aiemmassa alaluvussa, tulen tarkemmin avaamaan nimenomaan sitä, mitä aineistoni uskomustarinoissa on liitosta paholaisen kanssa ajateltu ja sanottu. Liitto on voinut ilmentyä liittopaperit allekirjoittamalla tai oman puumerkkinsä paholaisen kirjaan laittamalla, mutta myös paholaisen tekeminä palveluina ja ”hanttihommina” ilman muodollisempaa liiton virallistamista.

4.1. Noidan olemus

Olen avannut lyhyesti noidan määrittelyä tutkimukseni puitteissa luvussa 1.2. Aion tästä lyhyesti vielä jatkaa, sillä noita ja tietäjä on perinteisesti nähty melko erilaisina hahmoina suomalaisessa kansanperinteessä. Haluan kuitenkin osoittaa, että noidan ja tietäjän välinen ero ei ole niin selkeää, kuin mitä yleisesti sen ajatellaan olevan. Hahmoilla on toki erojakin, mutta myös paljon yhteistä: esimerkiksi molemmat ovat liittoutuneet paholaisen kanssa samoista syistä.

Noituus voidaan jakaa kahteen eri lajiin: *maleficiumiin*, jossa paha aiheutetaan taikakeinoin, ja *diabolismiin*, jossa tehdään liitto paholaisen kanssa ja jossa mukana on noitasapatti ja paholaisoppi yleisesti. Noitana pidettiin henkilöä, joka tietoisesti käytti paholaisen apua ja tällä tavalla hankki itselleen niin maallista hyötyä kuin yliluonnollisia apureitakin.⁹⁸ ”Noita” on myös viitannut nimenomaan šamanistiseen noitaan. Tietäjä käyttää vain omaa synnynnäistä mahtiansa, kun noita puolestaan joutuu tukeutumaan ulkopuoliseen apuun.⁹⁹ Niin sanotun kolmen aikakauden uskonnollisen ajattelun mukaan šamanismi, tietäjäys ja noituus muodostavat jatkumon, jossa edellinen on erilaisten rakenteellisten ja kulttuuristen muutoksien vuoksi muovautunut seuraavaksi. Šamanismi edustaa pyyntiyhteisöjä, tietäjäys viljelytaloutta ja noituus talonpoikais- ja kyläkulttuuria. Piirteitä esimerkiksi šamanistisesta ajattelusta on kuitenkin säilynyt näistä muutoksista huolimatta: sielunvoimat, henkinen vaikutusvalta ja tarinat noitien muodonmuutoksista juontavat juurensa juurikin šamanismiin.¹⁰⁰

Kyläkulttuuria edustava noituus ei kuitenkaan täysin syrjäyttänyt tietäjäyttä. Tietäjä säilytti kansanuskkoa ylläpitävän keskeisen asemansa Itä- ja Pohjois-Suomessa: vanhakantainen tietäjäperinne säilyikin elävänä juuri Savon ja Karjalan alueilla. Tietäjiä kunnioitettiin, eikä heihin kohdistunut samanlaista moraalista tuomitsemista kuin mitä noidille osoitettiin. On myös otettava huomioon se, että 1800- ja 1900-luvuilla Savon, Karjalan ja Pohjanmaan alueilta tallennettu tietäjäperinne on ollut tunnettu koko Suomen alueella.¹⁰¹ Tiukka jako läntiseen noituuteen ja itäiseen tietäjäyteen ei olekaan täysin realistinen, sillä tietäjäys on ollut yhtä lailla tunnettua läntisessä Suomessa kuin mitä noituus itäisessä Suomessa.

---

⁹⁸ Sarmela 1994: 121–122; 124.

⁹⁹ Siikala 1999: 19.

¹⁰⁰ Sarmela 1994: 118–119.

¹⁰¹ Sarmela 1994: 120; Siikala 1999: 71, 287.

Myös nimityksien tiukka jakaminen läntiseen noitaan ja itäiseen tietäjään ei ole realistinen. Aineistossani esiintyy runsaasti tarinoita, joissa läntisen Suomen alueelta kerätyissä uskomustarinoissa puhutaan tietäjästä, samoin kuin itäisen Suomen alueelta kerätyissä tarinoissa puhutaan noidista. Mukana on myös esimerkin kaltaisia uskomustarinoita, joissa nimitys vaihtuu kesken tarinan.

Kerran meni yks miäs kysyyn kaukana asuvalta puoskarilta, että misä hänen hevosensa on, kunnei sitä ollenkaan löyry. Ku hän sitte saapu puoskarin asunnolle pakkasi yö jo päälle, mutta hän aatteli, että hän palaa kotio sitte yön aikana. Ku hän kysyi tietäjältä asiaa sanoi tämä vastaavansa sen aamulla. Nyt miehelle tuli pulma, että missä hän viettää sen yön. Mutta hänellä oli niin paljon vaatteita päällensä, että hän tarkenisi nukkua pihassa olevassa larossa yön. Noiralle hän ei asioistaan yön suhteen puhunut mitään, vaan lähti ulos ja meni latoon maata. Kun tuli puoliyö, kuuli mies tietäjän tulevan pihaan ja sanovan: ”Sa nyt sitte, misä se hevonen on!” Ja ilmasta ääni vastasi: ”Se on sen omasa mettäaitauksessa, mutta sen vuoksi ei sinun tätä hänelle tartte sanoo, hän kuulee sen kyllä itte!” Tällöin noita kuului sanovan: ”Me ja käännä niskat nurin!” Mutta ääni vastasi: ”En minä voi, ku Kristuksen veri paistaa erestä ja takaa!” (Mies oli siunannut itsensä mennessään latoon.) Nyt lähti mies larosta kotomatkalle, sen jälkeen kun noita oli menny sisälle.¹⁰²

Nimien vaihtuminen tietäjästä noitaan ja toisin päin on myös yksi syy sille, miksi aineistoa hankkiessani en erotellut tietäjää ja noitaa toisistaan, vaan sisällytin myös tietäjistä kertovia tarinoita. Tarinoissa esiintyy myös muita nimityksiä, kuten puhu-ukko tai -akka, taikuri ja taikamies sekä velho. Ukko- ja akka- päätteitä liitettiin myös tietäjään ja noitaan: usein tarinoissa esiintyy esimerkiksi tietäjäukko ja noita-akka. Puoskari on myös terminä noussut uskomustarinoissa esille, joka myös vaikuttaa siihen, kuinka tarinoita voi tulkita.

Jos nimien vaihtuminen ja niiden sekakäyttö on kertojan oma mielipide tai näkemys, on tätä tämän tutkimuksen puitteissa mahdoton selvittää. On myös mahdollista, että kerääjä on itse kuulemaansa tarinaa muokannut sellaiseksi, joka sopii yhteen tämän henkilökohtaisen näkemyksen kanssa. Nämä ovat toisaalta spekulatiota ja niiden tarkempi tutkiminen vaatii toisenlaisen lähestymistavan. En voi kuitenkaan näitä tarinoita jättää aineistoni ulkopuolelle vain sen takia, että niihin on saattanut kerääjä jotenkin

---

¹⁰² SKS KRA. Järventausta, E. 305.

vaikuttaa tai muokata. On mahdotonta palata takaisin siihen tilanteeseen, jossa kerääjä on tarinansa kerännyt, joten tämän tekemiä muutoksia on hankala aineistosta enää tavoittaa. Noidan ulkonäköä ei juuri kommentoida. Noidat pysyvät uskomustarinoissa melko neutraaleina hahmoina – heitä kuvaillaan korkeintaan ukoksi tai akaksi tai heidän voimiansa ja tietojansa jotenkin kommentoidaan. Joskus noidan puoliso tai kumppani on mainittu, jolloin voidaan vetää jonkinlaisia johtopäätöksiä noidan sukupuolesta. Aineistossani onkin vain yksi uskomustarina, jossa kommentoidaan jotenkin noidan ulkonäköä.

Matkalle valmistus. Hällinämmän oli tapa ko se aina reisas ni valmistaa ittees sillael et pani raaamatun laatteel polveis al ja ittes polvilles raamatun pääl ja luki isämeirän takaperin niin kyl vanhafatu pani reison luonaamaan mut kyl sil suuri valta olikin sen mamman ylit ko sen mamman flikka kerran avvaimen lävest katteli mamman kamariin ni mamma istui keinustoolis ja oli suuret sarvet pääsä ja sitte flikka pelläästy niät et pyäryi pelläästyksestä.¹⁰³

Se, että noita alkaa muistuttamaan paholaista, on uniikki piirre, jota ei muualta aineistostani löydy. Hauta-arkun painavuus ja noidan ruumiin paikalla oleva kekäle tai hiilenpala on toinen, hiukan yleisempi viittaus noidan ulkonäöllisiin seikkoihin, mutta tämä ei ole pelkästään noitiin liitetty piirre – myös muut rikoksentekijät ja huonosti eläneet ovat kuoleman jälkeen vaihdettu hiileen. Esimerkkitarinassa noidan paholaiseen viittaava ulkonäkö on salattu piirre, joka ilmenee noidan tyttärelle vasta, kun tämä on äitinsä kammariin katsonut avaimenläven läpi. Paholaisen valta noidan yli oli niin suuri, että noita alkoi jopa muistuttamaan liittolaistaan.

Raamattu jalkojen alla esiintyy myös toisessa uskomustarinassa, jossa kerrotaan, kuinka noidan pitää tehdä sopimus paholaisen kanssa ja kuinka paholainen sitten neuvoo noidalle keinon tulla näkymättömäksi.

Noidan piti tehdä yksinäisessä huoneessa Raamattu jalkojensa alla sopimus paholaisen kanssa ja uhrata itsensä paholaiselle, että paholainen saa viedä hänet määräajan kuluttua ja tämä sopimus pitää noidan verellään kirjoittaa paholaiselle. Ja nyt neuvoo paholainen noidalle keinon, jonka avulla noita voi tehdä itsensä näkymättömäksi. [...] ¹⁰⁴

---

¹⁰³ SKS KRA. Ruusunen, Nikolaus. B) 324.

¹⁰⁴ SKS KRA. KRK 141. Hyvärinen, Juho 115.

Rienaus yleisimmin tulee aineistossani esille lähinnä kristilliseen kasteen imitoimisessa ja hylkäämisessä, joten näihin verrattuna Raamattu jalkojen alla on hyvin selkeä viittaus noidan totaalisen kristinuskon hylkäämiseen. Tämä vielä yhdistyy joko Isä meidän -rukouksen väärinkäyttöön tai omalla verellä sopimuksen allekirjoittamiseen – molemmat hyvin vakavia rikkomuksia sekä omaa yhteisöä, että kristinuskoa kohtaan. Näin noidan rike hyviä tapoja ja hyvää elämistä kohtaan vain korostuu, sillä paholaisen kanssa liittoutuneelle noidalle mikään ei näytä olevan pyhää.

Muuten noidan ulkonäöllisiä piirteitä ei juuri kommentoida. Noita on ikään kuin häivytetty ja tyypistetty tietynlaiseksi stereotypiaksi uskomustarinoiden luonteen mukaisesti. Tunnetuista noidista kertovat tarinat tuovat tähän tietyn eron, sillä noidan nimeltä mainitseminen yhdistää sekä noidan että kuulijat tarinaan eri tavalla – erityisesti, jos noita on yleisölle jo ennestään tuttu. On myös mahdollista, että noitaa on tarinassa entisestään häivytetty, jos tämä on paikkakunnalla erityisen tunnettu. Vaikka tarinassa esiintyvä noita tunnettaisiinkin ja tunnistettaisiinkin tietyksi henkilöksi, on tarina tietyllä tavalla anonymisoitu ja noidan nimi jätetty mainitsematta. Syitä tähän voi olla monia: jos noita on vielä tarinan kerääjälle kertomisen aikana ollut elossa, on mahdollisia seuraamuksia voitu vältellä jättämällä tunnetun noidan nimi tarinasta pois. Noidaksi kutsuminen tai syyttäminen on voinut olla myös vakava syytös, jota käytettiin harkiten ja tilanteesta riippuen

Muissa naapurimaissa noidan ja tietäjän välinen rooli- ja luonnekysymys eroaa hieman Suomen tilanteesta. Esimerkiksi Ruotsissa tietäjän ja noidan välinen erottelu on ollut helpommin hahmoteltavissa, sillä noita viittaa pelkästään naisiin: noita-aiheiset uskomustarinat kertovat Blåkullaan lentämisestä, maito- tai karjaonnan varastamisesta taikakeinoilla sekä noidan teloituksesta roviolla. Tietäjät puolestaan ovat olleet omassa yhteisössään tietäjyyttä ammattimaisesti harjoittavia, tai etnisiin tai muuten sosiaalisesti ulkopuolisiin ryhmiin kuuluvia henkilöitä. Tietäjien tehtäviin kuuluivat mm. tautien ja sairauksien parantaminen, kostaminen ja varkaiden pakottaminen palauttamaan varastamansa asiat takaisin omistajalleen, sekä lemmennostatus. Yhtenä erotuksena suomalaisten ja ruotsalaisten tietäjien välillä on se, että Ruotsissa tietäjäksi syytetty oli aina pohjoisempana kuin mitä tarinankertoja itse oli. Esimerkiksi Etelä-Ruotsissa suomalaisia ja norjalaisia syytettiin tietäjiksi, Keski- ja Pohjois-Ruotsissa lappalaiset

saivat saman kohtelun. Tietäjyydestä syytetty ryhmä oli näin ollen automaattisesti kauempana eurooppalaisen kristillisyyden keskustasta.¹⁰⁵

Suomessa samanlaista jakoa tarinankertojan ja tietäjyydestä syytetyn henkilön tai yhteisön maantieteellistä eroa ei juuri ole. Tietäjät eivät ole olleet pelkästään ”jossain tuolla kaukana”, vaan osana ihmisten omia yhteisöjä. Lappilaisia ja saamelaisia tietäjiä ja noitua pidettiin kyllä erityisen voimakkaina ja näiden opissa käyneitä tietäjiä erityisen vaikuttavina¹⁰⁶, mutta systemaattista tietäjien ja heidän yhteisöjensä etäännyttämistä tarinankertojasta ja tämän yhteisöstä ei ole havaittavissa. Niin noidat kuin tietäjät ovat olleet osana yhteisöjen jokapäiväistä elämää, ainakin jollakin tasolla.

Kaija Heikkisen vepsäläisnaisten uskontoa käsittelevässä tutkimuksessa todetaan, että nykytilanteessa tarkasteltuna on vaikeaa tarkkaan tietää, kuka vepsäläisnaisten keskuudessa on tietäjä. Tieto siitä, kuka tietäjä oikeasti on, ei ole yleisesti saatavilla, vaan osa ”puolisalaista sosiokulttuurista verkostoa”.¹⁰⁷ Tietäjien itsensä lisäksi vain apua oikeasti tarvitsevat saavat tiedon siitä, keneltä voi apua pyytää ja sitä myös saada. Heikkinen myös toteaa, että kuolleita tietäjiä muistellaan hyvinkin tarkasti, mutta vielä elävistä tietäjistä puhuttaessa käytetään tarkoituksenmukaisen välttelevää kieltä. Epämääräisyydellä on tärkeä tarkoitus etäännyttää edelleen yhteisöissään vaikuttavat tietäjät.

Sama etäännytytys ja tarkoituksellinen jatkailu on tullut esille myös suomalaisista tietäjistä/noidista puhuttaessa.¹⁰⁸ Kuolleista mahtajista voidaan puhua hyvinkin avoimesti ja suoraan nimeten, kun taas edelleen elävät tai muuten yhteisön elämässä suoraan vielä mukana olevat suojataan hämärällä kielellä. On mahdollista, että samat vepsäläisyhteisöissään vaikuttavat syyt suojella tietäjiä ovat toimineet myös suomalaisessa kontekstissa. Tietäjiä myös pelättiin – he eivät olleet vain yhteisönsä auttajia ja parantajia, vaan tietäjätkin kykenivät aiheuttamaan voimillaan pahaa toisille. Vaikka tietäjillä onkin ollut näkyvä rooli yhteisöissään, on mahdollista, että tästä huolimatta tieto siitä, kuka mahtaa ja mitä, on ollut samalla tavalla puoliksi salaista, vain asianomaisille kuuluvaa tietoa. Vaikka osa ihmisistä on harjoittanut tietäjyyttä puoli- tai kokoaikaisesti ja ammattimaisesti, oli myös ihmisiä, jotka harjoittivat tietäjyyttä

---

¹⁰⁵ af Klintberg 2010: 275; 242.

¹⁰⁶ Sarmela 1994: 120.

¹⁰⁷ Heikkinen 2006: 213.

¹⁰⁸ Esimerkiksi Stark 2005.

varsinaisen ammattinsa lomassa – näin on mahdollista, että varsinaista identiteettiä on haluttu suojella tietäjyyden ja taitoihmisenä olemisen leimalta.

Vaikka edellä onkin puhuttu tietäjistä ja tietäjyydestä, saman voi laajentaa koskemaan myös noitia ja noituutta. Jos noita on nähty selkeästi negatiivisena hahmona, voi noidaksi leimaantuminen olla jopa pahempi asia, sillä tietäjillä on ollut selkeästi yhteisöään hyödyttävä funktio, kun taas noitaa kiinnostaa yleisen näkemyksen mukaan lähinnä oma hyöty. Monissa aineistoni tarinoissa on noussut ajatus noidaksi *epäilystä*: esimerkiksi vaikea kuolema on ollut selkeä todiste siitä, että henkilö on ollut noita ja liittoutunut paholaisen kanssa. Noitaa ei välttämättä näissä tarinoissa suoraan nimetä tai osoiteta: kieli on taas tarkoituksella kiertelevää.

4.2. Paholaisen muodot

Esittelen tässä alaluvussa tarkemmin paholaisen ulkomuotoa ja sitä, miten ja millaiseksi paholainen on aineistossani kuvattu. Huomionarvoista on se, kuinka paljon yhteistä suomalaisissa uskomustarinoissa esiintyvällä paholaisella on kansainvälisesti tunnetun paholaisen kuvan kanssa. Lisäksi suomalainen paholainen jakaa tiettyjä piirteitä esimerkiksi ruotsalaisissa ja virolaisissa uskomustarinoissa esiintyvän paholaisen kanssa. Tarinoissa esiintyvällä paholaisella on toki myös kansallisiakin piirteitä, mutta on mielenkiintoista huomata, kuinka paljon yhteistä eri maiden paholaisilla on. On mahdollista, että kristinusko ja erityisesti kirkkotaide ovat aluksi vaikuttaneet siihen, kuinka paholaista on kuvattu, ja maiden oma uskomusperinne paholaiseen ja pahaan liittyen ovat myöhemmin tätä kuvaa värittäneet ja paholaiseen liittyvää perinnettä uudelleen muokanneet.

Käyn lyhyesti läpi paholaisen kuvaa kansainvälisestä näkökulmasta käsin, ennen kuin siirryn käsittelemään tarkemmin aineistoni antia. Esittelen, kuinka paholaisen ulkomuoto on pitkälti kansainvälistä ”lainatavaraa”, joka on Suomeen rantautunut nimenomaan kristinuskon avustuksella. Paha ja pahuus ovat toki suomalaisessa kansanperinteessä olleet ennen kristinuskon tuloakin – kristinusko vain liitti nämä uskomukset juuri paholaiseen. Kristityn paholaisen ”synty” onkin ollut monien asioiden summa. Vanhan testamentin Saatana ei ollut nykyään tuntemamme paholainen, joka vastustaa Jumalaa

aina kun vaan voi: Saatana oli enemmän syyttäjä¹⁰⁹, kuin pahaan houkutteleva sielunvihollinen. Kristinuskon levitessä ympäri Eurooppaa paholaishahmo imi itseensä vaikutteita ja piirteitä alueiden vanhoista jumalista: esimerkiksi ulkonäköön liittyvät yksityiskohdat, luonteenpiirteet ja tietty käyttäytyminen paljastavat, kuinka paholaiseen on liitetty paikallisten henkien piirteitä.¹¹⁰

Suomalaisissa uskomustarinoissa esiintyvä paholainen toistaa yleisesti kansainvälisestikin tunnettuja paholaisen muotoja. Yhtäläisyyksiä löytyy esimerkiksi virolaisissa uskomustarinoissa tavattuun paholaiseen – yhteistä maiden paholaiskuvastolle on esimerkiksi paholaisen musta tai tumma väri ja paholainen herrasmiehenä.¹¹¹ Myös ruotsalaisissa uskomustarinoissa esiintyvä paholainen noudattelee samoja linjoja ulkonäön suhteen kuin mitä suomalaiset ja virolaiset.¹¹² Samojen konventioiden mukaan tehty kirkkotaide selittäisi yhtenäiset paholaisen ulkonäön muodot eri maiden välillä.

Paholaisen kuvaaminen herrasmiehenä, aatelisena tai muuten rikkaana painottuu aineistossani Savon ja Karjalan alueelle, mutta paholaisen löytää ajamasta hienoilla vaunuilla myös muuallakin Suomessa. Virolaisissa uskomustarinoissa herrasmiespaholainen liitetään saksalaisiin aatelisiin ja maanomistajiin, jolla luodaan vastakohtaa tarinoiden kotoisille maajussisankareille.¹¹³ En löytänyt omasta aineistostani viittauksia paholaisen yhdistämisestä esimerkiksi venäläisiin aatelisiin, vaan paholaisen rikkaus ja ylempiarvoisuus edustavat stereotyyppisempää näkemystä ylimystöstä. Ülo Valkin mukaan pahuus yhdistetään aina ulkopuolisiin, eikä omasta sosiaalisesta ryhmästä tai yhteisöstä haluta ajatella paha. Paholainen onkin helppo yhdistää itselle ja omalle ryhmälle vieraaseen tai muuten epäilyttävään ryhmään tai yhteisöön – usein aatelisiin ja porvaristoon tai toiseen etniseen ryhmään. Etniset konfliktit voivat nousta myös esille esimerkiksi silloin, kun ylimystön muodostaa ulkomaalainen enemmistö kontrastina kotimaiselle köyhälistölle.¹¹⁴

Kristinuskon köyhyysidealismi tulee hyvin esille siinä, miten toisaalta paholainen, toisaalta Jumala tai Jeesus uskomustarinoissa esitetään. Paholainen liitetään yleisesti

---

¹⁰⁹ "Prosecuting attorney attached to the judgement seat of Eternal". Rudwin 1989 (1931): 1.

¹¹⁰ Rudwin 1989 (1931): 3.

¹¹¹ Lisää paholaisesta virolaisessa kansanperinteessä ks. Ülo Valk 2001.

¹¹² af Klintberg 2010: 214.

¹¹³ Valk 2001: 74–75.

¹¹⁴ Valk 2001: 77.

rikkauksiin ja mammonaan, kun taas Jumala ja Jeesus nähdään köyhänä tai kerjäläisenä. Kristinusko on selkeästi köyhän puolella: rikkaat joutuvat helvettiin, köyhät pääsevät taivaaseen. Paholaisen sosiaalinen status noudattaakin tätä jakoa: joko paholainen kuvataan suoraan hienoksi herraksi tai aateliseksi, tai paholaisella on muuten tätä jakoa kuvastava ammatti.¹¹⁵ Yksi paholaisen ammateista onkin ollut pappi tai joku muu kirkon korkea virka – paholainen tunnetusti nauttii kristinuskon symboleiden väärinkäytöstä ja rienaamisesta.¹¹⁶ Seuraavissa esille nostamissani esimerkeissä korostetaan paholaisen sosiaalista asemaa viittaamalla hänen varakkuuteensa: paholainen ajaa komeilla tai kultaisilla vaunuilla ja häntä puhutellaan herrana.

[...] Keskellä yötä pohu-akka oli juoksenut mökkinsä ympäri huutaen: ”Aatukka, Aatukka, missä sinä viivyt. Aatukka, Aatukka”. Akka juoksi ja juoksi välillä leväten ja huusi Aatukkaa. Viimein mies oli nähnyt, kun sarvipää piru ihmisen muodossa ajoi komeilla mustilla hevosilla pihaan kultaisilla vaunuilla. [...] ¹¹⁷

[...] Yön seutuun tulikiin komioilla vaunuilla ajaen musta, karvaseen turkkiin puettu iso herra, menee suoraan Kaisan luo ja kysyy: ”Onko sinulla mitä asiaa”. [...] ¹¹⁸

Paholainen herrasmiehenä tai -naisena tai muuten rikkaaksi kuvattuna esiintyy erityisesti Savon, Hämeen ja Pohjanmaan alueilta kerätyissä uskomustarinoissa. Paholainen on pukeutunut kultaan tai muuten hienoihin vaatteisiin; myös hänen ajamansa vaunut ovat voineet olla kultaisia. Paholaisen varallisuuden korostaminen luo selkeää eroa talonpoikaisen elämäntyylin ja arvojen välillä: paholainen on paha, koska on rikas; talonpoika on hyvä, koska on köyhä. Paholaisen mammonanpalvonta voidaan yhdistää myös noitaan, sillä noidat liittoutuivat paholaisen kanssa lähinnä itsekkäiksi lasketuista syistä. Noidan yhdistäminen niin selkeästi negatiiviseen rikkauteen liitettyyn paholaiseen voi jo itsessään kertoa siitä, miten noitaan on suhtauduttu – epäilevästi ja epävarmuudella. Lisäksi herrat edustavat kulttuuria, jota talonpojat eivät ymmärrä.¹¹⁹ Vierautta edustava ryhmä, jonka ajatellaan jo etukäteen olevan outo ja moraalisesti epäilyttävä, on helppo kohde muiden ahdistuksen ja pelon purkamisen kohteena.

---

¹¹⁵ Valk 2001: 70–76.

¹¹⁶ Russell 1988: 112; Rudwin 1989 (1931): 50.

¹¹⁷ SKS KRA. Luukkonen, Vilvo. KRK 81:8.

¹¹⁸ SKS KRA. Räisänen, Abel. KRK 85:9.

¹¹⁹ Valk 2001 78 < Wolf-Knuts 1992: 113.

Suomalaisissa uskomustarinoissa esiintyvään paholaiseen liitetään yleisesti musta väri. Paholainen on joko ihonsävyltään musta tai pukeutunut mustiin vaatteisiin. Myös paholaiseen liitetyt esineet tai eläimet, kuten esimerkiksi vaunut ja niitä vetäneet hevoset, ovat yleisesti mustia. Punainen on toinen yleisesti paholaiseen liitetty väri, mutta tämä ei aineistossani juuri muutamaa mainintaa lukuun ottamatta tullut esille. Jos paholaisen värit otettiin esille, se oli musta.

[...] Mutta se lato oli sen ukon tietopaikka ja puolen yön tienoissa tuli se sen ladon kupeelle ja huikautti kolmasti, että: ”vaari hoi”. Sitten tuli isokokoinen musta mies sen ukon luo. Se musta mies kertoi, että [...] ¹²⁰

[...] sitten yöllä kahdentoista aikaan ajoi mustilla parihevosilla ja kuomuvaunuilla herra pihaan [...] ¹²¹

Paholaisen musta väri liittyy paitsi dualistiseen näkemykseen valkoisesta hyvänä ja mustana pahana, myös esimerkiksi yöhön ja pimeyteen. Paholaista kutsutaankin apuun juuri öisin. Mustan ja punaisen lisäksi myös harmaa on noussut uskomustarinoissa esiin: aineistossani on muutamia tarinoita, joissa paholainen on pukeutunut harmaaseen, tai jossa hahmo on muuten harmaaksi kuvattu. Harmaa väri on virolaisissa uskomustarinoissa liitetty mustan ja valkoisen lisäksi tiettyihin uskonlahkoihin: harmaaseen pukeutuivat kerjäläismunkit, mustaan benediktiiniläiset ja valkoisiin sisterssiläiset ¹²², joten on mahdollista, että paholaisen harmaudella on samat juuret suomalaisissakin uskomustarinoissa. Paholaisen esiintyminen pappina tai muuna kirkonmiehenä on kansainvälisestikin tunnettu motiivi, joten on mahdollista, että myös suomalaisten uskomustarinoiden paholainen näyttäytyy kirkonmiehiin liitettyissä piirteissä. Musta on kuitenkin selkeästi yleisin paholaiseen liitetty väri aineistossani – ainoastaan Satakunnan ja Varsinais-Suomen alueilta kerätyissä tarinoissa paholaisen mustuus on vähän esillä.

Myös tiettyjä eläimiä on yhdistetty paholaiseen. Kyseiset eläimet ovat aluksi olleet jollekin toiselle jumalalle tai jumaluudelle pyhitettyjä, joita on sittemmin kristinuskon demonisoinut ja liittänyt paholaiseen. Uuden Testamentin kirjaimellisesti ottaminen on myös vaikuttanut tähän: kun paholaista on kuvailtu esimerkiksi käärmeeksi, on paholaisen ajateltu ottavan käärmeen muodon. ¹²³ Aineistossani paholaiseen liitettyistä

---

¹²⁰ SKS KRA. Pulkkinen, Hannes. KFK 113:105.

¹²¹ SKS KRA. Mäkelä, Helmi 184.

¹²² Valk 2001: 31.

¹²³ Rudwin 1989 (1931): 38.

eläimistä eniten viitattiin vaunuja vetäviin hevosiin, mutta paholainen itse esiintyi myös mustana koirana tai sutena. Koira myös juoksi paholaisen vierellä. Ainoat eläimet, joiksi paholainen ei pysty muuttumaan, ovat lammas, härkä ja aasi, sillä nämä liitetään Jeesukseen jollakin tavalla. Jeesus on Jumalan karitsa ja härkä ja aasi olivat seimen ympärillä Jeesuksen syntyessä.¹²⁴ Onkin mielenkiintoista, että seuraavassa esimerkkitarinassa paholainen ratsastaa lampaalla, vaikka lammas onkin liitetty nimenomaan Jeesukseen.

Ken tahtoo tietäjäksi, hänen on mentävä kosken saareen, missä vesi virtaa molemmin puolin juhannusta vasten yöllä. Sinne kuuluu piru tulevan neuvomaan kolmen näköisenä. Muuan mies oli kokeillut: Ensimmäinen piru oli ratsastanut lampaalla, toinen oli tullut heinä häkillä ajaen, mutta silloin oli miehen sisu pettänyt ja hän oli lähtenyt saaresta pois.¹²⁵

Erilaiset numerokaavat, kuten edelläkin mainittu kolmen näköisenä ilmestyminen, ovat yleisiä uskomustarinoissa. Toisaalta tämä voi viitata myös kristinuskoon ja pyhään kolminaisuuteen, varsinkin kun paholaisen ulkonäkö tarinassa muutenkin nostattaa mielikuvia kristillisistä symboleista. Paholaisen kanssa tehdyssä liitossa kielletään kristinusko, henkilön saama kaste ja Luoja enkeleineen. On todennäköistä, että kristillisten symbolien pilkkaaminen tulee vastaan myös epäsuorasti, kun aiheena on paholaisen kanssa tehty liitto.

Paholainen on langenneena enkelinä nimenomaan henki ilman fyysistä ruumista, mutta hänellä on voimaa esiintyä ihmisten edessä myös jossakin kehossa olevana. Muita taivaan enkeleitä vastaan taistelevana paholainen esiintyy henkenä, mutta kun vastustajana ovat ihmiset, tarvitsee paholainenkin fyysisen, käsinkosketeltavan ruumiin. Vaikka paholainen onkin alun perin henki, pystyy hän voimillansa luomaan itselleen minkälaisen kehon tahansa.¹²⁶ Tämä näkemys heijastuu myös uskomustarinoissa: joissakin paholainen kuvataan fyysisessä hahmossa, joissakin pelkkänä henkenä tai äänenä. Kirkon oppineiden keskuudessa paholaisen olemus ja mahdollinen fyysisyys ovat olleet väittelyn kohteina, mutta on otettava huomioon, että teologien välinen keskustelu ei välttämättä ole suoranaisesti vaikuttanut paholaisen kuvaamiseen uskomustarinoissa. Aineistostani löytyvissä tarinoissa, joissa paholainen kuvataan pelkkänä äänenä, ei juuri ole ollut tarvetta kuvailla hahmoa sen enempää. Monissa tämänkaltaisissa tarinoissa paholaista ei

---

¹²⁴ Russell 1988: 112.

¹²⁵ SKS KRA. Tikkanen, Esteri. KRK 121:112.

¹²⁶ Rudwin 1989 (1931): 35.

ole edes mahdollista nähdä: paholainen on voinut esimerkiksi vain vastata, kun noita on tätä jotenkin kutsunut. Useimmiten noita on viheltäen kutsunut paholaisen paikalle: myös pihalla tai metsässä huutaminen ovat toimineet. Paholaisen ääntä on voitu kuvailla jotenkin, esimerkiksi julmaksi tai honottavaksi, mutta enempää paholaista ei tällaisissa tarinoissa ole kuvailtu.

Aineistossani on 65 uskomustarinaa, joissa paholaisen ulkomuotoa tai -näköä ei ole mainittu lainkaan: nämä tarinat muodostavat hieman yli puolet aineistostani. Tarinat ovat useista eri luokista, joten paholaisen ulkomuodon puuttuminen tai kommentoimattomuus ei ole vain yhden tietyn luokan tai tarinatyyppin piirre. Mukana on uskomustarinoita, joita paholaista ei ole mahdollista nähdä, esimerkiksi edellä mainittujen tarinoiden kaltaisia, jossa paholainen esiintyy pelkkänä äänenä. Mukana on myös uskomustarinoita, joissa paholaista ei ole ollut tarvetta kuvailla mitenkään: hahmolla on ollut kaikkietävä rooli, ja paholaisen tarkoituksena on ollutkin noidan ”tietopankkina” toimiminen, eikä tämän ulkomuotoon liittyvillä seikoilla ole ollut tarinassa suurempaa roolia. Näissä uskomustarinoissa esiintyvät motiivit liittyvätkin enemmän noitaan ja tämän tekoihin sekä näistä tuleviin seuraamuksiin ja rangaistuksiin.

Myös yleisesti pahaan, pahuuteen ja paholaiseen liitetty fyysinen epätäydellisyys tai rampuus tulivat aineistossani esille. Paholaisen sanotaan linkuttavan tai muuten kulkevan vaikeasti, tai että paholaisella on esimerkiksi linnun tai hevosen jalka. Paholaisen epätäydellisyys liittyy myös rumuuteen ja ulkonäön groteskiuteen. Ruma ja hirviömäinen ulkokuori paljastaa paholaisen todellisen luonteen.¹²⁷

Täällä Joensuun kaupungissa n.s. Vestinkalliolla (entistä Pielisenpuuta) sanotaan olevan kallioon painautuneena pirun jalanjäljet, joista toinen on kuin ihmisen, toinen kavion jälki. [...] ¹²⁸

[...] Kävi vaan yksi humaus, kun pihalle ajoi iso, musta hevonen ja mies sen selässä. Ja tuvassa olivat näkivät, kuinka iso miehen roikale, jolla oli toisena jalkana hevosen kavio, astui alas hevosen selästä ja tuli tupaan [...] ¹²⁹

Paholaisen rampuus ja eri paria olevat jalat juontavat juurensa paholaisen taivaasta lankeamiseen. Paholainen loukkasi jalkansa ja tämän takia joutuu kävelemään vaikeasti. Eläimen jalka paitsi kuvastaa paholaisen eläimellistä puolta, myös viittaa niihin jumaliin,

---

¹²⁷ Russell 1988: 114.

¹²⁸ SKS KRA. Hirvonen, Olga TK 17:55.

¹²⁹ SKS KRA. Mannonen, Ulla 3448.

joiden piirteitä paholaiseen on myöhemmin liitetty. Aineistossani esiintyvät tarinat, joissa paholaisen groteskius tai rampuus tuodaan esille, kuuluvat pääasiassa tarinaryhmiin, joissa paholaista kutsutaan paikalle, tai joissa paholainen on fyysisesti samassa tilassa kuin noitakin. Näihin kuuluvat mm. paholaisen kutsuminen paikalle hovin vuoksi tai mahtailumielessä, paholaiselta avun pyytäminen tai paholaisen tullessa hakemaan noitaa mukaansa. Yhteistä näille tarinoille on paholaisen fyysisyys: hahmo on käsin kosketeltavissa ja selkeästi näkyvillä. Paholaisen groteskiudella jopa ”mässäillään” – yksityiskohtia nostetaan korostetusti esille. Paholaisen rooli avunantajana, pelotteena tai noidan rangaistuksena nousee näissä tarinoissa erityisesti esille, ja vaikka tarinat liittyvätkin noitaan, on paholaisen oma rooli myös esillä.

Uskomustarinoissa esiintyy myös perinteisen paholaiskuvaston mukainen sarvipää. Paholainen on ollut ”kolomisarvinen piru”¹³⁰, ”kiiltomusta piru, hampaat kauhian pitkät ja iso sarvi keskellä otsaa”¹³¹ tai ”sarvipää köriläs, jolla oli ollut yksi silmä päässä”¹³². Paholaisen sarvet ovat merkki tämän voimista: sarvet yhdistetään sekä kuolemaan ja manalaan, että hallitsemattomaan ja tuhoavaan seksuaalisuuteen. Länsimaisessa perinteessä paholainen yhdistetäänkin toisaalta niin pahaan ja kuolemaan kuin hedelmällisyyteen ja seksuaalisuuteen. Sarvet yhdistyvät myös fallossymboliin ja uutta luovaan voimaan.¹³³ Sarvipäinen paholainen esiintyy erityisesti Savon ja Karjalan alueilla, mutta yksittäisiä mainintoja rumasta tai muuten epämääräisen näköisestä paholaisesta löytyy myös muualta Suomesta kerätyistä uskomustarinoista.

Paholaisen voimakas seksuaalinen lataus ja mahdolliset seksisuhteet noitien kanssa ei ole noussut esille aineistossani, vaan paholaiseen liitetty vaarallinen seksuaalisuus nousee esille lähinnä tutkimukseni ulkopuolelle jääneissä noitasapattitarinoissa. Paholainen on näissä tarinoissa selkeästi mies, sillä vain miehisyteen liitettiin näin suuret voimat.¹³⁴ Naisilla ja miehillä oli erilaiset suhteet paholaiseen: siinä missä mies oli tasa-arvoinen ja jopa aktiivinen esimerkiksi tehdessään liiton paholaisen kanssa, naiset olivat alisteisessa suhteessa ja passiivisen ottajan roolissa.¹³⁵ Aineistoni on tämän valossa yllättävänkin tasa-arvoinen, sillä paholainen on solminut samanlaisia sopimuksia sekä miesten että

---

¹³⁰ SKS KRA. KT 205. Vauhkala, Juho 3.

¹³¹ SKS KRA. KRK 177. Hellsten, Einar. 4.

¹³² SKS KRA. KRK 173. Salmela, Josefina 15.

¹³³ Russell 1977: 68–70; Russell 1988: 11.

¹³⁴ Russell 1988: 117–118.

¹³⁵ Olli 2004: 125; 128–130.

naisten kanssa. En ole myöskään löytänyt aineistostani motiiveja, jotka koskisivat nais- ja miesnoitien erilaisia rangaistuksia – eri sukupuolet kärsivät samalla tavalla. Aineistossani on enemmän tarinoita, joissa miehet ovat yrittämässä tehdä liittoa paholaisen kanssa, mutta tämä epäonnistuu tai toimitus jää kesken, kun taas naiset ovat jo liiton paholaisen kanssa tehneet.

Noitasapattiin liitetään orgiat paholaisen ja noitien välillä: vain naispuoliset noidat olivat tietoisesti seksisuhteessa paholaisen kanssa. Nainen on liitetty ruumiiseen, ruumiillisuuteen ja luontoon, minkä takia naista on pidetty erityisen alttiina erilaisille houkutuksille. Kristinuskon hylkääminen, liittoutuminen paholaisen kanssa ja epäilyttävän seksisuhteen sielunvihollisen kanssa aloittaminen johtuivat vain naisen sisäisestä heikkoudesta ja muista naiseen liitetyistä negatiivisista piirteistä. Jos mies päätti myydä sielunsa paholaiselle, tämä oli aktiivisen toiminnan tulosta. Vaikka paholainen pystyisi ottamaan naisen hahmon ja tätä kautta synnyttävän miehelle lapsia, tämä ei kuitenkaan vastaisi sitä, kun paholainen siittäisi naiselle lapsen. Paholainen haluaa rienata ja pilkata: tämä tehdään kristinuskon symboleita suoraan kopioimalla.¹³⁶

Vaikka paholaisella on suuri voima ja valta, ei tämä ole tästä huolimatta kaikkivoipa, sillä Jumala on rajoittanut paholaisen voimia maan päällä. Paholainen ei voimistaan huolimatta voi tappaa ihmistä, ellei tämä ole kieltänyt Jumalaa, tai muuten Luojaa jotenkin herjannut. Tämän takia kristinuskon virallinen kieltäminen on niin tärkeää liittoa paholaisen kanssa tehdessä: nyt paholaisella oli valtaa tehdä liittoutuneelle ihmiselle mitä tahansa, myös tappaa hänet.¹³⁷

Paholaisen voimien rajallisuus tulee vastaan myös aineistossani. Erityisesti tämä tulee esille tarinatyypissä D401¹³⁸.

Muutamalta mieheltä varastettiin hevonen. Meni noidalta apua hakemaan. Käskettiin mennä kotiin ja tulla aamulla uudestaan kuullakseen, kuka on hevosen varastanut. Lähti, mutta ei mennytkään kotiin, vaan meni noidan heinälaton nukkumaan. Siunasi itsensä ja nukkui. Noita meni yöllä ulos ja rupesi huutelemaan metsään. Siihen mieskin heräsi. Metsästä vastattiin noidalle, että ”Se on tuolla heinäladossa ja kuulee kaikki”. Noita taas, että

---

¹³⁶ Russell 1988: 116.

¹³⁷ Rudwin 1989 (1931): 175.

¹³⁸ Luokasta tarkemmin ks. luku 2.2.

”Jos se on siellä niin mene ja väännä siltä niskat nurin”. Metsästä taas vastattiin: ”Sillä on kolme miestä ympärillään”. (Oli siunannut itsensä).¹³⁹

Esimerkkitarina on tyypillinen tarinatyypin edustaja. Paholainen on myös kuvaillut itsensä siunannutta ihmistä ”kolmen lukon” tai ”kolmen ristin” takana olevaksi.¹⁴⁰ Itsensä siunaaminen Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen toimii suojamuurina sekä paholaisen että noidan mahdollisille kostotoimenpiteille. Joissakin tarinoissa paholainen on noidalle suoraan sanonut, että sekä noita että paholainen eivät näin hyvässä suojassa olevalle ihmiselle mitään mahda. Muutamassa tarinassa itsensä siunaaminen on estänyt koko kadonneen asian tiedustelun, sillä paholainen ei sellaiseen paikkaan suostu tulemaan. Eräässä tarinassa Jumalaa hätään huutaneelle miehelle noita suoraan sanoo, ettei hänellä ”ole valtaa auttaa, kun Jumalaa huudetaan”¹⁴¹. Paholainen ei pysty yhdessäkään tähän tarinatyypin kuuluvassa uskomustarinassa tekemään noidan käskyä vastaan rikkoneelle mitään. Jumalan suojeluksessa oleminen on ainoa turva paholaiselle ja tämän käskyläisille. Tämä ei kuitenkaan aiheuta paholaiselle tai noidalle mitään seuraamuksia, vaan asia käsitellään hyvin hyväksyvästi. Paholaisen voimat ovat alisteisessa asemassa Jumalaan nähden, eikä tätä pyritä uskomustarinoissa muuttamaan tai käsittelemään. Paholainen ei tätä myöskään sen kummemmin kritisoi, vaan alisteinen asema kristinuskon symboleita kohtaan nähdään luonnollisena ja muuttumattomana.

Liitosta paholaisen kanssa voi myös päästä eroon, jos näin syystä tai toisesta haluaa. Esimerkiksi kirkossa katuminen ja Neitsyt Marialta apua ja armoa pyytäminen toimivat liiton purkamisessa¹⁴². En aineistossani löytänyt viittauksia Neitsyt Mariaan tai häneltä apua pyytämiseen, mutta liitosta pois haluavista ja liittoa katuvista henkilöistä kertovia uskomustarinoita löytyi useampi: pelastusta haetaan juurikin kirkosta tai rukoilemalla. Tarinoissa liiton tehnyt noita pyrkii pääsemään liitosta eroon esimerkiksi ennen kuolemaansa tai ollessaan liian väsynyt palvelemaan paholaista. Yleensä liitosta lähteminen on kuitenkin liian myöhäistä, ja noita kuolee ennen kuin liitto ehditään mitätöimään. Parissa tarinassa liitosta kuitenkin onnistuneesti päästään eroon: toisessa rukoilemalla ja hylkäämällä entinen noituuksia sisältänyt elämä, toisessa uhraamalla hopeamarkka. Vaikka hopean uhraaminen toimii tiettyyn pisteeseen asti, eivät ”pirut

---

¹³⁹ SKS KRA. Koskinen, Lauri. B)1.

¹⁴⁰ Itsensä siunanneen henkilön suojana on voinut olla myös ”kolme vahvaa miestä”.

¹⁴¹ SKS KRA Vartiainen, Vilho. TK 116:5.

¹⁴² Rudwin 1989 (1931): 178–180.

lakanneet uudessa paikassakaan puistamasta”¹⁴³ – noita ei täyttä rauhaa pelkällä markalla saanut itselleen ostettua. Liitosta onnistuneesti pakeneminen on kuitenkin aineistossani harvinainen motiivi, sillä vain kahdessa tarinassa noita on liitosta päässyt turvallisesti eroon. Muissa noita kuolee, yleensä vielä tuskallisesti tai pitkittyneesti. Noidan toiminta ja liittoutuminen paholaisen kanssa nähdään negatiivisessa valossa ja tästä halutaan noita rangaista. Tässä elämässä noidalle ei yleensä voida mitään, vaan rangaistus moraalittomasta ja kristinuskon vastaisesta elämästä tulee seuraavassa elämässä: noita joutuu paholaisen mukana helvettiin. Epänormaali tai kivulias kuolema on yksi ”palkka” paholaisen kanssa liittoutumisesta, toinen on ikuisuus helvetissä.

4.3. Noidan liitto paholaisen kanssa

Liittoa paholaisen kanssa ovat tehneet noitien lisäksi ns. tavalliset ihmiset. Myös esimerkiksi vapaamuurareita on syytetty usein paholaisen kanssa liittoutumisesta. Suomalaisissa uskomustarinoissa on lisäksi suuria tilanomistajia ja ylimystön jäseniä syytetty paholaisen kanssa veljeilystä. Tämä liittyy osaksi jo aikaisemmin esillä olleeseen pahan ja pahuuden liittämiseen muihin yhteisöihin, joihin henkilö ei itse kuulu; samoin kristillinen köyhyysideaali sekä rikkaiden näkeminen yleisesti epäilyttävänä ovat sekoittuneet tähän. Myös kyläyhteisöjen sisäiset valtasuhteet ja ristiriidat sekä juoruilu ovat todennäköisesti vaikuttaneet siihen, keiden on ajateltu liittoutuneen paholaisen kanssa, oli syy mikä tahansa. Olen omassa aineistossani keskittynyt pelkästään noitien ja paholaisen väliseen liittoon, joten en ole esimerkiksi vertaillut sitä, onko noitien ja ei-noitien paholaisliitossa yhteisiä tai eriäviä piirteitä. Tulen tässä alaluvussa käsittelemään tarkemmin sitä, mitä tarkoitan liitolla paholaisen kanssa tutkimukseni puitteissa. Lisäksi tulen käymään läpi lyhyesti paholaisliiton taustoja yleisesti, ennen kuin siirryn käsittelemään aineistoani tarkemmin.

Tarkoitan liitolla joko kirjallisesti tai suullisesti tehtyä sopimusta, jossa toinen osapuoli, tässä tapauksessa noita tai tietäjä, saa paholaiselta jotain haluamaansa sielunsa ja ruumiinsa vastineeksi. Liittoa todistava sopimus voi olla esimerkiksi puumerkki paperilla tai paholaisen kirjassa, mutta se voi olla myös suullinen lupaus itsestään ja sielustaan, jos

---

¹⁴³ SKS KRA Tiitinen, M. 1517.

saa tästä jotakin vastineeksi. Liitto sitoo molempia osapuolia: paholaisen tulee tehdä, niin kuin sopimuksessa sanottiin ja noidan tulee tästä jotenkin maksaa.

Paholaisen kanssa liittoutumisella on muinaiset perinteet. Käsitys, jonka mukaan paholaisen kanssa voi tehdä jonkinasteisen tai -vahvuisen liiton kulkeutui kristinuskoon alun perin Persiasta juutalaisten välityksellä. Vaikka liitto paholaisen kanssa onkin vanhaa perinnettä, nousi se enemmän esille nimenomaan keskiajalla – Valistus vielä myöhemmin nostatti uskomuksen suosiota entisestään.¹⁴⁴

Jos paholainen nähdään kopiona Jumalasta, voidaan liittoa tämän kanssa verrata kristittyjen liittoon ja yhteyteen Jumalan kanssa. Toisaalta paholaisen kanssa liittoutuminen vaatii Jumalan virallista kieltämistä, jolloin liitto ilmenee ennemmin jäljitelmänä tai väärennöksenä, kristittyjen ja Jumalan välisen liiton irvikuvana ja tämän pilkkaamisena. Siinä missä yhteys Jumalaan saadaan kasteessa, yhteys paholaiseen saadaan virallisella sopimuksella, joskus kirjaimellisesti kirjoittamalla oman nimensä tai puumerkkinsä paholaisen kirjaan. Usein nimi kirjoitettiin henkilön omalla verellä, sillä veri on kaikista voimakkain ihmisestä peräisin oleva neste. Verellä voidaan sitoa paitsi ihmiset toisiinsa, myös ihminen yliluonnolliseen, tässä tapauksessa paholaiseen. Verellä kirjoitettu sopimus on myös lupaus tulevasta – paholainen saa sopimuksen mukaisesti ihmisen ruumiineen ja sieluineen sitten, kun aika on sopiva.¹⁴⁵ Sopimuksessa mainittu aika on voinut olla esimerkiksi tietty määrä vuosia, jonka jälkeen paholainen on tullut hakemaan ihmiseltä saataviaan. Aineistossani ei kuitenkaan tullut esille tietyn ajan mittaisia sopimuksia, vaan paholainen tuli hakemaan noitaa esimerkiksi tämän kuoleman hetkillä. Noidan vaikea kuolema onkin usein esille tullut piirre, joka kuvastaa paholaisen kanssa tehtyä liittoa. Tuskallinen tai muuten vaikea kuolema oli rangaistus siitä, että noita oli liiton paholaisen kanssa muodostanut.

Rudwinin mukaan paholaisen kanssa liittoutuneet ihmiset ovat toivoneet liitosta vastineeksi voimaa, suoja, mielihyvää tai uutta tai muuten parempaa asemaa elämässä. Hintana oli ihminen: sekä liiton tehneen ruumis, että sielu. Toisaalta liitosta myös pyrittiin eroon sen jälkeen, kun paholainen oman osuutensa oli hoitanut. On mielenkiintoista, että

---

¹⁴⁴ Rudwin 1989 (1931): 169; 173.

¹⁴⁵ Rudwin 1989 (1931): 172.

valehtelijana ja huijarina tunnettu paholainen ei sopimuksen tehneitä ihmisiä juuri yrittänyt huijata – keinottelija oli lähestulkoon aina liiton tehnyt ihminen.¹⁴⁶

Aineistossani nousevat liittoutumisen syiden kohdalla samoja piirteitä kuin mitä Rudwin yllä esitti. Yksi suosituimmista syistä tehdä liitto paholaisen kanssa oli saada valtaa: kykyjä tehdä asioita, joita muut eivät osaa.

Se Möyry, sieltä Norsjoen kylästä, oli ennen sellainen noita ukko, kun muut tekivät mitä osasivat, teki Möyry mitä tahtoi: paranteli sairaita, nostatti lemmen ja tuotatti varastetut tavarat takaisin. Ja kaiken tuon vallan oli Möyry saanut itsellensä pää pirulta, oli nähkääs luvannut pahalle sekä sielunsa että ruumiinsa, niin siintä oli tuon vallan saanut. [...]¹⁴⁷

Voimaa tehdä ”mitä tahansa”¹⁴⁸, kyky ”tiedustella”¹⁴⁹ tai ”pirun voimalla tehdä temppeja”, halu tehdä ”yhtä ja toista, johon muut eivät pysty”¹⁵⁰ ovat nousseet eniten esille aineistossani syiksi, joiden takia paholaisen kanssa on liittouduttu. Myös ”tietäjän voimien”¹⁵¹ saaminen, ”noitakonstien”¹⁵² oppiminen ja ”isoksi noidaksi”¹⁵³ tai ”päätietäjäksi”¹⁵⁴ tuleminen olivat yleisiä syitä liiton tekemiselle. Yhdessä tarinassa kerrotaan, kuinka noita on köyhä sen takia, koska oli myynyt eläessään sielunsa paholaiselle: ”Mä oleniin köyhä, ettei minulla ole sieluakaan, senkin minä olen myynyt piruloille”¹⁵⁵.

Toinen merkittävä syy paholaisen kanssa liittoutumiselle oli avun tai neuvojen saaminen. Tämänkaltainen liitto avun tai tietojen saamiseksi hyödytti myös noidan omaa yhteisöä, sillä tätä kautta noita pystyi selvittämään yhteisöä koskevia kysymyksiä ja ratkaista ongelmia. On kuitenkin huomionarvoista, että noitaa ei välttämättä kiitelty tai arvostettu liiton tekemisen takia, vaikka liitto suoraan yhteisöä ja sen jäseniä hyödyttikin.

[...]”Ennen vanhaan oli semmosia tiätäjiä joittenka tykönä käytiin kysymässä asioita joista ei muuton saatu selvää. Ne oli semmosia ihmisiä jotka oli myyny ittensä pirulle ja se piru pualestansa autto niitä asioissa.

---

¹⁴⁶ Rudwin 1989 (1931): 176–177.

¹⁴⁷ SKS KRA. Mannonen, Ulla 3448.

¹⁴⁸ SKS KRA. Valkonen, Jaakko TK. 111:74.

¹⁴⁹ SKS KRA. KT 140. Turhanen, Valtter 5.

¹⁵⁰ SKS KRA. Thessler, Eine-Maija TK 102:128.

¹⁵¹ SKS KRA. Mattila, M. 5085.

¹⁵² SKS KRA. Vihervaara, E. B) 2173.

¹⁵³ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 22804.

¹⁵⁴ SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 22802.

¹⁵⁵ SKS KRA. KRK 155. Tuunanen, Mauri 12.

Kyllä niitä pelläättiinkin, mutta mentiin vaan, vaikka pelläättiinkin jos oikein tärkeä asia oli kysyttävä. [...] ¹⁵⁶

Tämä tulee esille erityisesti D401-luokkaan kuuluvissa tarinoissa. Noidalta kysytään apua vasta silloin, kun muut keinot on käytetty. Usein noidalta kysytään apua myös jonkin verran vastahakoisesti, tai tehdystä työstä ei noidalle haluta maksaa ollenkaan. Joissakin tarinoissa nousi esille halu testata noidan voimia: noita esimerkiksi laitettiin tiedustelemaan, missä jokin tietty esine on, vaikka tätä kysyvä ”kadonneen” esineen paikan jo tiesi. Ihmiset toisaalta pelkäsivät noita ja tämän voimia, mutta pelkoon liittyi myös uteliaisuus: haluttiin tietää, onko noidan kyvyt oikeasti totta ja miten noita ”tempunsa” tekee.

Liiton luomista ja täytäntöön panemista ei uskomustarinoissa juuri käsitelty, vaan suurimmassa osassa tarinoita liitto oli jo tehty, eikä sitä sen enempää tarinoissa kommentoitu. Joissakin uskomustarinoissa liiton luomiseen kuitenkin viitattiin tai suoraan kerrottiin, kuinka liitto paholaisen kanssa tehtiin. Suurimmassa osassa tarinoita liitto tehdään paholaisen kanssa yksinkertaisesti sielunsa tälle lupaamalla. Myös oman nimensä paholaisen kirjaan kirjoittaminen ja virallisen sopimuspaperin tekeminen ja allekirjoittaminen synnyttivät liiton. Myös paholaiselta kasteen ottaminen tai tälle valan vannominen nousivat esille. Muutamissa yksittäisissä tarinoissa myös kerrotaan, kuinka paholainen saadaan paikalle liittoa tekemään.

Tiällä Pörsänmäissä peättivät kerran joku Virkkunen ja muuan toinen mies, jotta hyö kirjottaa nimensä pirun kirjaan, jotta sitte saattavat tehä yhtä ja toista jota muut ei pysty. Sitä varten piti männä lähteen tai umpilammen rannalle. No, tässä oli lähin Pahaniminen elikkä kylän kesken Vittulampi. Miehet mänivät sen rannalle ja rupesivat keittämään mustoo kissoo niinkun asijaan kuulu. Ei kaavan kestännäkkää, kun lammista nous sarvipeä piru kirjasa kansa. Sillon miesten hermot petti ja ne lähti pötkimään tiehesä ja nimi jäi kirjottamata. ¹⁵⁷

Pekka Siuru oli loihtija. Minun täti kuletti sitä loihtijaks. Ne olj mustoo kissapaistia keittännä. Ne on teällä Lehtmäellä keittännä kissarokkoo lähteellä. Siinä alakanna sittä, kur rokka kiehunna, isäntä, (=piru) ilemesty korpikuusena näkyviin ensinnäi. Tottahan se on ollunna toisennii näköne, koska se tarjonna veristä koproo niille opinpoejille käteltäväks. Se ois sittä pitännä heijän kirjuttoo se taolu nimettömällä ja omalla verellä. Siinä heiltä

---

¹⁵⁶ SKS KRA. L. Hoffman. MT 2:253.

¹⁵⁷ SKS KRA. Thessler, Eine-Maija TK 102:128.

taju ja tunto petti, että ei ollut heissä tervehtijee, koskapa heijän hampaasa pit puukolla aovasta.¹⁵⁸

Aineistossani esiintyy myös tarinoita, joissa virallista liittoa noidan ja paholaisen välillä ei ole tehty, mutta paholainen tästä huolimatta auttaa noitaa. Näissä tarinoissa noita ja paholainen ovat niin hyvissä väleissä, että paholainen tarjoaa apuaan pelkästään noidan pyytäessä ilman, että tämän täytyy tästä mitenkään maksaa tai korvata. Esimerkiksi Santalasta (Santalainen, Santilainen) sanotaan yhdessä tarinassa, että Santala ”oli pirun kans hyvä tuttu, että piru palveli Santalaa”¹⁵⁹. Nämä tarinat ovat kuitenkin harvinaisia ja liittyvät enemmän tietyn noidan voimien suuruuteen ja tämän mahtavuuteen kuin viralliseen liittoon paholaisen kanssa – noita on yksinkertaisesti niin voimakas, että jopa paholainen on noitaan nähden alisteisessa asemassa. Noidan ”luonnollinen”, omasta takaa ja omin voimin luotu voimakkuus on aineistossani harvinainen piirre, ja se liitetään poikkeuksetta johonkin nimekkääseen, yleisemmin tunnettuun noitaan. ”Tavallisilla” noidilla liitto paholaisen kanssa on ainoa mahdollisuus ylittää raja ja tulla mahtavaksi ja todella voimakkaaksi noidaksi.

Liittoa ei aina tehty vain suurempien tietojen ja taitojen toivossa, vaan aineistossani on noussut esille myös paholaisen tekevän käytännön töitä ja palveluksia noidalle.

Mahlun K:mäen kylässä asui aikoinaan yksinään eräässä mökissä vaimo, joka sai lehmät lypsämään verta, käärmeen juomaan kerman naapurin aitasta jne. Sanotaan, että kun kulki yön aikaan hänen mökkinsä ohi, niin sai nähdä pirun istumassa mökin savupiipun päässä vartioimassa vaimon yörauhaa. Oviaan ei vaimo koskaan lukinnut. Vaimo teki töitä myös sunnuntaisin. Kerran näkivät naapurit hänen olevan sunnuntaina pellollaan heinää tekemässä. Mutta näkijät pakenivat kiireesti, kun näkivät, kuka oli vaimolla päivämiehenä. Se oli musta, hännäkäs pukinsorkka piru ja niitti ahkerasti ja nosti hangollaan heiniä seipäille vaimon haravoidessa. Kerrotaan, että vaikka oli kuinka sateiset ilmat ja vaikka satoikin parhaillaan, kokosi vaimo seipäille rutikuivia heiniä. Sanotaan nähdyn silloin pirun olleen apuna myöskin ja polkeneen ladossa, vaimon kantaessa heiniä sinne. Piru oli aivastellut kovasti heinäpölyä nenästään.¹⁶⁰

Paholainen on myös ajanut vaunuilla ja saunottanut vieraita noidan pyynnöstä. Fyysisen työn, pikkuaskareiden ja ”hanttihommien” teettäminen paholaisella eroaa jyrkästi siitä, mitä paholaiselta liitossa yleensä pyydetään. Esimerkin mukaisissa uskomustarinoissa ei

---

¹⁵⁸ SKS KRA. Rytkönen, Ahti 2784.

¹⁵⁹ SKS KRA. Vettervik, V. KRK 47:93.

¹⁶⁰ SKS KRA. Utsjoki, L. 177.

kerrota suoraan sitä, onko noita ja paholainen olleet liitossa, vai onko kyseessä niin voimakas tai kuuluisa noita, jolle paholainen tekee palveluksia ilman virallista liittoakin. Toisaalta paholainen työmiehenä, apurina tai auttajana ei ole vieras aihe suomalaisissa uskomustarinoissa. Paholaista on voitu kutsua hätiin esimerkiksi silloin, kun Jumala ei ole avunpyyntöihin vastannut.¹⁶¹ Toisaalta noidan ja paholaisen välisiin kanssakäymisiin liittyy yleensä jonkin asteinen kaupankäynti: paholainen vaatii avustaan aina jonkin korvauksen.

Aineistossani esiin nousi myös tarinat, joissa noita kertoo pystyvänsä kutsuvan paholaisen paikalle. Tämänkaltaisissa tarinoissa paholaisen kutsumisella usein jopa rehvastellaan, aivan kuin se olisi esimerkiksi korttipeleihin rinnastettava ajanvietekeino. Aina asiat eivät menneet kuin kuviteltiin, vaan parissa tarinassa noita kertoo pelkäävänsä, että paholainen turhasta kutsumisesta noidalle suuttui ja että tämä ei enää kutsuttaessa paikalle tulisi.

Oli täällä mejän Kuolemajärvelläkin ollut yks mies, sanoi Mäkelän Aaprahamiksi, se oli ollut sellainen noita ja, että se sai pirun tulemaa kotiheen milloin vaan tahtoi, kutsumalla kutsui vaan, niin se tuli sen näkkiit naapuritkii monta kertaa.¹⁶²

Pohjois Lapissa metsäkämpässä eräs miehistä sanoi osaavansa noitua. Toiset rupesivat nauramaan äijän puheilla, että onpas ruveta holisemaan. Äijä lähti ulos ja sanoi, että hän viheltää pirun kämppään. [...] Äijä vihelsi kahdestin niin alkoi tulla puoli pimeästä metsästä kiiltomusta piru, hampaat kauhian pitkät ja iso sarvi keskellä otsaa. Äijä tarjosi leppäkeppiä, sillä sitä saa tervehtiä ja veti sisälleen kämppään. [...] Niin äijä sanoi ja tarjos leppäkeppiä, että mene sinä sinne tuliseen järveen joka on valmistettu perkeleellen ja hänen enkeleillensä ja veti pirun ulos.¹⁶³

[...] Ja tuvassa olijat näkivät, kuinka iso miehen roikale, jolla oli toisena jalkana hevosen kavio, astui alas hevosen selästä ja tuli tupaan, sekä Riuhtaisten oven auki ärjäisi kynnyksellä ”Onks Möyry kotona?” [...] Mutta kun ei vastausta saanut, niin silloin lähti ja pauskasi tuvan oven niin voimakkaasti kiinni, että tupa ryskyi. Nyt uskalti Möyrykin jo tulla uunilta alas ja vavisten pelost asanoi miehille ”Nyt se piru suuttui minulle ijäksi, kun kutsuin, enkä ollutkaan näkyvissä.”¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Ks. esimerkiksi Purola 2011: 137–140.

¹⁶² SKS KRA. Mannonen, Ulla 9087.

¹⁶³ SKS KRA. KRK 177. Hellsten, Einar.

¹⁶⁴ SKS KRA. Mannonen, Ulla 3448.

Liitto paholaisen kanssa on hyödyttänyt molempia osapuolia, aina tiettyyn pisteeseen asti. Paholaisella ei tunnu tuottavan vaikeuksia toimittaa ne voimat tai tiedot, joiden takia liitto alun perin tehtiin. Paholaista on pystytty myös huijaamaan, eli noita on jollakin tavalla päässyt liitosta hankkiutumaan eroon. Tällöin paholainen on jäänyt ilman maksuaan, eli noidan sielua ja ruumista. Paholaista ei näissä tarinoissa kuvailla ollenkaan, vaan tarinoiden fokuksena on noidan epätoivo ja liitosta eroon pyrkimisen motiivit. Paholainen esiintyy näissä uskomustarinoissa pelotteena ja rangaistuksena, ”suurena moralistina”, jota ei ole ollut tarvetta kuvailla. Aineistossani yleisempänä motiivina onkin se, että noita ei halua omaa osuuttaan liitosta hoitaa – esimerkiksi kuoleman ollessa lähellä noita on yrittänyt joko viivyttää maksua, tai tästä kokonaan pyrkiä eroon. Noidan vaikea kuolema on yksi esimerkki siitä, mikä hinta liitolla noidalle on ollut.

Täällä Uuvella kirkolla, Toivolan kylässä oli ollut ennen sellainen noita ämmä, se oli parannellut sairaita noitumalla ja tehnyt monenlaisia konstiloita, niin haastoit vanhat, että se kun kävi kuolemaa, niin sen kuolema oli niin vaikaa, kun piru istui jo sängyn jalaksissa ja olis vienyt eläviltään; ämmä piteli sängyn tolpiasta hampain ja käsineen kiinni ja oli huutanut, että ”Älä vielä minnuu vie” Sitä sitte kaikki vanhat haastoit, että kuin on vaikia kuolla, kun ko eläessään lupajaa itseensä pirulle niin se veisi väkisen elävänä, ei malttai kuolemaa uotella.¹⁶⁵

Noita oli luvannut itsensä paholaiselle ja paholainen antoi hänelle rikkautta, mutta määrä ajan perästä tuli paholainen hakemaan viedäkseen noidan elävänä mukanaan sopimuksen mukaan. Kun paholainen saapui noitaa hakemaan niin noita pyysi armoa ja ehdotti paholaiselle, että eiköhän millään ehdolla jättäisi häntä mukanaan viemättä, silloin sanoi paholainen: Jos rupeat kovasti kiroilemaan, niin jätän sinut rauhaan. Noita pyysi muuta ehtoa, kun pelkäsi kiroilemisen vaan pahentavan asiaa kun epäili sitä paholaisen juoneksi. Silloin sanoi paholainen toisen ehdon. Tapa vanha isäntäsi niin jätä sinut rauhaan, mutta tätäkään ei noita tahtonut ensinkään tehdä ja pyysi vielä kolmatta ehtoa. Ja paholainen sanoi miehelle: Juo itsesi kovasti humalaa niin jätän sinut rauhaan. Ja tämä oli noidasta sopivin ehto ja hän joi itsensä kovaan humalaan. Silloin noidan vanha isä nuhteli ja torui häntä ja kovasti humalassa oleva noita suuttui tästä isälleen niin pahoin, että murhasi vanha isänsä. Ja samalla vei paholainen noidan elävänä mukaansa vaikka olikin luvannut olla viemättä, jos noita täyttäisi hänen määräämänsä ehdon. Joten paholaisen lupauksiin ei ole luottamista missään asiassa.¹⁶⁶

---

¹⁶⁵ SKS KRA. Mannonen, Ulla 5899.

¹⁶⁶ SKS KRA. Hyvärinen, J. 920.

Vaikka esimerkiksi Rudwin esittää, että paholainen ei hänen kanssaan liittoutuneita yritä huijata, olen aineistossani löytänyt tarinoita, joissa paholainen näin kuitenkin yrittää tehdä. Yleensä paholainen on yrittänyt viedä noidan ”ennen aikojaan”, eli aiemmin, kuin mitä sopimuksessa alun perin sovittiin. Myös noidan elävältä vieminen on toinen keino, jolla paholainen liittolaisiaan yrittää huijata. Aina tämä ei onnistu, mutta paholainen on noitaliittolaisiaan elävänäkin vienyt: esimerkiksi erästä noitaa haettiin kesken arkiaskareiden¹⁶⁷. Tarinoissa on vahva moraalinen sanoma: älä luota paholaiseen, sillä paholainen kiusaa ja petkuttaa myös omiaan. Vaikka liiton tekeminen paholaisen kanssa houkuttelisi, se ei ole oman ruumiin ja sielun menettämisen arvoista.

Oli kerran eräs noita, joka oli luvannut itsensä pirulle, joka tulikin omaansa noutamaan. Mutta noita huusi ja potki, että älä vielä vie, ei minun aikani ole vielä tullut, katso tarkkaan kirjastasi. Ja kun piru meni ja katsoi, hän olikin erehtynyt. Sillä olikin erään toisen noidan vuoro, jonka hän sillä kertaa myös vei, huudoista välittämättä.¹⁶⁸

Paholaisen kanssa tehty liitto ei välttämättä nähdä tasapuolisena. Vaikka noita olisikin liittoa tehdessään hyväksynyt sen hinnan, mahdollisuus tulla paholaisen huijaamaksi on tästä huolimatta korkea. Tätä myös aineistossani olevissa uskomustarinoissa kommentoidaan melko suoraan – paholainen nähdään epäluotettavana, joka huijaa jopa ”omiaan”. Eräessä tarinassa kuollut noita löydetään omituisesta ja epäluonnollisesta asennosta. Kertoja tätä kommentoi toteamalla, että ”sellaista piru omilleen tekee”¹⁶⁹. Toisessa tarinassa kerrotaan, mitä paikkakunnalla on noidista sanottu. Paholaisen kanssa tehtyä liittoa korostetaan ja muistutetaan, että paholainen tulee noidan mukanaan joskus viemään: ”kyllä se vihtahousu sen vielä viep”, ”piru vahtii iltasekseen”, ”vanha ierikkä vahtii sitä”¹⁷⁰.

Paholainen on kaksijakoinen hahmo: vaikka paholaiseen ei välttämättä luoteta, häneen kuitenkin turvaudutaan. Sama tulee esille myös noidissa, sillä vaikka noidan voimia ja tietoja sekä niiden alkuperää pelätään, koetaan ne silti hyödyllisiksi. Noitaa ei välttämättä juuri arvosteta, mutta hänet kuitenkin nähdään tarpeellisena. Noidan tiedot ja taidot hyödyttävät paitsi noitaa itseään, myös hänen yhteisöään ja lähimmäisiään. Tapa, jolla noita voimansa on saanut, ei välttämättä sovellu yhteisön omiin arvoihin, mutta niin

---

¹⁶⁷ SKS KRA. Lukkarinen, J. A)186.

¹⁶⁸ SKS KRA. Mannonen, Ulla. KRK 128:46.

¹⁶⁹ SKS KRA. Hauhia, Taimo. KRK 123:3.

¹⁷⁰ SKS KRA. Hirvonen, Olga TK 17:55.

kauan kuin ne yhteisöä jotenkin hyödyttävät, noidan toimet hiljaisesti hyväksytään. Noita saa rangaistuksensa paholaisen kanssa liittoutumisestaan viimeistään kuoleman hetkillä, joten yhteisö saa tietynlaisen synninpäästön noidan kykyjen käyttämiselle ja niistä hyötymiselle. Uskomustarinat opettavat ja ohjaavat yhteisön jäseniään käyttäytymään oikealla tavalla ylläpitämällä usein yliluonnollisen rangaistuksen uhkaa.¹⁷¹ Väärin tekeminen ja väärällä tavalla käyttäytyminen ei kosketa pelkästään yksilöä, vaan se on koko yhteisöä koskettava asia. Tämän takia yhteisöllä on suuret intressit jollakin tavalla kontrolloida jäsentensä käyttäytymistä.

Uskomustarinoilla on merkittävä rooli ihmisten kontrolloimisessa: ne ohjaavat ihmiset käyttäytymään yhteisön hyväksymällä oikealla tavalla sekä sosiaalistavat ihmiset hyväksymään ja noudattamaan yhteisön hyväksymiä normeja ja arvoja.¹⁷² Liittoutuminen paholaisen kanssa ja Jumalan virallinen kieltäminen itsekkäistä syistä ei ole vain pelkästään noita koskettava asia, vaan se pahimmillaan koskettaa koko yhteisöä. Noidan rangaistus liiton tekemisestä onkin kova: noidan viimeiset hetket ovat täynnä tuskaa ja tämä jatkuu paholaisen vietyä noidan helvettiin. Muut yhteisön jäsenet tulevat tietoisiksi noidan liitosta viimeistään hautajaisten yhteydessä, kun kuolleen noidan ruumis on hävinnyt tai kun hänen arkkunsa painaa luonnottoman paljon. Koko yhteisö on tällä tavalla tullut osaksi noidan rangaistusta.

Vaikka paholaiseen onkin turvauduttu, ei sitä suoraan hyväksytä. Noidan tekemää liittoa paholaisen kanssa voidaan paheksua erityisesti, sillä suuri syy liiton tekemiselle on saada suuremmat tiedot, suuremmat voimat kuin mitä noita ”luonnostaan” pystyisi omaamaan. Noita nähdään epäilyttävänä, ahneena ja itsekkäänä, joka auttaa muita vain, jos saa siitä itse jotain vastineeksi. Liitto paholaisen kanssa on ennen kaikkea kaupankäyntiä, jossa osapuolet sopivat korvauksen paholaisen tarjoamista palveluista. Liitto ja sen merkiksi tehty sopimus ei kuitenkaan ole täysin tasapuolinen, sillä sekä paholainen että noita voivat yrittää huijata toisiaan: noita pyrkimällä liitosta kokonaan eroon tai lykkäämällä maksua, paholainen yrittäessään saada maksun aikaisemmin.

---

¹⁷¹ Piispanen 2009: 263.

¹⁷² Piispanen 2009: 8.

5. YHTEENVETO

Käsittelin tutkimuksessani noitien ja paholaisen välistä suhdetta erityisesti näiden kahden välillä solmittavan liiton muodossa. Tarkastelin liittoa nimenomaan ulkopuolisen silmin ja tätä kautta saada selville, mitä paitsi noidan ja paholaisen välisestä liitosta, mutta myös itse liiton tehneestä noidasta, on ajateltu. Normien rikkominen tai niitä vastaan toimiminen ei ollut vain yksilön asia, vaan rikkomukset ja rikokset koskettivat koko yhteisöä. Selvitin myös, miksi noita on paholaisen kanssa liiton solminut ja mitä vaikuttimia tämän päätöksen taustalla on ollut.

Aineistonani käytin SKS:n arkistosta löytyviä uskomustarinakortistoja, joita luin mahdollisimman laajasti ja eri luokkiin tutustuen. Kaiken kaikkiaan aineistooni kuului yhteensä 124 uskomustarinaa, jotka on kerätty ympäri Suomea 1800- ja 1900- luvuilla. Suurin osa aineiston tarinoista on tullut Satakunnasta, mutta myös Savon ja Karjalan alueilta on tullut paljon tarinoita. Vanhimmat tarinat ovat 1860-luvulta, uusimmat 1960-luvulta.

Käytin aineiston kokoamisessa apuna lähilukua, joka toimi myös osittain uskomustarinoiden analyysin välineenä. Käytin varsinaisessa aineistoni analyysissä apuna motiivianalyysiä. Tarkoitukseni ei ollut analysoida jokaista uskomustarinaa pikkutarkasti, jokaiseen motiiviin tarttuen, vaan päätin keskittyä pelkästään tutkimukseni keskeiskäsitteisiin liittyviin ja niitä kuvaaviin motiiveihin.

5.1. Keskeiskäsitteiden määrittely

Keskeiskäsitteiden määrittely on ollut tärkeä osa tutkimustani ja ollut mukana jo aineistoa kerätessäni. Sekä noita että paholainen ovat liukuvia määreitä, joiden sisältö muuttuu riippuen monista tekijöistä, esimerkiksi ajasta ja paikasta. Tutkijan kehittämä määritelmä ei välttämättä vastaa arkistosta löytyvää määritelmää, joka puolestaan ei välttämättä vastaa informanttien näkemystä. Käsitteet ovat myös kontekstisidonnaisia, ja esimerkiksi paholainen toimii lisäksi tietynlaisena kattokäsitteenä, jonka alle mahtuu hyvin kirjavia ja moninaisia uskomusolentoja. Käsitteiden määrittely onkin toisaalta pitänyt olla edes jollakin tasolla selvä ennen aineiston koontia, mutta toisaalta tarpeeksi joustava, jotta sitä on pystynyt vielä tarkemmin hiomaan aineiston analyysin mukana.

Noita on terminä monisyinen ja siinä yhdistyvätkin vuosisataisen perinteen tuomat odotukset, käsitykset ja tarinat ”aitoihin”, esimerkiksi ammatikseen noituutta harjoittaviin, henkilöihin. Vaikka noita on kansanperinteessä nähtykin itsekkäämpänä ja arvaamattomampana kuin tietäjä, on molempiin hahmoihin yhdistetty sekä hyvän- että pahantekijän rooleja. Siinä missä noidaksi tullaan aktiivisen toiminnan ja omien valintojen tuloksena, tietäjäksi synnyttään. Tietäjälläkin on tästä huolimatta mahdollisuus solmia sopimus paholaisen kanssa päästäkseen käsiksi sellaiseen tietoon, jota tietäjällä ei ole.

Vaikka aineistossani esiintyy sekä noitia että tietäjiä, päätin kutsua molempia tutkimukseni puitteissa noidiksi selkeyden vuoksi. Päädyin tähän valintaan, koska koen erottelun sekä pirstaloittavan tutkimustani tarpeettomasti, että olevan myös jopa keinotekoinen siinä mielessä, että molemmat pystyivät liittoutumaan paholaisen kanssa. Jos noita nähtiin jo ennakkoon taikojä tuntevana ja osaavana ihmisenä, joka suurempien tietojen ja kykyjen toivossa liittoutui paholaisen kanssa, myös tietäjä tässä tapauksessa voi olla noita. Henkilöllä kuitenkin pitää olla jonkinlaista ”ennakkotietoa” magiasta – kuka tahansa paholaisen kanssa veljeillyt talonpoika ei tässä tapauksessa kuulu tutkimukseni piiriin.

En ottanut tutkimuksessani esille taikuuden jakamista hyvään tai pahaan, sillä aineistossani ei juuri kommentoitu sitä, minkälaista magiaa noita käyttää. Yleensä taikuus on nähty valkoisena eli hyvää tarkoittavana magiana, noituus mustana eli vahingoittavana. Noidaksi voidaan näin ollen kutsua henkilöä, joka käyttää vahingoittavaa magiaa toista ihmistä tai eläintä kohtaan. Tämä näkemys esiintyy enemmän noitavainojen ja -oikeuskäyntien yhteydessä, eikä ole noussut omassa aineistossani esille. Samoin noidan sukupuolta ei juuri ole kommentoitu tai näkyvästi tuotu esille. Noituus yleensä yhdistetään naisiin ja noitavainotutkimusta onkin kritisoitu miesnoitien tarkoituksellisesta syrjään laittamisesta. Suomessa puolestaan stereotyyppinen noita on ollut mies. Aineistoni tarinoissa on esiintynyt sekä mies- että naisnoitia ja tarinoissa joskus viitataan esimerkiksi noidan puolisoon. Aina noidan sukupuolta ei ole kerrottu, eikä tarinoista ole mahdollista tätä tarkemmin päätellä.

Paholaisen määrittely oli helppoa, sillä keskityin nimenomaan kristilliseen paholaiseen. Vaikka sekä paholainen että piru toimivat kattokäsitteinä, on kristillisen paholaisen etsiminen erilaisten piruksi kutsuttujen uskomusolentojen joukosta ollut lähiluvun ja

tarinoiden välisen vertailun avulla ollut melko selkeää. Paholaisen ulkomuoto on muotoutunut vuosisatojen saatossa ja siihen on vaikuttanut niin kirkkotaide kuin esikristilliset tarinat. Tietyt paholaisen ulkomuodot ovat kansainvälisestikin tunnettuja: esimerkiksi musta ja punainen väri, ramppaus tai muu fyysinen outous, rumuus ja eläimellisyys tunnistetaan ympäri Eurooppaa paholaiseen liitetyiksi piirteiksi ja ne kaikki perustuvat esikristillisiin jumal- ja henkiolentoihin. Myös maakohtaisia eroja löytyy esimerkiksi paholaisen ammateista.

Liitolla tarkoitan joko suullista tai kirjallista sopimusta, jossa noita pyytää paholaiselta jotain ja jossa paholainen tämän toteuttaa tiettyä maksua vastaan. Maksuna yleensä toimi noidan sielu ja ruumis. Liitosta tehty sopimus voi olla hyvinkin virallinen todistajine ja allekirjoituksine päivineen, tai pelkkä suullinen lupaus liitosta ja tämän maksamisesta. Liitto on ennen kaikkea kaupankäyntiä, joka velvoittaa molempia osapuolia, vaikka molemmat osapuolet joskus yrittävät toisiaan tavalla tai toisella huijata.

Uskomustarinat pohjautuvat sekä yleiseen uskomustaustaan että yhteisöjen sosiaaliseen todellisuuteen. Uskomustarinat ovat viestintää, joka toisaalta välittää ja ylläpitää, toisaalta muokkaa siirtää yhteisöjen arvomaailmaa ja moraalikäsitteitä. Uskomustarinoilla on myös esteettinen puolensa: tarinoita on kerrottu myös puhtaasti viihdytys ja ajanviete mielessä. Tarinat ovat melko stereotyyppisiä ja niistä on riisuttu kaikki ylimääräinen pois, mutta mitä kauemmaksi tarinat ovat omasta yhteisöstä etäännytetty, sitä enemmän niihin voi tehdä myös puhtaan esteettisiä muutoksia.

5.2. Noidan, paholaisen ja näiden välisen liiton olemukset

Haluan tutkimuksellani osoittaa, että noidan ja tietäjän välisen erottelun ei tarvitse olla niin tiukkaa, kuin mitä sitä on aikaisemmin pidetty. Noidan ja tietäjän välillä on toki eroavaisuuksiakin, mutta jäykkä erottelu läntisen noidan ja itäisen tietäjän välillä ei välttämättä kuvasta perinnettä tarpeen monisyisesti. Samoin tietäjyyden ja noituuden jaottelu lännen ja idän välillä ei välttämättä ole täysin realistinen, sillä tietäjyys on ollut tunnettua lännessä siinä missä noituus idässä. Yksi todiste tästä on noita ja tietäjä -termien levinneisyys uskomustarinoissa: noita esiintyy myös Itä-Suomesta kerätyissä tarinoissa, tietäjä Länsi-Suomesta.

Noidan ulkonäköä ei juuri aineistossani kommentoitu. Noidan ulkonäöllisiin seikkoihin viitattiin lähinnä noidan hauta-arkun painavuudella, ruumiin vaihtumisella kekäleeseen tai puupölkkyyn tai ruumiin puuttuminen kokonaan. Poikkeuksena aineistossani on vain yksi tarina, jossa noidan ulkonäköä suoraan kuvaillaan. Noitaan on liitetty myös rienaus, kristillisten symboleiden väärinkäyttö ja matkiminen: esimerkiksi kristillistä kastetta on imitoitu ja Isä Meidän-rukousta väärinkäytetty. Selkein esimerkki rienauksesta on Raamatun pitäminen jalkojen alla.

Noidista puhuttaessa huomio kiinnittyi myös tarkoituksenmukaiseen etäännyttämiseen. Yhä elävistä, paikallisessa yhteisössä vaikuttavista noidista ei välttämättä haluttu puhua suoraan. Helpompaa onkin ollut kuolleista noidista suoraan puhuminen, sillä heidän tapauksessaan ei ole tarvinnut pelätä esimerkiksi noidan kosta. Aineistossani nimeltä esiintyi muutama laajasti tunnettu noita, joista on kerrottu tarinoita vielä kauan heidän kuolemansa jälkeen.

Paholaisen ulkomuoto on muotoutunut kansainvälisten piirteiden kotouduttua Suomeen kristinuskon välityksellä. Esimerkiksi kirkkotaide on vaikuttanut siihen, kuinka paholainen kuvataan suomalaisessa kansanperinteessä. Paholainen esiintyy aineistossani sekä henkenä, jota ei juuri kuvailla, että fyysisenä olentona, jonka kuvaukset voivat olla hyvinkin värikkäitä. Yleisimmät paholaiseen liitetyt fyysiset piirteet näkyvät esimerkiksi mustana, punaisena tai harmaana värinä, rampuutena, rumuutena tai muuten fyysisenä epätäydellisyytenä. Paholainen on voinut olla myös komea ja rikas herra, joka ajaa rikkauksiaan korostaen kultaisilla vaunuilla kultaan pukeutuneena. Paholaiseen liitetään myös tiettyjä eläimiä, aineistossani yleisin oli hevonen, koira tai susi. Paholaisen statuksen korostaminen liittyy voimakkaasti kristilliseen köyhyysidealismiin. Lisäksi pahuus yleensä liitetään oman ryhmän tai yhteisön ulkopuolelle. Talonpoikainen kansa on näin ollen yhdistänyt paholaisen ylempiin luokkiin, kuten aatelisiin.

Paholainen ei kaikista voimistaan huolimatta ole kaikkivoipa, vaan hahmolta puuttuu voima tappaa ihminen. Tämän takia liittoa tehdessä on tärkeää saada liittoutumista mielimä kieltämään Jumalan ja hylkäämään kristillisen kasteensa. Tämä piirre tuli voimakkaasti esille aineistossani: paholaisen kykyjen rajallisuus tiedostetaan, eikä sille yritetä tehdä mitään.

Paholaisen kanssa liittoutumisella on pitkä historia. Liitto voidaan nähdä kopiona tai jäljitelmänä, jonka tarkoituksena on pilkata kristittyjen liittoa Jumalan kanssa. Tätä

korostaa esimerkiksi liiton virallistaminen omalla verellä – veri symboloi liiton tekijää ja on lupaus tulevasta maksusta. Liitosta on voinut pyrkiä myös eroon ennen maksun koittamista. Suurimmassa osassa aineistoni tarinoista nämä yritykset ovat olleet kuitenkin turhia: noita on kuollut ennen sopimuksen purkamista ja paholainen on saanut luvattun palkkionsa. Vain kahdessa tarinassa noita on onnistunut purkamaan sopimuksen paholaisen kanssa. Liitto on mahdollista purkaa rukoilemalla, vetoamalla Neitsyt Mariaan tai muuten kääntymällä takaisin Jumalan puoleen.

Liitosta vastineeksi noidat ovat pyytäneet valtaa ja kykyjä, joita muilla ei ole. Myös apua, neuvoja ja tietoa pyydetään vastineeksi liitosta. Paholaista on kutsuttu paikalle myös esimerkiksi ajanvietekeinona, kun noita on halunnut kerskailla voimillaan tai taidoillaan. Erikoisena piirteenä aineistossani on muutamia tarinoita, joissa paholainen on laitettu fyysisiin töihin ja askareiden tekemiseen. Vaikka tämä eroaakin suuresti tiedon ja taitojen pyytämisestä, on paholainen auttajana tai apurina tuttu aihe suomalaisissa uskomustarinoissa. Lisäksi muutamassa tarinassa paholainen auttaa noitaa ilman, että tarinassa mainitaan heidän tehneen virallista liittoa. Noita on ollut yksinkertaisesti niin voimakas tai tunnettu, että paholainen on suostunut auttamaan tätä ilman virallista liittoa tai maksun vaatimista.

Liitto on voitu tehdä virallisesti oman nimensä kirjoittamalla paholaisen kirjaan verellä, suullisesti sopimalla tai ottamalla paholaiselta kasteen. Yksinkertaisin ja suosituin tapa liittoutua paholaisen kanssa on suullinen sopiminen: lupaamalla sielunsa ja ruumiinsa paholaiselle jonkin vastineeksi. Suurimmassa osassa aineistoni tarinoissa liitto on kuitenkin jo tehty, eikä siitä enempää varsinaisesti puhuta.

Vaikka liitto sitoo sekä noitaa että paholaista, ovat molemmat yrittäneet huijata toista. Siinä missä noita yrittää päästä maksusta eroon, on paholainen yrittänyt saada maksun ennakkoon. Monissa tarinoissa paholainen on tässä onnistunut, ja noita viedään joko elävältä ennen sopimuksen loppumista tai noita kuolee muuten tuskallisesti. Paholainen nähdään epäluotettavana hahmona, joka huijaa jopa omiaan, vaikka liiton tehneiden tulisi olla tasavertaisessa asemassa toisiinsa nähden. Paholaisen epäluotettavuutta ja huijarin luonnetta kommentoidaan jonkin verran: toisaalta paholaisen epäluotettavuus on itsestään selvää, mutta toisaalta tätä myös taivastellaan – luulisi, että paholainen olisi reilu edes omille liittolaisilleen.

Tietty kaksijakoisuus näkyy myös siinä, kuinka noitaan on suhtauduttu. Vaikka noidan tiedot ja taidot ovatkin hyödyllisiä yhteisölle, niiden alkuperää ja laatua pelätään. Noita on saanut suuremmat voimat lupaamalla sielunsa paholaiselle – sekä suurempien voimien haluaminen että niiden hankkiminen ovat ristiriidassa yhteisön omien arvojen kanssa. Vaikka noidan tekoja arvosteltaisiin ja pidettäisiin yhteisön moraalien ja arvojen vastaisena, voidaan niitä silti katsoa läpi sormien niin kauan, kun ne yhteisöä hyödyttävät. Noita saa rangaistuksensa viimeistään kuolemassa: hidas, tuskallinen ja luonnoton kuolema ovat ensimmäinen rangaistus liitosta paholaisen kanssa – toinen rangaistus on noidan sielun piinaaminen ikuisesti helvetissä. Kun joku yhteisön jäsen rikkoo yhteisöä vastaan, se voi pahimmillaan koskettaa koko ryhmää, jolloin ryhmä joutuu kestäämään yksilön virheistä johtuvaa yliluonnollista, jumalallista rangaistusta. Tämän takia onkin tärkeää pitää jokaista yhteisön jäsentä silmällä ja ohjalla heitä sopivaan käyttäytymiseen ja arvomalleihin. Vaikka noita olisikin yhteisön rajalla, ei tämä välttämättä pelasta yhteisöä rangaistukselta.

5.3. Jatkotutkimus

Vaikka sekä noitia että paholaista onkin tutkittu paljon, on noitien ja paholaisen välinen suhde jäänyt yllättävän vähälle huomiolle. Tutkimustani onkin mahdollista jatkaa suoraan laajentamalla tutkimusaineistoa ottamalla esimerkiksi memoraatit mukaan. Lisäksi mahdollista on jatkaa uskomustarinakortiston selausta ja tutkia luokkia, jotka jäivät omasta tutkimuksestani pois. Myös esimerkiksi tiettyyn luokkaan keskittyminen ja koko sen sisällön tarkempi analysoiminen on mahdollinen suunta tulevalle tutkimukselle. Huomioon on otettava tietenkin se, että kukin tutkija määrittelee tutkimuksessaan tärkeät keskeiskäsitteet omalla tavallaan, joten aineisto voi olla hyvin erinäköinen omaani verrattuna. Esimerkiksi noidan määrittely voi vaikuttaa paljon siihen, miten tutkimuksen aineisto rakentuu. Yksi mahdollinen vaihtoehto on jättää huomioimatta noidan ja ei-noidan määrittely ja käsitellä sekä noidaksi kutsuttujen että tavallisten taikojien suhdetta paholaiseen.

Noidilla ei ole ollut yksinoikeutta paholaisen kanssa tehtävään liittoon, vaan kuka tahansa pystyi myymään sielunsa paholaiselle saadakseen jotain vastineeksi. Tiettyjä ihmisryhmiä, kuten esimerkiksi vapaamuurareita, myös epäiltiin liittoutumisesta paholaisen kanssa. Liitto oli kuitenkin mahdollista periaatteessa kenelle tahansa

tilanherroista talonpoikiin, ja suomalaisissa uskomustarinoissa esiintyykin paljon tarinoita, joissa tavallinen talonpoika yrittää myydä sielunsa paholaiselle. Yksi mahdollinen tuleva tutkimuksen suunta olisikin vertaillen tutkia sitä, eroaako eri ihmisryhmien, myös ns. ”tavallisten” henkilöiden, liitto paholaisen kanssa noitien tekemästä liitosta, vai onko liittoutumisen syyt ja seuraukset samat.

Olen jättänyt noitavainot ja -oikeudenkäynnit sekä noitasapattitarinat tutkimukseni ulkopuolelle. Vaikka näissä käsitellään noitia ja paholaista sekä jossakin määrin niiden välistä suhdetta, se ei ole kuitenkaan tarinoissa pääosassa. Aineistoa ensimmäistä kertaa kerätessäni otin ylös myös muutamia noitasapattitarinoita, joita en tutkimukseeni lopulta mukaan ottanutkaan. Näissä liitto noidan ja paholaisen välillä ei ole samalla tavalla esillä, kuin mitä varsinaisessa aineistossani olevissa tarinoissa on. Ne vaikuttavat koskevan enemmän esimerkiksi paikallishistoriaa – syy vaikkapa sille, miksi tiettyssä myllyssä kummittelee. Liitto esiintyy vain silloin, kun noidille annetaan syy tulla tiettyyn myllyyn antamaan paholaiselle tämän määräämän ”palkan”. Noitasapattitarinat ovat myös yllättävän humoristisia. Niissä sankarina on yleensä tavallinen talonpoika tai muu mies, joka haluaa tehdä lopun noitien puuhastelusta. Ulkopuolisen rooli tarinoissa onkin suuri.

6. LOPUKSI

Tarinat noidista ja paholaisen kanssa liittoutumisesta eivät ole jääneet kauas menneisyyteen, vaan ne ovat edelleen osa ihmisten elämää tavalla tai toisella. Liitto jonkin suuren ja voimakkaan tahon kanssa voi ilmetä esimerkiksi tarinoissa suuryritysten tempauksista: pieni ja voimaton työntekijä joutuu jopa yliluonnollisilta vaikuttavien voimien vietäväksi hetkellisen ahneuden takia. Samalla aikaisemmin noitiin liitetty ahneus, oman edun tavoittelu sekä yleinen epäilyttävyys yhdistyvät nykyisin muihin ihmisryhmiin. Heitä ei välttämättä tuomita oikeudessa tai polteta roviolla, mutta tulevaa rangaistusta kuitenkin innolla odotetaan ja sen lopullista tapahtumista ajatellaan lämpöisesti – hehän selkeästi sen ansaitsivatkin. Lisäksi tiettyjen ihmisten tai ryhmien ajamista yhteisön reunoille tai kokonaan sen ulkopuolelle tapahtuu edelleen. Samoin tiettyjä ”outouksia” hiljaa hyväksytään, kunnes ne aiheuttavat jotain haittaa yhteisölle.

Taikuus ei ole vain jäännös menneisyydestä, jotain, joka etäännytetään sekä ajallisesti vuosisatojen taakse että paikallisesti muihin ryhmiin, ”meidän” ulkopuolelle. Tenka Issakainen kirjoittaa väitöskirjassaan taikaperinteestä jatkumona: nykyajassa elävillä ja rationaaliseksi mielletyillä ihmisillä on yllättävän paljon samoja uskomuksia, toiminta- ja ajatusmalleja kuin taikuuden kanssa eläneillä iso- ja esi-isillämme. Issakainen korostaakin sitä, että taikuus on tavallista, osa arkielämää.¹⁷³ Raja sallitun ja kielletyn välillä menee siinä, missä raja ”meidän” ja ”muiden” välillä on.¹⁷⁴

Vaikka paholaisen kanssa liittoutumisella onkin kallis hinta, eikä sopimuksesta eroon pääseminen ole siitä kerrottujen tarinoiden valossa todennäköistä, on liitto ja sen tuomat hedelmät tästä huolimatta houkuttelevia. Mielessäni onkin kuva tietynlaisesta itseavusta (”self-help”): noita on päättänyt tulla paremmaksi jopa kovia keinoja käyttämällä. Vaikka liitto paholaisen kanssa viekin oman elämän parantamisen äärimmilleen, on suurempien voimien ja salattujen tietojen haluamisessa ja lopullisessa saavuttamisessa jotain ihailtavaa.

Äärimmäisyyksiin menevä itseapu ja oman osansa parantaminen näyttäytyvät hyvin pitkälle menevänä itsekkyytenä, joka pelottaa ja jopa uhkaa muita yhteisön jäseniä. Yksilöitä onkin jotenkin pystyttävä kontrolloimaan, jotta koko yhteisö ei joudu maksumieheksi yhden henkilön tekojen takia. Uskomustarinat ovat yksi keino pitää

---

¹⁷³ Issakainen 2012: 8.

¹⁷⁴ Ks. esimerkiksi Eilola 2003: 51.

yhteisön jäsenet ”kurissa ja Herran nuhteessa” – kaameat tarinat noitien kivuliaista viimeisistä hetkistä ja ikuisuudesta helvetin tulissa toisaalta hillitsevät heikkohermoisempia toimimaan samalla tavalla, toisaalta tarjoavat oivan keinon omahyväisyyteen ja omien tunteiden käsittelyyn. Paha sai luvattun mukaisesti palkkansa.

Vaikka taikuus olisikin jokapäiväistä, on se tästä huolimatta tiettyyn pisteeseen asti rajallista. Tavallisten taikojien kyvyt eivät riitä siihen, mitä liittoa harkitsevalla noidalla on mielessä. Syy pahan kanssa liittoutumiseen voi olla puhtaasti itsekäs tai kummuta halusta auttaa omaa yhteisöään paremmin. Syy voi olla kilpailevan noidan voittaminen tai pelkkä tiedonjano. Tarinat paholaisen ja noidan liitosta voivat toimia ruoskana, joka pitää huolta siitä, että muut eivät samaa koeta. Ne voivat kertoa yhteisön halusta vaikuttaa jäseniinsä. Ne voivat kertoa myös inhimillisestä uteliaisuudesta: halusta tulla paremmaksi, pelosta sen seurauksista; mielihyvystä, kun noita saa rangaistuksensa, katumuksesta, kun siitä nautti. Noita on hyvä syntipukki: hahmoon asetetaan niin toiveita kuin pelkojakin. Kun muut tekevät mitä osaavat, noita tekee mitä tahtoo.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

SKS KRA = perinteen ja nykykulttuurin kokoelma, entinen Kansanrunousarkiston kokoelmat.

Kirjallisuus:

Apps, Lara & Gow, Colin 2003. *Male witches in early modern Europe*. Manchester University Press.

Eilola, Jari 2003. *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca Historica 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Eilola, Jari 2004. Rajojen noituus ja taikuus. – Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (toim.) *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli*. 136 – 186. Tietolipas 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Enges, Pasi 2012. *”Minä melkein uskon”*. *Yliluonnollinen ja sen kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopisto. < <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5003-4> >.

Heikkinen, Antero 1969. *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640 – 1712)*. Historiallisia tutkimuksia 78. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Issakainen, Tenka 2012. *Tavallista taikuutta. Tulkinta suomalaisten taikojen merkityksistä Mikko Koljoson osaamisen valossa*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, Scripta Lingua Fennica Edita. Turun yliopisto. < <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5158-1> >.

Jason, Heda 2000. *Motif, type and genre: a manual for compilation of indices & bibliography of indices and indexing*. FF Communications 273. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

- Jauhiainen, Marjatta 1982. Uskomustarinat. - Irma-Riitta Järvinen & Seppo Knuuttila (toim.) *Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. 56 – 84. Tietolipas 90. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kivelson, Valerie A 2003. Male Witches and Gendered Categories in Seventeenth-Century Russia. *Comparative Studies in Society and History* Vol 45, No. 3. 606 – 631. Cambridge University Press.
- Klemettinen, Pasi 1997. *Mellastavat pirut. Tutkimus kansanomaisista paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan kannaksen ja Laatokan Karjalan tarinaperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 687. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- af Klintberg, Bengt 2010. *The Types of the Swedish Folk Legend*. FF Communications. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Knuuttila, Seppo 2010. Tutkimusaineistojen muodostaminen. -Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. 19–42. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Koski, Kaarina 2004. Monitulkintaisen aineiston ongelmia. – Tuulikki Kurki (toim.). *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. 91 – 100. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1002. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koski, Kaarina 2008. Uskomustarinoiden estetiikkaa. – Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Kansanestetiikkaa*. 271 – 288. Kalevalaseuran vuosikirja 87. Helsinki: Kalevalaseura.
- Koski, Kaarina 2011. *Kuoleman voimat: kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1313. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nenonen, Marko, Kervinen, Timo 1994. *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500-1700 -luvulla*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Olli, Soili-Maria 2004. ”Paholainen on minun veljeni”. Kirkon ja kansan paholaiskuva uuden ajan alussa. – Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (toim.) *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon käänköpuoli*. 116 – 135. Tietolipas 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Piispanen, Sirkku 2009. *Kansanomainen moraali: tutkimus savolaisista ja pohjalaisista uskomustarinoista*. Mikkeli: Sirkku Piispanen.

Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. -Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. 331–360. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Rudwin, Maximilian 1989 (1931). *The Devil in Legend and Literature*. Open Court Publishing Company. La Salle, Illinois.

Russell, Jeffrey Burton 1977. *The Devil. Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity*. Ithaca and London. Cornell University Press.

— 1988. *The Prince of Darkness. Radical Evil and the Power of Good in History*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Sallmann, Jean-Michel 1997. Witches. – Georges Duby and Michelle Perrot (general editors.) *A History of Women in the West*. III Renaissance and Enlightenment Paradoxes. 444 – 457. Cambridge (Mass.): Belknap Press of Harvard University Press.

Sarmela, Matti 1994. Suomen perinneatlas. *Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Atlas of Finnish Ethnic Culture 2. Folklore*. Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 587. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Seppä, Tiina 2010. Samassa tilassa tekstin kanssa – kansanrunousaineistojen lukemisesta ja ymmärtämisestä. -Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. 409–425. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Stark, Laura 2005. Taikuus ja kristinusko. Suomalaisen maalaisyhteisön kaksi moraalijärjestelmää 1800-luvulla. – Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela (toim.) *Kansanetiikkaa. Käsitteitä hyvästä ja pahasta*. 84 – 103. Kalevalaseuran vuosikirja 84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Simonsuuri, Lauri 1963. Uskomustarinat. – Matti Kuusi (toim.) *Suomen kirjallisuus 1. Kirjoittamaton kirjallisuus*. 478 – 498. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Thompson, Stith 1946. *The folktale*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Valk, Ülo 2001. *The Black Gentleman. Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion*. FF communications 276. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.